

บทที่ 4

ผลการศึกษา

จากการสำรวจเรือนไม้พื้นถิ่นในเขตเทศบาลเมืองแพร่ช่วงระหว่าง วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2550 ถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 เรือนไม้ที่ผ่านเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและมีลักษณะร่วมในองค์ประกอบสภาพแวดล้อมกายภาพบางประการที่ส่งเสริมเอกลักษณ์ท้องถิ่น (ดู บทที่ 3, 3.3 ระเบียบวิธีการศึกษา) มีจำนวน 73 หลัง แบ่งเป็น 4 ประเภทได้ดังนี้

ตาราง 4.1 ประเภทเรือนไม้พื้นถิ่นในเขตเทศบาลเมืองแพร่

ประเภท	ในกำแพงเมืองแพร่ (หลัง)	นอกกำแพงเมืองแพร่ (หลัง)	รวม (หลัง)
1.เฮือนบ่าเก่า (Bakao House)	7	7	14
2.เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	5	20	25
3.เรือนขนมปังขิง (Gingerbread House)	6	3	9
4.เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	14	11	25
รวม	32	41	73

จากรูป 4.1 และตาราง 4.1 พื้นที่ภายในกำแพงเมืองมีความหนาแน่นของเรือนไม้พื้นถิ่นมากกว่าพื้นที่ภายนอกกำแพงเมือง เฮือนบ่าเก่า เรือนขนมปังขิงและเรือนไม้ประยุกต์พบมากในพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเช่นกัน ส่วนเรือนไม้ร้านค้าพบในย่านถนนเจริญเมืองบริเวณนอกกำแพงเมืองมากที่สุด และเป็นที่น่าสนใจที่เรือนไม้ร้านค้าพบน้อยมากภายในพื้นที่กำแพงเมือง

4.1 ลักษณะรูปแบบเรือนไม้พื้นถิ่น

1) เฮือนบ่าเก่า

จากการสำรวจมีเฮือนบ่าเก่าที่สอดคล้องกับเกณฑ์การพิจารณาจำนวน 14 หลัง ตั้งอยู่ในบริเวณชุมชนพระนอน ชุมชนพระร่วง และชุมชนพงษ์สุนันท์ภายในกำแพงเมืองจำนวน 7 หลัง บริเวณชุมชนร่องซ้อ และชุมชนทุ่งด้อมภายนอกกำแพงเมืองอีกจำนวน 7 หลัง บริเวณที่เฮือนบ่าเก่าหลงเหลือมากที่สุดจะอยู่ระหว่างบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมือง โดยเฉพาะ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ชุมชนพระร่วงและชุมชนร่องซ้อลักษณะภายนอกของเรือนบ่าเก่าแต่ละหลังมีลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมภายนอกที่คล้ายคลึงกันมาก

เนื่องจากลักษณะสภาพทางภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และพื้นฐานทางวัฒนธรรมแบบล้านนาที่เหมือนกัน เรือนบ่าเก่าจึงมีลักษณะร่วมคล้ายคลึงกับเรือนพื้นถิ่นในจังหวัดภาคเหนือตอนบนโดยทั่วไป หากพิจารณาเรือนกาแลซึ่งเป็นเรือนที่มีพัฒนาการสูงสุดทางสถาปัตยกรรมการอยู่อาศัยของวัฒนธรรมล้านนา แต่จากการสำรวจไม่พบเรือนกาแลหลงเหลืออยู่ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ เรือนไม้ที่ปรากฏอยู่ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้จริงตัวเรือนยกสูงมีใต้ถุนโล่งสำหรับทำกิจกรรมในตอนกลางวัน

ตาราง 4.2 องค์ประกอบผังบริเวณเรือนบ่าเก่าภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่

เรือนบ่าเก่า (Bakao House)	องค์ประกอบผังบริเวณ (Element of Layout)			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
ช่วง	50.0	42.0	8.0	-
ตูดี่	84.0	8.0	8.0	-
ฮั่ว	92.0	-	8.0	-
น้ำบ่อ	36.0	64.0	-	-
ต้อมอบน้ำ	8.0	26.0	66.0	-
สวน	84.0	8.0	-	-
ลูข้าว	43.0	57.0	-	-

จากตาราง 4.2 องค์ประกอบหลักของผังบริเวณเรือนบ่าเก่าส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วย ช่วง ตูดี่ ฮั่วไม้ และสวน เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำรวจพบในผังบริเวณของเรือนบ่าเก่าทั่วไป ส่วนน้ำบ่อและลูข้าวจะพบในผังบริเวณเรือนบ่าเก่าในเรือนต้นตระกูลของเครือญาติหรือผู้นำที่มีอิทธิพลภายในชุมชนเท่านั้น

-ช่วง เป็นพื้นดินอัดแน่น เป็นเอกลักษณ์สำคัญของการวางผังล้านนา เป็นพื้นที่เปิดโล่ง (Open Space) อยู่ด้านหน้าของเรือน เป็นศูนย์กลางของการเชื่อมต่อกิจกรรมต่างๆ ภายในบริเวณบ้าน นอกจากเป็นขอบเขตของบ้านๆ หนึ่งแล้ว ยังเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างที่ว่างของชุมชน โดย

เป็นพื้นที่ใช้สอยสารพัดประโยชน์สำหรับทำกิจกรรมเอนกประสงค์กลางแจ้ง (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2539)

-ตूपี่ จะตั้งอยู่มุมด้านใดด้านหนึ่งของบริเวณด้านหน้าของฝั่งบริเวณ ลักษณะของตूपี่เป็น เรือนขนาดเล็กวางบนเสาไม้ต้นเดียวสูงประมาณหนึ่งเมตร ผีซึ่งเป็นที่สักการบูชานั้นแตกต่างกัน ไปแล้วแต่จุดประสงค์ เช่น เอือนบ่าเก่า A2 สร้างตूपี่ปิดระฆัง (พระวิสุทฺธกรรม) เนื่องจากเจ้าของ เรือนเป็นช่างตีขันเงินมีการนับถือพระวิสุทฺธกรรมเป็นครูช่าง เอือนบ่าเก่า A3 สร้างตूपี่เพื่อบูชาผี บรรพบุรุษ เป็นต้น

-ฮั่ว (ร้าว) เอือนบ่าเก่าที่สำรวจพบส่วนใหญ่ฮั่วทำจากไม้เนื้อแข็งเป็นซี่ๆ ตีเว้นช่อง ความสูง ไม่เกินสองเมตร เนื่องจากฮั่วมีความโปร่งโล่งจึงทำให้การถ่ายเทอากาศจากภายนอกเข้าสู่ภายใน บริเวณบ้านเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ฮั่วยังมีพืชผักพื้นบ้านขึ้นปกคลุมเป็นบางส่วน เป็นแหล่ง อาหารที่สำคัญของแต่ละครัวเรือน ปัจจุบันฮั่วไม้ที่พุ่มงเลื่อมสภาพลงได้ถูกเปลี่ยนเป็นรั้วซีเมนต์ บล็อกทำให้สภาพการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ภายนอกและภายในฝั่งบริเวณเรือนตัดขาดออกจาก กันไป

-น้ำบ่อหรือน้ำบ่อน้ำ เพื่อการอุปโภคและบริโภค จะตั้งอยู่บริเวณใกล้กับข่วงบ้าน บริเวณ โดยรอบน้ำบ่อจะมีต้นไม้หรือพืชพันธุ์ไม้น้ำเพื่อการดูดซับน้ำที่หกจากการตักน้ำ เพื่อความสะอาด ของส่วนรวมบริเวณรอบน้ำบ่อจะไม่อนุญาตให้มีการซักล้างใดๆ การซักล้างต่างๆจะแยกไว้ที่ต้อม อาน้ำ ก่อนที่ระบบน้ำประปาจะเข้าถึงชุมชน น้ำบ่อมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันภายในชุมชนเป็นที่ พบปะภายในชุมชน การตักน้ำเป็นกิจวัตรประจำวันของแต่ละครัวเรือนที่ไม่มีน้ำบ่อส่วนตัวใช้ น้ำเพื่อการบริโภคจะสำรองไว้ที่ฮ้านน้ำหม้อและหม้อน้ำที่ชานชานน้ำใกล้ครัวไฟ ส่วนน้ำเพื่อการ อุปโภคจะเก็บไว้ที่ต้อมอาน้ำ

-ต้อมอาน้ำ เป็นพื้นที่อาน้ำมีขนาดประมาณ 2 x 2 เมตร ระนาบด้านข้างปิดล้อมมิดชิด ระนาบหลังคาเปิดโล่ง พบเอือนบ่าเก่า A9 เพียงหลังเดียวเท่านั้นแต่วัสดุล้อมรอบเป็นสังกะสี ส่วน เรือนหลังอื่นจากการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนพบว่าหลังจากระบบน้ำประปาได้เข้าถึงแล้วมีการต่อเติม ห้องน้ำขึ้นภายในเรือน ต้อมอาน้ำจึงถูกรื้อถอนออกไป

-สวน รูปแบบสวนมีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนล้อมรอบองค์ประกอบย่อยภายในฝั่งบริเวณ เช่น สวนบันได สวนน้ำบ่อ สวนต้อมอาน้ำ สวนครัว (สวนอิ) พืชพันธุ์ส่วนใหญ่เป็นพืชผลที่ บริโภคและใช้งานได้ เช่น พืชผักสวนครัว ไม้ดอกสำหรับใช้ไปวัด ต้นไผ่ หรือไม้ผล เป็นต้น

-ลูข้าวหรือหลองข้าว เป็นเรือนแยกสัดส่วนอีกหลังหนึ่งโดยจะอยู่ร่วมชานเดียวกันกับ เรือนพักอาศัยยกระดับพื้นสูงกว่าระนาบพื้นอื่นๆ เพื่อเป็นการแสดงเคารพต่อพระแม่โพสพ

จากองค์ประกอบผังบริเวณเขื่อนป่าเก๋าทั้งหมดที่สำรวจ ไม่มีหลังไหนที่มีองค์ประกอบดังกล่าวครบถ้วนทุกประเภท บางหลังเคยมีองค์ประกอบครบหรือบางหลังได้ถูกรื้อถอนไป นอกจากนี้บางส่วนได้ถูกปรับสภาพ เช่น ช่วงลานดินถูกทำเป็นพื้นคอนกรีตเพื่อจอดรถยนต์ ดูปี่ได้เปลี่ยนสภาพเป็นศาลพระภูมิตามความเชื่อแบบพราหมณ์ ฮั่วไม้ถูกเปลี่ยนเป็นรั้วคอนกรีตบล็อกน้ำบ่อไม่มีการใช้งานเนื่องจากมีน้ำประปาเข้าถึงทุกบ้าน รวมทั้งตอมน้ำก็ถูกรื้อถอนออกไป เนื่องจากมีการสร้างห้องน้ำภายในเรือน การปรับเปลี่ยนสภาพองค์ประกอบในแต่ละประเภทจากปัจจัยแบบสมัยนิยม ได้ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมของผังบริเวณภายในบ้าน เช่น ภูเขาเดิมจะมีขนาดใหญ่เพื่อรองรับข้าวเปลือกจากการทำนาตั้งแต่ 50 ไร่ขึ้นไปในแต่ละครัวเรือน เมื่อมีการแบ่งแยกที่นาให้แก่ลูกที่แยกครอบครัวออกไป ผลผลิตที่ได้จากการทำนาจึงไม่เพียงพอแก่การยังชีพในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมปัจจุบัน นาจึงถูกขาย หรือให้เช่าไป ภูเขาจึงถูกปรับเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ใช้สอยอื่น เช่น ห้องนอน ส่วนพักผ่อน หรือถูกรื้อถอนไป

การปรับเปลี่ยนสภาพองค์ประกอบผังบริเวณเขื่อนป่าเก๋าช้างคันเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของผู้อยู่อาศัยโดยปราศจากหลักการและเหตุผล โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมาเป็นลูกโซ่ เช่น พื้นดิน สวน รั้วที่โปร่งโล่ง ได้ทำให้การถ่ายเทอากาศตามธรรมชาติได้สูญหายไป เป็นต้น ทำให้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพผังบริเวณอื่นจนกระทบต่อสภาพเรือนที่อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง จนเป็นสาเหตุหลักของการรื้อถอน ด้วยความเชื่อว่าลักษณะของเขื่อนป่าเก๋าไม่สอดคล้องกับการอยู่อาศัยในสภาพปัจจุบัน

การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเขื่อนป่าเก๋า

คติความเชื่อ “ผีบรรพบุรุษ” ผสมผสานกับการนับถือพระพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานความเชื่อและโลกทัศน์ที่ชาวแพรมีเหมือนชาวล้านนา การจัดพื้นที่ใช้สอยในเขื่อนป่าเก๋าก็มีอิทธิพลการอยู่อาศัยแบบชาวไทยวน หากพิจารณาลักษณะของเรือนกาแล และเขื่อนป่าเก๋าคัดเป็นเรือนเครื่องค้ำ ซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องจากเรือนเครื่องผูก ซึ่งเรือนกาแลจัดได้ว่าเป็นเรือนที่มีพัฒนาการสูงสุดในการอยู่อาศัยของชาวไทยวน มีความซับซ้อนทางรูปทรง (Form) และเนื้อที่ (Space) มากกว่าเขื่อนป่าเก๋า แต่เรือนกาแลไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันเลยในเขตเทศบาลเมืองแพร์ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. 2539 กล่าวถึงลักษณะเรือนไม้แพร์และน่านว่ามีเอกลักษณ์รูปแบบเส้นเรขาคณิตที่เรขาคณิตเน้นทางขึ้นบันไดออกเป็น โครงสร้างอีกตัวหนึ่งต่างหาก โครงสร้างนี้จะประกอบด้วยหลังคาทรงจั่วที่คุมชานบันไดและทอดยาวคลุมบันไดไว้ทั้งหมด ทำให้ห้องประกอบเกิดการกระจายตัวก่อให้เกิดสุนทรียภาพในการใช้งานมากยิ่งขึ้น

จากการสำรวจพื้นที่บ้านพระหลวง ชุมชนชาวไทยยวนที่ถูกกวาดต้อนมาจากเชียงแสน โดยการสัมภาษณ์คนท้องถิ่น¹ ได้ให้สัมภาษณ์ว่าลักษณะเรือนกาแลเคยมีอยู่ในชุมชนนี้ โดยเจ้าของส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าชุมชนหรือผู้มีฐานะเท่านั้น ปัจจุบันถูกรื้อไปหมดแล้วเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา

ภาพ 4.2 เรือนกาแล

ภาพ 4.3 เรือนป่าเก่า A4

ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเรือนกาแลน่าจะมีอิทธิพลต่อรูปแบบการอยู่อาศัยของชาวเมืองแพร่ได้ เนื่องจากประวัติศาสตร์ที่มีการโยกย้ายถิ่นฐานและการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเชื้อชาติไทยยวนด้วยกัน ความสัมพันธ์ระหว่างกันดังกล่าวต่อเนื่องถึงพื้นที่ชุมชนเมืองด้านใต้ของเมืองแพร่เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูกข้าวและเป็นที่รวมฝีมือช่างไม้สกุลช่างเชียงแสนด้วย การที่เจ้าของที่นาส่วนใหญ่เป็นเจ้านายพื้นเมืองแพร่ การสร้างที่อยู่อาศัยย่อมมีการถ่ายทอดฝีมือถึงกันทำให้พัฒนาการรูปแบบที่พักอาศัยมีอิทธิพลต่อกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

¹ ป้าม้วย ประมาณ อายุ 70 ปี วันที่ 14 มกราคม 2550

ตาราง 4.3 การเปรียบเทียบลักษณะเด่นระหว่างเรือนกาแลและเฮือนป่าเก่า

องค์ประกอบเรือน	เรือนกาแล	เฮือนป่าเก่า	ข้อแตกต่างเฮือนป่าเก่ากับเรือนกาแล
ลักษณะการวางผังและการจัดพื้นที่	เรือนแฝด มีรางน้ำเชื่อมระหว่างเรือน	หลังคาแยกส่วนตามกลุ่มพื้นที่ใช้สอยระหว่างหลังคาเชื่อมด้วยรางน้ำ	กลุ่มอาคารระหว่างเรือนคล้ายคลึงกัน
องค์ประกอบผังบริเวณ	ข้าง, ตูบผี, ฮั่ว, บ่อน้ำ, ต่อมอาบน้ำ, สวน, ภูเขา	ข้าง, ตูบผี, ฮั่ว, บ่อน้ำ, ต่อมอาบน้ำ, สวน, ภูเขา	องค์ประกอบผังบริเวณคล้ายคลึงกัน
การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม	ซุ้มบันได, ขานแคด, เดีน, หิ้งพระ, ห้องนอน, ครัวไฟ, ขานฮ่อม, ขานซึกต่าง	ซุ้มบันได, ขานแคด, เดีน, หิ้งพระ, ห้องนอน, ครัว, ขานฮ่อม, ขานซึกต่าง	การจัดที่ว่างสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกัน
ลักษณะรูปทรงและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม	มีได้ถุนพื้นที่ใช้สอยหลักอยู่บนเรือนฝาไม้จริงส่วนบนของฝาผายออก, ทรงจั่วลาดตรง, มีชายคายื่นโดยรอบ มุงดินขอ	มีได้ถุนพื้นที่ใช้สอยหลักอยู่บนเรือนฝาไม้จริง, ทรงจั่วเส้นเรขาคณิตเรงมากมีชายคายื่นโดยรอบ มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์	รูปทรงเรขาคณิตเรง ฝาไม้ตีแนวอน หลังคาจั่วผสมปั้นหยา ขนาดเล็ก
ลักษณะรูปแบบโครงสร้าง	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างหลังคา, แบบมีต่างใหม่	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างหลังคาไม้	โครงสร้างหลังคาไม้ ใช้อะเสและข้อร่วม แต่แยกส่วนหลังคา
วัสดุ และลักษณะศิลปกรรม	ไม้สักเป็นวัสดุหลัก, การตกแต่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ เช่น ห้ายนต์, กาแล, ไม้แกะสลักประดับตกแต่ง	ไม้สักเป็นวัสดุหลักหรือไม้เนื้อแข็ง มีการตกแต่งน้อย มีซุ้มบันไดเป็นองค์ประกอบย่อยประกอบมวลรวมเรือน	เน้นการจัดองค์ประกอบทางรูปทรงมากกว่าการตกแต่งรายละเอียดปลีกย่อย

จากตาราง 4.3 ลักษณะการวางผัง การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมมีองค์ประกอบเพื่อการใช้สอยที่คล้ายคลึงกัน แต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเฮือนป่าเก่าจะมีความเรียบง่ายแบบรูปทรงเรขาคณิต เรือนกาแลจะมีรูปร่างที่อ่อนช้อยเนื่องจากลักษณะ โครงสร้างเป็นแบบมีต่างใหม่ทำให้หลังคาตัดโค้งยอดจั่วหลังคาตกแต่งด้วยกาแล เชิงชาย และส่วนจบของโครงสร้างมีลวดลายไม้แกะสลักตกแต่ง ต่างจากเฮือนป่าเก่าจะเน้นการจัดองค์ประกอบของรูปทรง ใช้ประโยชน์จากโครงสร้างที่เรียบง่ายรูปทรงหลังคาขาดความอ่อนช้อยรวมทั้งการตกแต่งทางศิลปกรรมไม่มีจุดเด่นของเฮือนป่าเก่าอยู่ที่การกระจายกลุ่มหลังคาตามกลุ่มพื้นที่ใช้สอยและการแยกส่วนของซุ้มบันไดเป็นจุดเด่นของทางขึ้นเรือน ที่ช่วยลดความหนักแน่นของเส้นสายของรูปทรงหลังคาเรขาคณิตได้อย่างมีเอกลักษณ์

ส่วนการนำคติสัญลักษณ์ที่มีความหมายเข้ามาประกอบผสมผสานในองค์ประกอบเรือนเชิงสัญลักษณ์ของเฮือนป่าเก่า แตกต่างจากเรือนกาแลมากเพราะเฮือนป่าเก่าจะเน้นความหมายที่

เกี่ยวข้องกับการจัดวางองค์ประกอบที่มีอยู่ในโครงสร้างหลักของเรือน เช่น จำนวนชั้นบันไดต้องเป็นเลขคู่ บันไดต้องขึ้นทางเหนือหรือทิศตะวันออกเท่านั้น พื้นไม้ต้องวางขนานไปกับแนวถนน เป็นต้น ส่วนเรือนกาแลจะมีการนำองค์ประกอบย่อยเข้ามาประกอบให้เกิดความหมายซับซ้อนมาก เช่น กาแล ห้ายนต์

ตาราง 4.4 การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนป่าเก่าจากเรือนที่สำรวจ

เรือนป่าเก่า (Bakao House)	การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม Spatial Organization in Bakao House			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
มุขหน้าบ้าน	92.0	8.0	-	-
ระเบียง	8.0	92.0	-	-
ซุ้มบันได	85.0	15.0	-	-
จานแดด	8.0	-	97.0	-
ฮ้านน้ำ	29.0	-	71.0	-
เต็น	100.0	-	-	-
หิ้งพระ	100.0	-	-	-
ห้องนอน	100.0	-	-	-
ครัวไฟ	100.0	-	-	-
ห้องน้ำ	57.0	-	-	43.0

การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนป่าเก่า ตามตาราง 4.4 ซุ้มบันได เต็น หิ้งพระ ห้องนอนและครัวไฟ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของพื้นที่ใช้สอยที่เรือนป่าเก่าต้องมี แบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็นสองระดับ คือ ระดับช่วงบ้านและระดับยกพื้นหรือระดับชานเรือน (จาน) ระดับช่วงบ้านเป็นการจัดพื้นที่ใช้สอยระดับพื้นดินสัมพันธ์กับการวางผังบริเวณตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่วนพื้นที่ใช้สอยระดับยกพื้นหรือระดับชานเรือน (จาน) ประกอบไปด้วย ได้แก่ ชาน (จาน) เต็น หิ้งพระ ฮ้านน้ำ บันได ครัวไฟ ห้องนอนและหิ้งผี หน่วยพื้นฐานเหล่านี้แยกออกได้เป็นสี่กลุ่มพื้นที่ใช้สอย โดยแต่ละกลุ่มจะมีหลังคาแยกออกเป็นแต่ละหลัง โดยมีการใช้รายนำร่วมกันเป็นตัวแบ่งแยกหลังคาแต่ละส่วน

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยซุ้มบันได ประกอบด้วย บันได ชานพักและมุขหน้าบันได เป็นพื้นที่ต่อเชื่อมระหว่างระดับช่วงบ้านกับชานเรือน บริเวณชานพักหรือมุขหน้าบันไดเอื้อนบ่าเก่าจะมีที่นั่งไม้สำหรับนั่งพักผ่อนหรือนั่งเล่นและมีประตูเชื่อมต่อก่อนเข้าสู่ตัวเรือน พื้นที่ส่วนนี้จะถูกปกคลุมด้วยหลังคา หน้าจั่วหลักของหลังคาจะอยู่ที่มุขหน้าบันไดหันหน้าออกหน้าเรือนและมีชายคาปีกนกคลุมยื่นปกคลุมชั้นบันไดทั้งหมด ความน่าสนใจของหลังคาซุ้มบันไดซึ่งเป็นหน่วยหลังคาที่เล็กที่สุดจึงเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ทำให้รูปทรงของเอื้อนบ่าเก่ามีขนาดสัดส่วนกะทัดรัดเมื่อเทียบกับสัดส่วนของคนในพื้นที่ (Human Scale)

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยเต็นท์ เป็นพื้นที่ใช้สอยเอนกประสงค์ระหว่างความเป็นส่วนตัวและสาธารณะเนื่องจากก่อนเข้าพื้นที่ส่วนนี้จะผ่านประตูจากซุ้มบันไดโดยต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของบ้านก่อน พื้นที่แยกเป็นสองส่วนคือ พื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (Semi outdoor) ได้แก่ เต็นท์ หิ้งพระ และพื้นที่เปิดโล่ง (Outdoor) ได้แก่ ชานแดด (จาน) ฮ้านน้ำ โดยมีข้มความสูงประมาณ 10-15 เซนติเมตรเป็นตัวแบ่งพื้นที่ เต็นท์ในช่วงเวลากลางวันจะเป็นพื้นที่รับแขก พักผ่อน ทานอาหารเช้า กลางวัน และเย็นตลอดจนเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ในช่วงเวลากลางคืนจะเป็นพื้นที่หลับนอนสำหรับลูกชายเป็นต้น เนื่องจากกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นจะเกิดจากการนั่ง หลับนอนในระนาบพื้นเป็นหลัก การเปิดช่องหน้าต่างในด้านที่มีผนังจึงอยู่ระดับพื้นเป็นหลัก

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยห้องนอน เป็นพื้นที่ที่อยู่ในระนาบพื้นและโครงสร้างหลักเดียวกันกับเต็นท์ โดยแยกหลังคาออกเป็นสองส่วนแต่มีโครงสร้างชื่อ อะเส ร่วมกัน แยกเฉพาะส่วนจั่วหลังคาเท่านั้น ห้องนอนมีเพียงห้องเดียวแต่มีขนาดใหญ่ หากต้องการแยกความเป็นสัดส่วนจะทำได้โดยการกั้นด้วยผ้า幔หรือเฟอร์นิเจอร์ลอยตัว พื้นที่ส่วนห้องนอนเป็นที่ตั้งของหิ้งผีเป็นหิ้งไม้ตั้งอยู่บนหัวนอนของหัวหน้าครอบครัวเสมอ เนื่องจากพื้นที่ห้องนอนเป็นพื้นที่ส่วนตัวเฉพาะครอบครัวหากบุคคลอื่นก้าวล่วงเข้ามาโดยไม่ได้รับอนุญาตถือว่าเป็นการกระทำที่ลบหลู่เจ้าของเรือน ถือว่าเป็นการผิดผี จะต้องทำการขอขมาต่อเจ้าของเรือน

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยครัวไฟ ประกอบด้วย ครัวไฟ ชานซักล้าง (จานชั้วน้ำ) และห้องน้ำ ระดับพื้นครัวไฟจะอยู่ในระดับชานเรือน โครงสร้างหลังคาแยกเป็นสัดส่วนชัดเจน มีผนังปิดล้อมทั้งสี่ด้าน ภายในครัวไฟแบ่งการใช้สอยเป็นสามระดับ ระดับพื้นใช้เป็นพื้นที่เตรียมเพื่อประกอบอาหารหรือนั่งทานอาหาร ระดับยกพื้นจะมีแม่เตาไฟเป็นกะบะดินสำหรับวางเตาประกอบอาหาร และระดับเหนือพื้นเป็นที่แขวนของครัวไม้เหนือแม่เตาไฟสำหรับวางอาหารแห้ง เช่น พริกแห้ง ปลาแห้ง ผักแห้ง และอื่นๆ พื้นที่ชานซักล้าง จะอยู่ใกล้ๆ กับประตูเข้าห้องครัว ส่วนห้องน้ำส่วนใหญ่ได้รับการต่อเติมขึ้นภายหลังโดยแบ่งพื้นที่จากชานซักล้าง หลังคาห้องน้ำจะทำเป็นหลังคาปีกนกต่อเนื่องจากหลังคาของห้องครัว ห้องน้ำจัดได้ว่าเป็นพื้นที่ใช้สอยที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยน

วิธีการดำเนินชีวิตภายในเรือนบ่าเก่า เนื่องจากมีระบบป้อนน้ำ น้ำประปา องค์ประกอบของผังบริเวณ และพื้นที่การใช้สอยเดิมบางส่วนได้สูญหายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น น้ำบ่อ ต่อมอาบน้ำ ฮ้านน้ำ เป็นต้น

รูปทรงสถาปัตยกรรมเรือนบ่าเก่า

จากการแบ่งกลุ่มพื้นที่ใช้สอยออกเป็นสี่กลุ่มหลัก ทำให้เกิดรูปทรงหลังคาแยกเป็นส่วนๆ ตามกลุ่มพื้นที่ใช้สอย โดยรูปทรงหลังคาของห้องนอนจะมีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนเดิน ห้องครัวและซุ้มบันได จะมีขนาดลดหลั่นกันตามลำดับ ทั้งนี้ไม่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัววางหลัง หลังคาถูข่าจะมีขนาดใหญ่ที่สุด ดังนั้นรูปแบบของเรือนบ่าเก่าจึงเป็นการสะท้อนรูปแบบการใช้สอยภายใน ออกเป็นรูปทรงภายนอก ประกอบกับในอดีตสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นในยามค่ำคืนระนาบผนังภายนอกเรือนทั้งหมดจึงถูกล้อมรอบด้วยผนังเพื่อป้องกันลมหนาว ส่วนลักษณะเด่นชัดของรูปทรงตัวเรือนอีกส่วนหนึ่งจะเป็นการใช้เสาขากพื้นเรือนให้ลอยสูงขึ้นจากระดับพื้นดิน ทำให้ตัวเรือนส่วนบนลอยอยู่ในอากาศ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการกำหนดรูปทรงของพื้นที่ส่วนใต้ถุนเรือนไปด้วย รูปทรงส่วนนี้มีค่าและเนื้อหาเท่ากับที่ว่างในตัวเอง เป็นพื้นที่เอนกประสงค์มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของการวางผังภายในบ้านและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

รูปแบบโครงสร้างเรือนบ่าเก่า

โครงสร้างโดยทั่วไปเป็นแบบ เสา-คาน ซึ่งอำนวยความสะดวกในการก่อสร้าง ให้ความยืดหยุ่นกว่าโครงสร้างแบบอื่นๆ

ลักษณะโครงสร้างแบบนี้มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อล้านนาทั่วไป ส่งผลต่อระบบการจัดการพื้นที่ใช้งานทั้งในมิติทางราบและมิติทางตั้งอย่างลึกซึ้ง มิติทางราบในวัฒนธรรมเรือนล้านนาคือนั่งกับนอน ฉะนั้นการสร้างพื้นที่เพื่อใช้งานในกิจกรรมทั้งสองจึงต้องแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองระดับ โดยเฉพาะการยกระดับห้องนอนและเดินให้สูงกว่าระดับชานเรือน และระเบียงทางเดิน (ชานฮ่อม) ระหว่างห้อง การที่ทำได้อย่างจะแจ้งเช่นนี้ เพราะระบบโครงสร้างแบบเสาในแกนตั้งและคานกับตงในแกนราบอำนวยให้ปรับโครงสร้างพื้นที่ในรูปแบบดังกล่าวไปได้ง่ายมาก โครงสร้างแบบเสาคานช่วยอำนวยให้การแบ่งพื้นที่ในทางราบโดยไม่ต้องใช้ผนัง เช่น ห้องนอนที่ขนาดกว้างมาก การตั้งเสาต่อหม้อในระหว่างเสาข้างผนังแล้วใช้ไม้ไม่ต้อง วางราบพาดหัวเสาต่อหม้อในระดับพื้นไว้ ทำให้แบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน (อนุวิทย์ เจริญศุกกุล.2539)

การวางแผนไม้พาดหัวเสาหรือไม้เป็นตอมบนเสาปีก่อนนั้นจัดเป็นลักษณะของเรือนล้านนาจากการสำรวจเรือนป่าเก่า ไม่เพียงแต่เฉพาะภายในห้องนอนเท่านั้น ส่วนเดินหรือพื้นที่อื่นที่ต้องการพื้นที่โล่ง ยังคงรักษารูปแบบการวางโครงสร้างแบบดั้งเดิมนี้

เนื่องจากเสาภายในเรือนกลายเป็นเสาป้อมรับน้ำหนักกระดานแผ่นพื้นไป จึงคงเหลือเฉพาะเสาแนวผนังที่ขึ้น ไปรับส่วน โครงสร้างหลังคา อะเสและซื่อเรือนป่าเก่าซึ่งอยู่ในระดับเดียวกันจึงเป็นตัวรับน้ำหนักโครงสร้างพื้นหลังคาทั้งหมด ซื่อไม้เรือนป่าเก่าจึงมีขนาดใหญ่และยาวมากเพื่อทดแทนกับการ ไม่มีเสามาช่วยรับน้ำหนัก ดังนั้นการลดขนาดสัดส่วนหลังคาโดยการแยกหลังคาออกเป็นส่วนๆจึงเป็นการช่วยลดการกระจายน้ำหนักของโครงสร้างทั้งหมดของหลังคา

หลังคาเรือนป่าเก่า รูปแบบหลังคามีสองแบบ คือ แบบหน้าจั่วธรรมดา แบบหน้าจั่วมีปีกนกกร่วม และแบบจั่วผสมปั้นหยา

ความลาดชันของหลังคาจะอยู่ในช่วง 35-45 องศา ใช้กระเบื้องซีเมนต์เป็นวัสดุผนัง ลักษณะกระเบื้องซีเมนต์ที่ใช้มีสองแบบ คือ แบบปลายตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าและแบบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ระยะห่างระหว่างระแนงไม้เพื่อรับกระเบื้องประมาณ 13-15 เซนติเมตร ปัจจุบันเรือนบางหลังได้เปลี่ยนวัสดุผนังหลังคาเป็นสังกะสีเนื่องจากมีปัญหาการรั่วซึม

หน้าจั่วหลังคาเรือนป่าเก่าจะใช้วิธีการตีไม้ซ้อนเกล็ดแนวนอนไม่มีการตกแต่งด้วยลวดลายใดๆ ปั้นลมและชายคาจัดเก็บความเรียบร้อยของการมุงด้วยแผ่น ไม้ตีซ้อนเกล็ดแบบเรียบง่ายเท่านั้น

วัสดุ และลักษณะศิลปกรรมตกแต่ง

องค์ประกอบต่างๆของเรือนป่าเก่าล้วนถูกสร้างด้วยไม้สักหรือไม้เนื้อแข็งแทบทั้งสิ้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ วัสดุอื่นที่เข้ามาภายในหลัง ได้แก่ คอนกรีต สังกะสี ล้วนถูกนำมาใช้เพื่อการซ่อมแซมส่วนที่ผุพังหรือต่อเติมขึ้นภายหลัง

ลักษณะทางศิลปกรรมการตกแต่งของเรือนป่าเก่าจะปรากฏออกมาเป็นศิลปกรรมทางรูปทรงในภาพรวมของเรือนทั้งหมดมากกว่าการตกแต่งด้วยรายละเอียดทางประณีตศิลป์ ดังนั้นองค์ประกอบภายนอกอาคาร เช่น การตกแต่งยอดจั่ว หน้าจั่ว เเชิงชาย และองค์ประกอบภายในอาคาร เช่น ห้ายนต์ประตูห้องนอนแบบเรือนกาแลจึงไม่มี เนื่องจากเรือนป่าเก่าได้สอดแทรกคติความเชื่อเหล่านี้เข้าไปภายใน โครงสร้างหลักของเรือนตามคติความเชื่อการสร้างเรือนไปแล้ว

2) เรือนไม้ร้านค้า

ตามพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2479 กฎกระทรวง (พ.ศ. 2498) ความหมายของเรือนไม้ร้านค้ามีความสอดคล้องกันกับการคำนิยาม “ห้องแถว” หมายความว่า อาคารที่พักอาศัยหรืออาคารพาณิชย์ซึ่งปลูกสร้างติดต่อกันเป็นแถวเกินกว่าสองห้อง และก่อสร้างด้วยวัสดุอันมิใช่วัสดุทนไฟเป็นส่วนใหญ่ หากมีการก่อสร้างด้วยวัสดุทนไฟเป็นส่วนใหญ่จะเรียกว่า “ตึกแถว” ดังนั้นการก่อสร้างอาคารพาณิชย์โดยการใช้ไม้หรือวัสดุที่ไม่ทนไฟเป็นส่วนใหญ่ จึงถูกเรียกว่าเป็น “ห้องแถว” ทั้งหมด

จากงานวิจัยความเข้าใจลักษณะบางประการจากการศึกษาสถาปัตยกรรม “ห้องแถว” (สันติฉันทวิลาสวงศ์, 2521) ได้ให้คำนิยามและสรุปว่า “ห้องแถว” เป็นอาคารที่มีลักษณะดังนี้

- เป็นคูหาที่ปลูกติดกันเป็นแถว
- คูหาหนึ่งๆ เกิดจากการกั้นผนังร่วม (Common Side Wall)
- การใช้ที่ดินของด้านแต่ละคูหาของอาคาร มักใช้ที่ดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมด้านขนาน มีด้านแคบเป็นทางเข้าออกของแต่ละคูหา และด้านยาวเป็นผนังร่วม
- แต่ละคูหาในแถวเดียวกันมีลักษณะซ้ำๆ กันตามลักษณะโครงสร้างและแบบซึ่งเหมือนกัน
- แต่ละคูหามีความสูงน้อยชั้น (Low Rise and Medium Rise)
- แถวของคูหามักเรียงเป็นแนวสายขนานไปกับถนนและทางเท้า
- ประโยชน์ใช้สอยในคูหาย่านเดียวกันมักเป็นไปในทำนองเดียวกันหรือเพื่อจุดประสงค์เดียวกัน ทำให้เกิดความเป็นย่านขึ้นมา หรือช่วยให้เห็นลักษณะการใช้ที่ดินในบริเวณนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น
- ลักษณะของแถวมีแนวโน้มเป็นเส้นตรง เพื่อความสะดวกประหยัคขององค์ประกอบที่จะมาประกอบรวมเข้าด้วยกัน

- ประโยชน์ใช้สอยในอาคารเป็นได้ต่างๆ เช่น ที่พักอาศัย ร้านค้า คลังสินค้า หรือโรงงานขนาดย่อม เป็นต้น ซึ่งมักใช้ผนวกระหว่างเป็นที่พักอาศัยกับกิจกรรมอื่น เป็นอาคารทวีประโยชน์ (Bi-function Building Type) เสมอ

จากการแบ่งประเภทตึกแถวในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ (ชดา ร่มไทรย์, 2550) แบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ เอือนแป เรือนร้านค้าสองชั้น และตึกแถว เมื่อพิจารณาจากการศึกษาในครั้งนี้มี เอือนแปและเรือนร้านค้าสองชั้นจัดเป็นประเภทเดียวกันกับเรือนไม้พื้นถิ่น

“เอือนแป” ซึ่งหมายถึง เรือนร้านค้าขนาดเล็ก การถือครองอาคารแบบเจ้าของเดียว เรือนเดี่ยวๆ ไม่ติดกับอาคารข้างเคียง มีความสูงเพียงหนึ่งชั้น และมีรูปแบบเฉพาะตัวที่เกิดจากการปรับรูปแบบของเรือนให้มีพื้นที่สำหรับค้าขาย วัสดุหลักใช้ไม้ในการก่อสร้างเรือนประเภทนี้พบในพื้นที่

ย่านการค้าทั่วไปในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ส่วนเรือนร้านค้าสองชั้นเฉพาะเรือนไม้รูปแบบพื้นเมืองเชียงใหม่และเรือนไม้แบบขนมปังจิง

เรือนร้านค้าได้แยกพื้นที่ส่วนพักอาศัยและค้าขายขาดจากกัน โดยพื้นที่การค้าอยู่ด้านล่าง ส่วนพักอาศัยอยู่ชั้นบน แต่ละชั้นมีความสูงมาก รูปแบบเรือนค้าขายน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากกรุงเทพฯ ด้วยมีลักษณะเห็นได้ทั่วไปตามหัวเมืองใหญ่ เป็นเรือนที่มีปีกหลังคาคลุมด้านหน้า มีระเบียงโปร่งชั้นบน ส่วนใหญ่มีแนวเสากระเบียงด้านหน้า (สมคิด จิระทัศนกุล. 2543)

ห้องแถวไม้น่าจะพัฒนามาจากห้องแถวไม้ชาวจีน ก่อสร้างด้วยไม้ ยกพื้นสูงจากระดับดินเล็กน้อย ฝาบ้านทำแบบฝาถ้งสลับกับลูกฟัก (ประยูร อุละภูษะ. 2543) ลักษณะเรือนไม้จีนดังกล่าวเป็นห้องติดๆกันไป ตัวห้องค่อนข้างลึก เพราะแบ่งพื้นที่ด้านหน้าขาย ด้านหลังเป็นที่อยู่อาศัย หลังคาทรงจั่วหรือชายคาปีกนกคลุมด้านหน้าอาคารที่ติดกับทางสัญจร เพื่อสร้างพื้นที่ในการค้าขายและสร้างเป็นทางเดินแก่ผู้ผ่านไปมาด้วย ตามลักษณะของบ้านจีน การสร้างห้องแถวไม้เป็นการลงทุนสร้างเพื่อแบ่งขายหรือให้เช่า ดังนั้นจึงมีเจ้าของกรรมสิทธิ์หลายเชื้อชาติ ภายหลังอาจมีการดัดแปลงต่อเติม โดยคอนกรีตเสริมเหล็กโดยเฉพาะผนังด้านข้าง ไปถึงหลังคา

การวางตำแหน่งอาคารเรือนร้านค้าโดยจะหันส่วนด้านข้างของเรือนออกไปตามเส้นทางสัญจร เพื่อใช้ส่วนกว้างของเรือนช่วงนี้เป็นพื้นที่หน้าร้านค้าขาย โดยเริ่มจากจั่วเดียว หรือมีช่วงเสาเดียว มีหลังคาทรงจั่ว และได้พัฒนาเติมชายคาปีกนกซ้อนชายคายื่นออกมา โดยตั้งเสาข้างรับอีกแนวบางหลังมีช่วงเสาต่อไปจนนานกันต่อไปทางด้านหลัง หลังคาทรงสูงแยกกันแต่ละหลัง และเชื่อมต่อกันด้วยรางระบายน้ำหรือฮ่อมริน รูปทรงจั่วเรียบง่ายไม่ซับซ้อน

หากพิจารณาจากค่านิยมตามพระราชบัญญัติควบคุมอาคารและจากงานวิจัยข้างต้นซึ่งมีความสอดคล้องกับรูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมบริเวณถนนเจริญเมือง ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ มีการก่อสร้างโดยใช้ไม้เป็นหลัก มีการใช้สอยในอาคารเป็นแบบทวีประโยชน์ระหว่างการอยู่อาศัยและค้าขาย แต่ข้อแตกต่างในการแบ่งกันระหว่างคูหาซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้แบ่งเป็นคูหาในแต่ละช่วงเสาที่ชัดเจน บางห้องหนึ่งช่วงเสา บางห้องหลายช่วงเสาและบางอาคารไม่มีการแบ่งกันเป็นคูหา

ดังนั้นหากจะเรียกว่าเป็น “ห้องแถวไม้” ก็ไม่สามารถอธิบายความหมายที่ครอบคลุมได้ เนื่องจากลักษณะรูปแบบอาคารแต่ละหลังมีความเป็นอิสระในกรรมสิทธิ์ครอบครองในการใช้งาน และรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะหลัง เพื่อให้ความหมายมีลักษณะเฉพาะ 3 ประการ คือ สอดคล้องกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรม การใช้งานที่มีพื้นที่การค้าขายเป็นจุดเด่น และวัสดุที่ใช้ไม้เป็นหลัก จึงเรียกเรือนประเภทนี้ว่า “เรือนไม้ร้านค้า” (Wooden Shop house)

บริเวณนอกกำแพงเมือง ด้านทิศตะวันออกเริ่มตั้งแต่ประตูชัยตลอดเส้นทางทั้งสองฝั่งของถนนเจริญเมือง จนถึงสี่แยกบ้านทุ่งต่อเนื่องไปกับ ถ.ช่อแฮ เป็นที่ตั้งของเรือนไม้ร้านค้ามากที่สุด

เรือนไม้ร้านค้าพื้นถิ่นที่พบแบ่งได้เป็นสองประเภทคือ เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนเดี่ยว และ เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนแถว

ภาพ 4.4 เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนเดี่ยว B5

ภาพ 4.5 เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนเดี่ยว B2

- เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนเดี่ยว (Single Wooden Shop house) มีลักษณะเป็นเรือนไม้สองชั้นพื้นที่ชั้นล่างด้านหน้าเป็นส่วนค้าขาย ส่วนพื้นที่ด้านหลังและชั้นที่สองเป็นส่วนพื้นที่พักอาศัย ลักษณะเด่นคือมีการกำหนดพื้นที่การเข้าถึงในแต่ละส่วนอย่างเด่นชัด พื้นที่ค้าขายซึ่งจะอยู่ติดกับถนนง่ายต่อการค้าขาย ส่วนพื้นที่ส่วนพักอาศัยจะมีทางเข้าเรือนด้านข้างหรือด้านหลังของเรือนบางหลังจะมีองค์ประกอบของซุ้มบันได เรือนร้านค้าพื้นถิ่นแบบเรือนเดี่ยวจะตั้งแทรกตามชุมชนบริเวณตลาดชุมชน จุดแยกตัดของถนน โกลัสถานที่สำคัญ เช่น สถานที่ราชการ วัด โรงเรียน เป็นต้น

- เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนแถว (Linear Wooden Shop house) พบที่ย่านถนนเจริญเมือง ศูนย์กลางค้าขายที่มีความสำคัญตั้งแต่จนถึงปัจจุบัน เจ้าของเรือนร้านค้าส่วนใหญ่จะเป็นคนเชื้อสายไทใหญ่และชาวจีน พื้นที่ใช้สอยภายในแบ่งพื้นที่เป็นแบบผสม (Mixed use) ชั้นล่างพื้นที่ด้านหน้าเป็นส่วนค้าขายด้านหลังเป็นครัวและห้องน้ำ ส่วนชั้นสองเป็นที่อยู่อาศัย มีทางเข้าด้านหน้าชั้นล่างทางเดียว

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

ตาราง 4.5 องค์ประกอบผังบริเวณเรือนไม้ร้านค้า

เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	องค์ประกอบผังบริเวณ Element of Layout			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
ทางเดินด้านหน้า (Colonnade)	45.0	65.0	-	-
คูบตี	-	100.0	-	-
ฮั่วไม้	20.0	68.0	12.0	-
น้ำบ่อ & ต้อมอาบน้ำ	-	80.0	20.0	-
สวน	-	100.0	-	-
อุ้ข้าว	-	100.0	-	-
ประตูรอง (Sub En't)	24.0	72.0	-	4.0

จากตาราง 4.5 องค์ประกอบหลักของผังบริเวณเรือนไม้ร้านค้าส่วนใหญ่มีความแตกต่างจากเฮือนป่าเก่ามาก เนื่องจากเรือนไม้ร้านค้าซึ่งตั้งอยู่ในย่านการค้า มีอัตราความหนาแน่นของการอยู่อาศัยมากที่สุดเขตเทศบาลเมืองแพร่ ด้วยความแตกต่างทางเชื้อชาติของเจ้าของเรือนและลักษณะการใช้สอย ดังนั้นองค์ประกอบแบบเฮือนป่าเก่า เช่น คูบตี น้ำบ่อ ต้อมอาบน้ำ สวนและอุ้ข้าว จึงไม่มีในเรือนไม้ร้านค้า แต่จุดเด่นของเรือนไม้ร้านค้าส่วนใหญ่จะมีทางเดินที่กันแดดกันฝนสำหรับลูกค้าทางด้านหน้าของแต่ละร้าน (Colonnade)

ภาพ 4.6 Colonnade แบบปีกนก B10

ภาพ 4.7 Colonnade แบบใต้ถุน B13

- ทางเดินด้านหน้า (Colonnade) ลักษณะทางเดินมีสองรูปแบบ คือ แบบแรกเป็นหลังคาปีกนกยื่นออกมาจากตัวเรือนแล้วมีเสารับชายคา และทางเดินแบบลอดใต้ถุนซึ่งเป็นพื้นที่สองโดยมีเสารายรับอยู่ภายนอกอาคารชั้นล่าง จากการสำรวจเรือนไม้ร้านค้าย่านถนนเจริญเมืองมีทางเดินประเภทนี้ ส่วนบางหลังที่ไม่มีในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนไม้ได้ความว่ามี

การต่อเติมหรือรื้อถอนออกไป นอกจากนี้ทางเดินบางส่วนในปัจจุบันถูกตัดแปลงเป็นพื้นที่จอดรถจักรยานยนต์หรือปรับระดับพื้นทางเดินไม่ต่อเนื่องกับทางเดินข้างเคียง ทำให้ทางเดินที่เคยเชื่อมต่อระหว่างกันหมดหน้าที่การใช้ไป

- ประตูรอง (Sun Entrance) เป็นประตูสำหรับขนถ่ายสินค้าจากโกดังเก็บของ แยกออกจากประตูหลักที่ใช้ค้าขายในด้านหน้า เรือนไม้ร้านค้าที่มีประตูรองจัดได้ว่าเป็นเรือนร้านค้าที่ใหญ่ และที่ตั้งต้องอยู่ในตำแหน่งที่ติดกับทางสามแพร่งที่มีถนนรองเชื่อมด้านใดด้านหนึ่งของที่ตั้งนอกเหนือจากทางเข้าด้านหน้า หรือด้านใดด้านหนึ่งของที่ตั้งเรือนตั้งอยู่ติดตอกหรือชอยจึงจะมีประตูรองเพื่อการใช้งาน ส่วนถนนสายรองเพื่อขนถ่ายสินค้าซึ่งเป็นเส้นทางคู่ขนานกับเจริญเมือง ได้แก่ ถนนเหมืองแดงด้านทิศเหนือและถนนเจริญราษฎร์ด้านทิศใต้

- รั้วไม้ของเรือนไม้ร้านค้า ส่วนใหญ่จะมีเฉพาะเรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนเดี่ยวที่อยู่ท่ามกลางชุมชน ส่วนเรือนไม้ร้านค้าที่อยู่ในย่านถนนเจริญเมืองและถนนช่อแฮจะไม่มีรั้วหน้าไม้ แต่จะใช้ประตูบ้านซึ่งเป็นประตูบานพับไม้ปิดในยามค้าคืนเป็นรั้วไปในตัว

จากการสำรวจลักษณะการวางผังเรือนไม้ร้านค้าปัจจุบันมีสภาพทรุดโทรมลง เนื่องจากผู้อยู่อาศัยปัจจุบันเป็นผู้เช่า การดูแลรักษาเป็นไปตามอัธยาศัยเท่านั้น ประกอบกับการแบ่งกรรมสิทธิ์การครอบครองที่แบ่งเจ้าของออกเป็นห้องๆ เรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนแถวบางหลังถูกรื้อถอนออกไป ทำให้มีผลกระทบต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมโดยรวม ตลอดจนส่งผลกระทบต่อสภาพทางโครงสร้างที่มีความต่อเนื่องกัน จึงทำให้สภาพเรือนไม้ร้านค้าทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็ว

ตาราง 4.6 การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้ร้านค้า

เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม Spatial Organization in Wooden House			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
ทางเดิน (Colonnade)	45.0	65.0	-	-
ซุ้มบันได	-	100.0	-	-
งานแดด	-	100.0	-	-
เต็นท์	20.0	80.0	-	-
หังพระ	100.0	-	-	-
ห้องนอน	100.0	-	-	-
ส้วมหน้า	-	100.0	-	-
ครัวไฟ	100.0	-	-	-
ห้องน้ำ	28.0	-	-	72.0

การวางผังเรือนไม้เรือนค้ำโดยทั่วไปพื้นที่ช่วงด้านหน้าจะแคบและยาวเข้าไปด้านในของผังที่ดิน พื้นที่ค้ำขายประมาณสองถึงสามช่วงเสาของด้านหน้า ด้านหลังสุดเป็นครัวไฟ ห้องน้ำและพื้นที่ซักล้าง พื้นที่เชื่อมต่อกับส่วนกลางเรือน ถ้าเป็นเรือนชั้นเดียวจะเป็นพื้นที่สำหรับหลับนอน หากเป็นเรือนสองชั้นพื้นที่ส่วนกลางนี้จะเป็นที่ตั้งของบันไดเชื่อมต่อกับพื้นที่ด้านบน พื้นที่ชั้นบนเป็นระดับพื้นเดียวกันหมด มีการแบ่งพื้นที่เป็นห้องๆ สำหรับหลับนอน บางหลังใช้เป็นพื้นที่เก็บของ โถงหน้าบันไดจะเป็นพื้นที่ส่วนกลาง พักผ่อนกันภายในครอบครัว และเป็นที่ตั้งของหิ้งพระและสิ่งเคารพบูชาอื่นๆ เรือนไม้ร้านค้ำบางหลังที่มีความยาวของตัวเรือนมากจะมีบันไดแยกเป็นสองส่วนคือส่วนกลางและส่วนหลังบ้าน ส่วนกลางจะใช้สำหรับเจ้าของและส่วนหลังบ้านสำหรับผู้อาศัยหรือลูกจ้าง เช่น เรือนไม้ร้านค้ำหลัง B15 และ B20

รูปทรงสถาปัตยกรรมเรือนไม้ร้านค้ำ

จากการแบ่งรูปแบบเรือนไม้ร้านค้ำเป็นสองประเภทข้างต้น ประกอบกับการวางผังเป็นแนวยาวลึกเข้าไปด้านในของผังที่ดิน รูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนออกมายังคงเป็นไปตามลักษณะของการใช้สอยภายในเช่นเดียวกับเรือนบ่าเก่า ถึงแม้ว่าเรือนไม้ร้านค้ำทั้งแบบเรือนเดี่ยวและเรือนแถวจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่การแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในยังคงเป็นไปตามแนวหลักของโครงสร้าง ไม่มีการตั้งเสาปีกเพื่อรับพื้นเป็นต้อง แต่ปล่อยให้เสาขึ้นไปสุดแนวผนังเพื่อรับน้ำหนักของโครงสร้างหลังคา ตลอดจนการแบ่งช่วงจังหวะของโครงสร้างออกเป็นสองถึงสามช่วงเสาต่อหนึ่งจั่วหลังคาหรือหลังคาแต่ละฝั่ง เพื่อลดขนาดความสูงของหลังคาสูง วิธีการดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการกระจายรูปทรงของหลังคาเรือนบ่าเก่ามาก

เนื่องจากเรือนไม้ร้านค้ำในย่านถนนเจริญเมืองมีความหนาแน่น และมีการเคลื่อนไหวในกิจกรรมทางการค้าภายในชุมชนตลอดเวลา ลักษณะการปิดล้อมของเรือนจึงมีความมิดชิดสูง ช่องเปิดด้านข้างถูกปิดทึบ ช่องเปิดจึงมีเพียงเฉพาะด้านหน้าเพื่อการค้ำขาย และด้านหลังเพื่อการระบายอากาศและทำกิจกรรมภายในครัวเรือนเท่านั้น แต่ทั้งนี้ยกเว้นเรือนไม้ร้านค้ำแบบเรือนเดี่ยว เนื่องจากตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความพลุกพล่านของกิจกรรมทางการค้าที่ต่ำกว่า ช่องเปิดต่างๆ จึงเป็นไปอย่างอิสระมากกว่าเรือนไม้ร้านค้ำย่านถนนเจริญเมือง

รูปแบบโครงสร้างเรือนไม้ร้านค้ำ

โครงสร้างเรือนไม้ร้านค้ำมีสองแบบ โครงสร้างระบบเสาคาน (Skeleton) และโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก (Wall Bearing) โครงสร้างระบบเสาคานเป็นรูปแบบทั่วไปของเรือนไม้ร้านค้ำ โดยวัสดุโครงสร้างหลักชั้นล่างจะมีทั้งเสาคานที่ก่อสร้างด้วยไม้และเสาคานคอนกรีตเสริม

เหล็กส่วนชั้นที่สอง โครงสร้างพื้นผนังและโครงหลังคาถั่วก่อสร้างด้วยไม้ทั้งสิ้น ส่วนระบบ โครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักปรากฏในเรือนไม้ร้านค้าหลังที่ 16 ซึ่งเจ้าของเดิมเป็นชาวตะวันตก เข้ามาเมืองแพร่ทำธุรกิจเกี่ยวกับป่าไม้สมัยเจ้าหลวงพิมพิสาร โครงสร้างหลักของเรือนก่ออิฐเป็น ผนังรับน้ำหนักทั้งสองชั้น ส่วนโครงหลังคาเป็นไม้ วัสดุของหลังคาเดิมมุงด้วยเป็นเกล็ดไม้ แต่ได้รื้อถอนเปลี่ยนเป็นสังกะสีภายหลัง เรือนหลังนี้ถึงแม้ว่าจะไม่ได้สร้างด้วยไม้เป็นวัสดุหลัก แต่จัดเป็นอาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในย่านนี้ และมีส่วนส่งเสริมภูมิทัศน์ภายใน ชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้จัดเป็นประเภทหนึ่งของเรือนไม้ร้านค้าด้วย

ความแตกต่างระหว่างเรือนไม้ร้านค้ากับเฮือนบ่าเก่า ต่างกันตรงที่ โครงสร้างหลักภายใน ของเรือนร้านค้าจะแบ่งจังหวะของหลังคาเป็นส่วนๆ แต่ไม่ได้วางอยู่บนระนาบชื่อและอะเสเดียวกัน ดังนั้นเรือนไม้ร้านค้าจึงมีความอิสระของวางแนวเสาข้างของผนังมากกว่าเฮือนบ่าเก่า

ภาพ 4.8 โครงสร้างหลังคาเรือนไม้ร้านค้าย่านประตูชัย

จากภาพ 4.8 เรือนไม้ร้านค้าหลังนี้ตั้งอยู่ย่านประตูชัย ถูกใช้งานเป็นโรงแรมปัจจุบันถูกรื้อ ถอนไปแล้ว (ประมาณปลายปี พ.ศ.2550) จะสังเกตเห็นได้ว่าการบากจันทันเพื่อรับแนวแปลาน และออกโกซึ่งเป็นลักษณะ โครงหลังคาที่คล้ายคลึงกับ โครงสร้างเรือนกาแล เรือนหลังนี้จากการ สอดถามคนในพื้นที่สร้างในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จากลักษณะโครงสร้าง ดังกล่าวจึงสันนิษฐานได้ว่าถึงแม้ว่าย่านถนนเจริญเมืองจะมีอิทธิพลของชาวไทยใหญ่และชาวจีน แต่ รูปแบบเรือนล้านนาก็ยังมีอิทธิพลต่อรูปแบบเรือนไม้ร้านค้าในย่านนี้เช่นกัน

หลังคาเรือนไม้ร้านค้า

จากการแบ่งรูปแบบหลังคาออกเป็นช่วงๆ ตามจังหวะของโครงสร้าง ความลาดชันของหลังคาประมาณ 35-45 องศา ใกล้เคียงกับระนาบของเสาของเรือนป่าเก่า รูปแบบของหลังคาเรือนไม้ร้านค้ามีอยู่ด้วยกันสี่ประเภท คือ แบบจั่วธรรมดา แบบจั่วปีกนก แบบจั่วผสมปั้นหยา และแบบปั้นหยา โดยหลังคาแบบจั่วผสมปีกนกเป็นรูปแบบของเรือนไม้ร้านค้าที่มีมากที่สุด

เนื่องจากวัสดุหลังคาเรือนไม้ร้านค้าส่วนใหญ่จะเป็น ไม้แป้นเกล็ดไม้และกระเบื้องซีเมนต์ เป็นส่วนใหญ่ซึ่งต้องการความลาดชันของหลังคามากกว่า 35 องศา ดังนั้นรูปทรงหลังคาของเรือนป่าเก่าและเรือนไม้ร้านค้าจึงมีความสอดคล้องและกลมกลืนกันในรูปทรงทางสถาปัตยกรรม

วัสดุและลักษณะศิลปกรรมตกแต่ง

ไม้สักหรือไม้เนื้อแข็งยังเป็นวัสดุหลักในการสร้างเรือนไม้ร้านค้า ถึงแม้ชั้นล่างของเรือนไม้ร้านค้าบางหลังจะก่อสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หรือการก่ออิฐฉาบปูนก็ตาม แต่ในส่วนชั้นที่สอง โครงสร้างหลังคา โดยเฉพาะระนาบพื้นสำหรับพักผ่อนและนอนหลับ ยังคงเป็นไม้เสมอ วัสดุมุงหลังคาส่วนใหญ่จะเป็น ไม้แป้นเกล็ดไม้และกระเบื้องซีเมนต์ จะมีความแตกต่างของลักษณะกระเบื้องตรงส่วนปลาย บางหลังเป็นแนวตัดตรงบางหลังเป็นแนวตัดสามเหลี่ยม

การตกแต่งทางศิลปกรรมตัวเรือนมีน้อยมาก เนื่องจากเป็นเรือนที่เน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก แต่จะมีบางหลังที่มีการตกแต่งด้วยเป็นน้ำย้อย ลูกกรงราวระเบียงด้านหน้าอาหาร บานประตูหน้าต่างที่เป็นช่องระบายอากาศ ทำให้เกิดลูกเล่นแบบเรียบง่าย หน้าจั่วยังคงตีผนังหน้าจั่วด้วยไม้ซ่อนเกล็ดแนวอนแบบธรรมดาเหมือนกับเรือนป่าเก่า โดยเฉพาะด้านในตัวเรือนแล้วไม่พบการตกแต่งใดๆ นอกจากการนำเฟอร์นิเจอร์ลอยตัวตกแต่งที่ยังคงเน้นการใช้สอยเป็นหลัก

ภาพ 4.9 เรือนไม้ร้านค้าหลังคาแบบจั่วผสมปั้นหยา B10

ภาพ 4.10 เรือนไม้ร้านค้าทรงจั่วมุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ B21

3) เรือนขนมปังจิง

เรือนขนมปังจิง คือ เรือนมนิลา มีการหลดลวดลาย เช่น ครีป ช่องลม หน้าจั่ว ลูกกรง ไม้แบน เป็นลายลวดต่างๆ คูวิจิตรพิสดารแบบขนมปังจิงของยุโรป จึงเรียกว่า เรือนขนมปังจิง โดยมีที่มาจากขนมปังจิงสมัยโบราณของชาวตะวันตกซึ่งตกแต่งอย่างหรูหราฟู่ฟ่ามีครีประบาย แพรวพราวแพร่ หลายมาจากยุโรปหรือทางตะวันตก เรือนขนมปังจิงเป็นที่นิยมกันทั่วไปเมื่อสมัย รัชกาลที่ 5, 6 และที่ 7 (น. ณ ปากน้ำ. 2543)

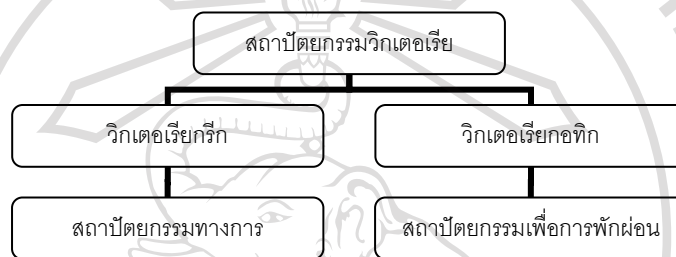
ลวดลายแบบขนมปังจิง คือ คำที่ใช้เรียกลวดลายตกแต่งสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะหงิกงอ เป็นแฉกคล้ายจิง ตั้งแต่สมัยพระนางเจ้าวิกตอเรียที่ 2 แห่งสหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นส่วน สถาปัตยกรรมแบบวิกตอเรียนกอธิกเท่านั้น (เพ็ญสุภา สุขคตะ. 2543)

ภาพ 4.11 คุ่มวงศ์พระถาง C7

ต้นกำเนิดเรือนขนมปังจิง มีที่มาในสมัยพระนางเจ้าวิกตอเรียที่ 2 แห่งสหราชอาณาจักร รูปแบบสถาปัตยกรรมนิยมหวนกลับไปใช้ลวดลายแบบเก่า ซึ่งแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ประเภทแรกคลาสสิกแบบกรีก และที่นิยมการตกแต่งลวดลายแบบกอทิก ลักษณะและลวดลายแบบกรีกถูกนำไปใช้กับอาคารสถานที่ราชการประเภทกระทรวง ศาล โรงเรียน โรงทหาร หรืออาคารที่ต้องบรรยายาศาสตร์ขรมสง่างาม

แผนภูมิ 4.1 รูปแบบสถาปัตยกรรมวิกตอเรีย

ลักษณะและลวดลายแบบกอทิกเข้ามามีบทบาทในสถาปัตยกรรมเพื่อการพักผ่อน ปราศจากบรรยากาศที่เป็นทางการแบบกรีก เนื่องจากสมัยพระนางเจ้าวิกตอเรียที่ 2 ทรงโปรดการเสด็จประทับพักผ่อนในป่าเขาชนบท ดังนั้นพระราชวังฤดูร้อนจึงมีการออกแบบให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ดังนั้นลวดลายต่างๆ ในสถาปัตยกรรมกอทิก จึงถูกนำกลับมาใช้ โดยตัดทอนความรุ่งรังและกลิ่นอายทางศาสนาออกไป แล้วดัดแปลงลวดลายให้เหมาะสมสำหรับสตรียู่อาศัย รูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทนี้จึงถูกเรียกว่า “วิกตอเรียกอทิก” หมายถึง ศิลปะกอทิกที่ถูกนำมาใช้ใหม่ในสมัยพระนางเจ้าวิกตอเรีย

เรือนขนมปังจิงแพร่ขยายจากอังกฤษสู่พื้นทวีปยุโรป ได้แก่ อิตาลี ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย และเยอรมนี เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีป่าไม้เนื้อแข็งที่อุดมสมบูรณ์ สำหรับนำไปเป็นวัตถุดิบในการทำลวดลายฉลุต่างในการตกแต่งอาคารต่างๆ และประกอบสภาพภูมิอากาศที่ฤดูหนาวหนาวจัด ฤดูร้อนร้อนจัด และฤดูใบไม้ร่วงพายุหิมะโหมกระหน่ำแทบล้นทลายอาคารที่มีลวดลายฉลุของลูกไม้ จึงช่วยผ่อนคลายทางอารมณ์ได้ เรือนขนมปังจิงจึงได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วโลก โดยเฉพาะพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากจักรวรรดินิยมอังกฤษ

ความนิยมสร้างเรือนขนมปังจิง (Gingerbread House) ในเขตเทศบาลเมืองแพร่เป็นที่นิยมในชนชั้นปกครองพื้นถิ่นเดิม นับเป็นจุดเริ่มต้นของการรับอิทธิพลการอยู่อาศัยแบบตะวันตกที่มีผลต่อพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในการอยู่อาศัยในเขตเทศบาลเมืองแพร่ ช่วงเวลาที่เรือนขนมปังจิงได้รับความนิยมและปลูกสร้างขึ้นเป็นช่วงเวลาเดียวกับการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑล

เทศบาลในจังหวัดแพร่ เริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2428 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับสมัยเจ้าหลวงพิมพิสาร (พ.ศ. 2415-2431) ต่อเนื่องถึง เจ้าหลวงพิริยเทพวงศ์ (พ.ศ.2432-2445) ผลของการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้สลายอิทธิพลของชนชั้นปกครองลง และฐานะประเทศราชของจังหวัดแพร่ก็ได้สิ้นสุดลงเมื่อเหตุการณ์ พ.ศ. 2445 จังหวัดแพร่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม

ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2430 ถึงปี 2482 สิทธินอกอาณาเขตตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้ชาวตะวันตกและคนในอาณานิคมได้รับสัมปทานป่าไม้ในจังหวัดแพร่ รวมถึงชนชั้นปกครองเดิม ต่างก็ขอรับสัมปทานป่าไม้เช่นกัน ทำให้วัฒนธรรมจากส่วนกลางและของชาวตะวันตกส่งผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น การปลูกสร้างบ้านเรือนแบบตะวันตกจึงเพิ่มมากขึ้น โดยใช้ไม้สักเป็นวัสดุหลัก ประกอบกับสถาปัตยกรรมแบบขนมปังจิงซึ่งเน้นการตกแต่งด้วยไม้ฉลุลาย ซึ่งมีแนวคิดสอดคล้องกับการสร้างเรือนพื้นถิ่นล้านนาที่ใช้ไม้เป็นองค์ประกอบหลักและมีการตกแต่งลวดลายด้วยไม้แกะสลักเช่นกัน จึงทำให้เรือนแบบขนมปังจิงได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตล้านนาเดิม

ภาพ 4.12 หน้าต่างคຸ້ມเจ้าหลวง C9

เรือนขนมปังจิงนอกจากจะมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากเรือนป่าเก่าแล้วยังเป็นพยานหลักฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมิติต่างๆที่เกิดขึ้นในจังหวัดแพร่ในช่วงสมัยหนึ่งที่มีผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมปัจจุบันในจังหวัดแพร่ เช่น รูปแบบบ้านที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการต่างนำรูปแบบการตกแต่งแบบเรือนขนมปังจิงไปประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลาย เช่น ศาลากลางจังหวัดแพร่ เทศบาลเมืองแพร่ บ้านเรือนไม้ต่างๆ ตลอดจนการผลิตเป็นชิ้นส่วนสำหรับตกแต่ง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมแพร่อีกรูปแบบหนึ่ง

เรือนขนมปังจิงที่สำรวจพบจำนวน 8 หลัง อายุของเรือนประมาณ 70-100 ปี ตั้งกระจายตัวกันทั่วบริเวณในเขตเทศบาลเมืองแพร่ เนื่องจากเจ้าของเรือนส่วนใหญ่เป็นเจ้านายพื้นเมืองที่มีอิทธิพลด้านการเมืองการปกครองและเป็นผู้นำด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นบริเวณตำแหน่งที่ตั้งของเรือนขนมปังจิงจึงเป็นศูนย์กลางของไพร่พลในสังกัด จากการสัมภาษณ์ อ.อุทัย อินทรารุช ผู้ครอบครองเรือนขนมปังจิงหลังที่ C2 รุ่นที่ 4 ได้ให้สัมภาษณ์ว่าเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา เรือนขนมปังจิงยังมีอีกหลายหลัง แต่ถูกไฟไหม้และถูกรื้อถอนไปบ้าง เช่น คຸ່ມเจ้าด้วงด้านหลังโรงเรียนนารีรัตน์ถูกไฟไหม้เมื่อ พ.ศ.2519 บางหลังถูกรื้อไปปลูกสร้างที่อื่น

ภาพ 4.13 คຸ່ມเจ้าพื้นถิ่นเมืองแพร่ ถูกรื้อไปสร้างที่จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา ภาพถ่ายจากคຸ່มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์

ตาราง 4.7 องค์ประกอบผังบริเวณเรือนขนมปังจิง

เรือนขนมปังจิง (Ginger Bread House)	องค์ประกอบผังบริเวณ Element of Layout			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
ช่อง	62.5	-	12.0	-
ตูปี่	87.5	-	12.5	-
ฮั้วไม้	100.0	-	-	-
น้ำบ่อ & ต้อม อาบน้ำ	100.0	-	-	-
สวน	100.0	-	-	-
กุ้ข้าว	37.5	-	62.5	-

จากตาราง 4.7 แสดงให้เห็นว่าเรือนขนมปังจิงและเฮือนป่าเก่ามีองค์ประกอบของผังบริเวณที่เหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันตรงที่เรือนขนมปังจิงทุกหลังจะมีองค์ประกอบพื้นฐานในการวางผังครบทุกประเภท ที่ตั้งของเรือนขนมปังจิงแต่ละหลังมีพื้นที่ดินมากกว่าหนึ่งไร่ เมื่อเทียบอัตราส่วนพื้นที่สิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่เปิดโล่งแล้ว การเปิดโล่งของพื้นที่มีมากกว่า 70% ของพื้นที่ดินทั้งหมด จึงทำให้บริเวณบ้านประกอบไปด้วยช่องและสวนขนาดใหญ่ องค์ประกอบที่สำคัญภายในบ้าน ได้แก่ น้ำบ่อและกุ๊ยข้าว ซึ่งบ่งบอกถึงฐานะทางสังคมได้ ตามที่กล่าวไปแล้วข้างต้น น้ำบ่อซึ่งบ่งบอกถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างชนชั้นและเป็นที่พักปะกันภายในชุมชน กุ๊ยข้าวของเรือนขนมปังจิงจากการสำรวจและสัมภาษณ์เจ้าของเรือนขนมปังจิงปัจจุบัน ก่อนการแบ่งปันมรดกมีที่นาเป็นของตัวเองไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 จึงทำให้กุ๊ยข้าวมีขนาดใหญ่กว่าเฮือนป่าเก่ามาก ปัจจุบันกุ๊ยข้าวบางหลังถูกรื้อถอนไปเนื่องจากที่นามีจำนวนลดลงและบางส่วนได้ขายไปแล้ว บริเวณขอบเขตที่ดินต่างล้อมรอบด้วยรั้วไม้เป็นซี่ๆ โดยมีเสาคอนกรีตเป็นโครงสร้างรับน้ำหนักเป็นช่วงๆ เรียงรายเป็นระเบียบสวยงาม รั้วบ้านของเรือนขนมปังจิงจะไม่ปล่อยให้ไม้พืชรื้อขึ้น เนื่องจากเจ้าของบ้านเป็นผู้มีฐานะ ความเปิดโล่งจึงเป็นการส่งเสริมให้ตัวเรือนมีสว่างแฉะเครื่องครุฑตลอดเวลา ถึงแม้ว่าความแตกต่างระหว่างชนชั้นทางสังคมซึ่งเจ้าของเรือนขนมปังจิงส่วนใหญ่ต่างเป็นผู้นำในชุมชน รวมทั้งเป็นกำลังหลักในการพัฒนาและอุปถัมภ์วัดซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ตลอดจนการช่วยเหลือคนในชุมชนไปพร้อมกัน จึงทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมหายไป ดังนั้นผังบริเวณที่กว้างขวางของเรือนขนมปังจิงจึงเป็นที่วางที่เอื้อเฟื้อต่อคนในชุมชนด้วย

ตาราง 4.8 การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังจิง

เรือนไม้ประยุกต์ (Ginger Bread House)	การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม Spatial Organization in Wooden House			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
มุขหน้าบ้าน	87.5	12.5	-	-
ระเบียง	100.0	-	-	-
ซุ้มบันได	50.0	50.0	-	-
งานแดด	100.0	-	-	-
ฮ้านน้ำ	-	-	100.0	-
เต็น	100.0	-	-	-
หิ้งพระ	100.0	-	-	-
ห้องนอน	100.0	-	-	-
ครัวไฟ	100.0	-	-	-
ห้องน้ำ	100.0	-	-	-

แบบแผนการจัดวางรูปแบบเรือนขนมปังจิงในเมืองแพร่มีการแยกรูปแบบเรือนออกเป็นสองส่วนหลัก ส่วนด้านหน้าบ้านมีการวางผังเรือนแบบสมมาตรปีกด้านซ้ายและปีกด้านขวาจะสมดุลกันมีมุขด้านหน้ายื่นออกมาหนึ่งช่วงเสา ส่วนด้านหลังบ้านมีการจัดวางพื้นที่ใช้สอยแบบเอียงบ่าเก้าโดยมีงานแดดเป็นพื้นที่เชื่อมระหว่างกัน หากพิจารณาการจัดรูปแบบเรือนขนมปังจิงแล้ว ความน่าสนใจอยู่ที่การผสมผสานรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบสมัยใหม่ผสมผสานกับวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม

การจัดพื้นที่ใช้สอยของเรือนขนมปังจิงแยกออกเป็นสามส่วนชัดเจน กล่าวคือ พื้นที่ชั้นล่าง ได้แก่ โถงต้อนรับชั้นล่าง ใต้ถุนบ้าน ทางขึ้นบันได เป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะ เมื่อขึ้นสู่ชั้นที่สองจัดเป็นพื้นที่ส่วนตัว มีพื้นที่ส่วนมุขหน้าบ้านเป็นพื้นที่รับแขก พักผ่อน มีการใช้งานเหมือนเต็น เนื่องจากการวางผังแบบสมมาตรพื้นที่ด้านปีกซ้ายและด้านปีกขวาของเรือนเป็นห้องนอนและห้องพระ บริเวณด้านหน้าและด้านหลังห้องนอนหรือห้องพระจะมีระเบียงรับเสาพาไลที่ต่อเนื่องมาจากพื้นที่ชั้นล่าง ส่วนกลางเรือนเป็นห้องโถงมีประตูกันเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับพื้นที่ใช้งานอื่นๆ รวมทั้งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับชานหลังบ้านและส่วนครัวไฟจัดเป็นพื้นที่ส่วนบริการภายในครัวเรือนจากการสำรวจและสัมภาษณ์เจ้าของเรือนขนมปังจิง C1 ซึ่งคงสภาพการใช้เดิมมากที่สุด ตั้งแต่อดีต

จนถึงปัจจุบันเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่าเดิน เป็นที่นั่งนอนเล่น ทานอาหาร และทำกิจกรรมเอนกประสงค์ ไปตามแนวระนาบกับพื้น ดังนั้นมิติของพื้นที่โถงที่เชื่อมต่อกับชานหลังบ้านจึงเป็นการปรับเปลี่ยนสภาพและเพิ่มพื้นที่การใช้สอยในการจัดวางผังเรือนแบบใหม่ขึ้น พื้นที่ด้านหน้ามีพื้นที่ส่วนรับแขก จัดวางเฟอร์นิเจอร์ตามแบบอย่างสมัยนิยมอย่างชัดเจน พื้นที่ด้านหลังเป็นพื้นที่พักผ่อนส่วนตัว ที่ยังคงดำเนินชีวิตตามรูปแบบดั้งเดิมที่ทำกิจกรรมบนพื้นโดยตรง ความซับซ้อนของการวางพื้นที่ใช้สอยในชั้นที่ 1 มีห้องทำงาน ห้องหลบภัยใต้ดิน ชั้นที่สอง มีห้องครัวเงินครัวสำหรับเก็บอุปกรณ์เพื่อประกอบงานบุญ เช่น พาน ขัน สลุงหลวง เขียนหมาก และอื่นๆ ที่ทำจากเงินและทองคำ รวมทั้งเป็นที่เก็บศาสตราวุธ มีห้องเตรียมอาหารและห้องเก็บอาหารแห้ง ความสำเร็จใหญ่โตของเรือนหลังนี้ซึ่งอดีตมีผู้อยู่อาศัยรวมกันมากกว่าห้าสิบคน พื้นที่ใช้สอยทั้งหมดประมาณหนึ่งพันกว่าตารางเมตร นับเป็นเรือนที่มีพื้นที่ใช้สอยมากที่สุดจากการศึกษาในครั้งนี้ ลักษณะการใช้งานเรือนขนมปังจิงหลังอื่นๆมีความใกล้เคียงหรือแตกต่างกันไปตามแต่วิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละเจ้าของเรือน

บริเวณส่วนที่เป็นชานแดดเป็นพื้นที่ที่กว้างขวางมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างเรือนขนมปังจิง และ ครัวไฟ รวมทั้งเชื่อมต่อกับกุ๊ว ปัจจุบันพื้นที่ชานแดดถูกดัดแปลงเป็นพื้นที่คอนกรีตและดัดแปลงมุงหลังคาคลุมเกือบทุกหลัง เรือนขนมปังจิงทุกหลังล้วนต่างปลูกสร้างเสร็จก่อนที่ระบบปั๊มน้ำและระบบน้ำประปาจะเข้าถึงชุมชน ดังนั้นห้องน้ำจึงเป็นส่วนใช้สอยที่ได้รับการต่อเติมภายหลังแต่ยังเป็นลักษณะห้องน้ำรวมใช้เฉพาะเจ้าของบ้านเท่านั้น ส่วนผู้อาศัยและคนรับใช้จะมีการสร้างห้องน้ำไว้ด้านล่างแยกออกจากตัวเรือนออกไป นอกจากนี้พื้นที่ชั้นล่างเรือนขนมปังจิงปัจจุบันต่างถูกดัดแปลงพื้นที่คอนกรีตเสริมเหล็กเต็มบริเวณ มีการกั้นผนังแบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็นห้องเก็บของ ที่จอดรถ หรืออื่นๆ ทำให้มิติของความโปร่งโล่งและความสว่างของเรือนลดคุณค่าไป

รูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังจิง

เรือนขนมปังจิงที่สำรวจพบทั้ง 9 หลังล้วนเป็นเรือนสองชั้น ยกใต้ถุนสูงกว่าเรือนป่าเก่ามาก หากพิจารณาว่าเรือนป่าเก่าเป็นเรือนที่ได้รับการออกแบบที่มีสัมพันธ์สอดคล้องกับสัดส่วนมนุษย์แล้ว เรือนขนมปังจิงจัดได้ว่าเป็นเรือนที่ออกแบบให้มีสัดส่วนนำเกรงขามซึ่งให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงความใหญ่โตโอ้อาภุมิฐานและมีรสนิยมของเจ้าของเรือนและผู้อยู่อาศัย

ด้วยความโปร่งโล่งระหว่างพื้นและฝ้าเพดานที่ถูกตีด้วยไม้ตามแนวระนาบของจันทันทำให้มวลพื้นที่ว่างภายในเรือนมีความโปร่งโล่งและอากาศถ่ายเทได้อย่างสะดวกตามช่องระบายอากาศจากไม้แกะสลักที่ตกแต่งตามช่องกรอบบานประตู บานหน้าต่าง แนวผนังเบาภายนอกและแนวผนัง

ภายในต่างมีช่องไม้แกะสลักสอดคล้องไปทั่วพื้นที่ของช่องว่าง เมื่อพิจารณาจากความโปร่งโล่งดังกล่าวซึ่งมีความขัดแย้งกับรูปแบบเรือนบ่าเก่าที่ช่อง ประตู หน้าต่าง และการระบายมีเท่าที่จำเป็นเท่านั้น จากการสำรวจเรือนขนมปังจิงแทบทุกหลังมีการปิดกั้นช่องระบายอากาศของไม้แกะสลักตามราวระเบียงและช่องแสงบางส่วนด้วยแผ่นไม้ภายในตัวเรือนแทบทั้งสิ้น เนื่องจากในฤดูหนาวอุณหภูมิภายในเรือนมีสภาพที่หนาวเย็นมาก ประกอบกับเพื่อปิดกั้นพื้นที่ให้มีความเป็นส่วนตัวมากยิ่งขึ้น จึงเป็นการปรับสภาพเรือนให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและลักษณะการอยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพพื้นถิ่นของเรือนขนมปังจิง

จากการแบ่งพื้นที่ใช้สอยหลักของเรือนขนมปังจิงเป็นสองส่วน ด้านหน้าเรือนเป็นการวางผังแบบสมมาตร ส่วนด้านหลังเป็นการวางเรือนที่รับอิทธิพลจากเรือนบ่าเก่า จึงส่งผลให้รูปทรงสถาปัตยกรรมภายนอกเรือนด้านหน้าสมดุลแบบสมมาตร โดยมีจั่วมุขด้านหน้ายื่นออกมาหนึ่งช่วงเสา เสาพาไลเรียงรายด้านซ้ายและด้านขวาประมาณสามช่วงเสาเท่าๆกันทั้งสองด้าน เนื่องจากช่วงความสูงระหว่างชั้นและช่วงความกว้างของเรือนมีมาก จึงมีการลดทอนสัดส่วนหลังคาหลักของเรือน โดยแบ่งหลังคาออกเป็นสองระดับ หลังคาระดับล่างเป็นแบบปั้นหยาคลุ่มระเบียบมีเสาพาไลรับโดยรอบความลาดชันต่ำกว่าหลังคาชั้นที่สองที่สูงชัน ส่วนมุขด้านหน้าเป็นหลังคาน้ำจั่วชั้นเดียวชนกับหลังคาหลัก ส่วนรูปทรงเรือนกลุ่มพื้นที่ด้านหลังยังคงมีรูปแบบการกระจายรูปทรงของหลังคาเพื่อลดสัดส่วนของหลังคาตามแบบแผนของเรือนบ่าเก่า

ดังนั้นรูปทรงทางสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังจิงในเขตเทศบาลเมืองแพร่จึงเป็นรูปทรงที่เป็นแบบแผนเดียวกัน โดยรูปทรงด้านหน้าเป็นแบบสมมาตร ตัวอาคารหลักอยู่ชั้นที่สองด้านล่างเน้นความโปร่งโล่งเป็นระเบียบเรียบร้อยของเส้นสาย โครงสร้างที่ประดับประดาด้วยไม้ฉลุลายส่วนรูปทรงด้านหลังเป็นรูปแบบของกลุ่มเรือนบ่าเก่า เนื่องจากรูปทรงหลังคาที่ความลาดชันที่ใกล้เคียงกัน ตลอดจนมีไม้เป็นวัสดุหลักที่ปลูกสร้างเหมือนกันจึงทำให้ภาพรวมของรูปทรงเรือนขนมปังจิงทั้งหมดมีความกลมกลืนกัน

รูปแบบโครงสร้างเรือนขนมปังจิง

โครงสร้างของเรือนขนมปังจิงยังคงเป็นการก่อสร้างระบบเสาคาน ใช้ไม้เป็นวัสดุหลัก ประกอบกับเจ้าของเรือนเป็นคหบดีค้าขายไม้โดยตรงการเลือกสรรไม้จึงเป็นไม้ที่มีคุณภาพดี มีขนาดและสัดส่วนสมบูรณ์แข็งแรงมาก โดยเฉพาะโครงสร้างที่วางพาดกว้างๆจึงไม่จำเป็นต้องใช้เทคนิคแบบการวางแป้นไม้ต้องบนเสาป้อกเหมือนเรือนบ่าเก่าแต่อย่างใด โดยเฉพาะโครงหลังคาส่วนเรือนขนมปังจิงแบบสมมาตรที่มีการเล่นระดับของหลังคาทำให้ระดับของช่อ อดเสต่างกันหลายระดับ รวมทั้งความต่อเนื่องของโครงหลังคาน้ำมุขที่เชื่อมกับโครงหลังคาหลัก

ทำให้เกิดตะเหม่รางเป็นแนวยาว ประกอบกับแนวตะเหม่สันที่คลุมพาไลทั้งสี่ด้านของเรือน ต้องอาศัยเทคนิคการก่อสร้างที่มากกว่าเขื่อนป่าเก่ามาก จากการสำรวจวัดสัดส่วนเรือนขนมปังจิงทั้ง 9 หลัง พบว่าขนาดและสัดส่วนมีที่ใกล้เคียงกัน สันนิษฐานได้ว่าฝีมือช่างน่าจะเป็นกลุ่มเดียวกัน หรือเป็นลูกศิษย์ที่ถ่ายทอดฝีมือผู้กัน จากการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนส่วนใหญ่ต่างได้รับการบอกเล่าว่าช่างที่ก่อสร้างเป็นช่างชาวจีนมาจากกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นไปได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่เมืองแพร่มีความคึกคักและมั่งคั่งจากการค้าไม้ การติดต่อค้าขาย รวมทั้งสภาพการเมืองการปกครองต่างอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐบาลสยามแทบทั้งสิ้น

หลังคาเรือนขนมปังจิง

จากลักษณะการวางผังเรือนแบบสมมาตรของเรือนขนมปังจิงทั้ง 9 หลัง จึงเป็นรูปแบบมาตรฐานของหลังคาหลักจะแบ่งเป็นสองระดับชั้นล่างเป็นป็นหยาต่อนื่องอีกระดับเป็นหลังคาน้ำจั่ว โดยมีคอสองเป็นตัวเชื่อมการเปลี่ยนระดับความลาดเอียงและมีหลังคามุขน้ำจั่วเชื่อมตรงตรงกลางหลังคาหลัก ความลาดเอียงของหลังคาชั้นล่างประมาณ 30 องศา ส่วนหลังคาน้ำจั่วด้านบนจะมีความลาดเอียงประมาณ 40-45 องศา ความแตกต่างของระดับหลังคาเป็นสุนทรียภาพในการออกแบบหลังคาให้ได้สัดส่วนในการแนวตั้ง ซึ่งแตกต่างจากแนวคิของเขื่อนป่าเก่าที่มีการลดสัดส่วนหลังคาในแนวราบโดยการแยกหลังคาออกเป็นหลังๆ อย่างอิสระ โดยไม่จำเป็นต้องยึดความสมดุลอย่างสมบูรณ์แบบเรือนขนมปังจิง

วัสดุและลักษณะทางศิลปกรรมตกแต่ง

ไม้สักทองเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างเรือนขนมปังจิงเป็นส่วนใหญ่ และมีการนำไม้มาฉลุเป็นลวดลายเพื่อการตกแต่งตามส่วนต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกเรือน ลวดลายที่ฉลุแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

- ลายฉลุ พฤษชาติ เช่น ดอกทิวลิป เครือเถาว์ต้นไม้
- ลายฉลุ พฤษชาติผสมกับรูปสัตว์ สัตว์ประจำปีเกิด
- ลายฉลุ พฤษชาติผสมลายมงคลจีนหรือตัวเลข

ลักษณะการตกแต่งไม้ฉลุลายแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ การตกแต่งไม้ฉลุลายเพื่อความสวยงาม และการตกแต่งไม้ฉลุเพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยมีลักษณะความแตกต่างในตกแต่งไม้ฉลุลายที่ตำแหน่งการติดตั้ง

- การตกแต่งไม้ฉลุลายเพื่อความสวยงาม เช่น บริเวณหน้าจั่ว ยอดจั่ว หน้ามุข เป็นน้ำย้อยชายคา ตามฝ้าชายคา เป็นการตกแต่งเพื่อความสวยงาม

- การตกแต่งไม้ฉลุลายเพื่อประโยชน์ใช้สอย เช่น แผ่นลูกกรงราวระเบียง ผนังเบา ช่องลม ช่องแสงเหนือช่องประตูหน้าต่าง ค้ำยัน หูช้าง ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้จัดได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบที่ส่งเสริมสภาวะความเป็นอยู่ภายในเรือนที่มีประโยชน์ในการใช้สอยและความสวยงามไปพร้อมกัน

ส่วนลวดลายทั้งสามประเภทต่างก็มีลักษณะตำแหน่งการติดตั้งที่ต่างกันด้วย ลายฉลุพฤษชาติ เช่น ดอกทิวลิป เครื่องแก้วต้นไม้ ใช้สำหรับตกแต่งทั่วไปทุกตำแหน่งของเรือน เช่น ยอดจั่ว ราวระเบียง เป็นต้น ลายฉลุพฤษชาติผสมกับ รูปสัตว์ประจำปีเกิดจะติดบนหน้าจั่วบ้าน หรือ ซุ้มประตูภายใน พบในเรือนขนมปังจิง C7 ส่วนลายฉลุ พฤษชาติผสมลายมงคลจีนหรือตัวเลข ติดในตำแหน่งที่สูงสำหรับลวดลายออกภายในเรือนเพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย พบในเรือนขนมปังจิงหลังที่ C2 และคุ่มเจ้าหลวง

นอกจากการตกแต่งด้วยลวดลายฉลุแล้ว เทคนิคของการการออกแบบบานประตูและหน้าต่างยังเพิ่มระนาบมิติของช่องเปิดเป็นสองระดับในแต่ละบาน โดยนอกจากจะเปิดหน้าต่างแบบเต็มบานแล้ว ประมาณหนึ่งในสามของแต่ละกรอบบานหน้าต่างจะมีกรอบช่องระบายอากาศ (Louver) เปิดกระทุ้งแยกต่างหากในกรณีที่ไม่ต้องการเปิดหน้าต่างเต็มบาน ลักษณะหน้าต่างประเภทนี้ปรากฏในสถาปัตยกรรมแบบอาณานิคม (Colonel Style) ทั่วไปและพบในเรือนไม้ประยุกต์หลายหลังในเขตเทศบาลเมืองแพร่

การตกแต่งประดับประดาด้วยลายฉลุไม้ของเรือนขนมปังจิง นับได้ว่ามีความแตกต่างจากเรือนป่าเก่าแก่ที่เน้นความสง่างามในองค์ประกอบของรูปทรง ดังนั้นอิทธิพลของสถาปัตยกรรมเรือนขนมปังที่ตกแต่งด้วยไม้ฉลุอย่างฟูฟ่องจึงเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม จึงเป็นที่นิยมแพร่หลายเฉพาะชนชั้นสูงภายในพื้นถิ่นเท่านั้น

4) เรือนไม้ประยุกต์

ปลายรัชกาลที่ 6 เรือนขนมปังจิงและเรือนทรงมะนิลาที่ก่อสร้างด้วยไม้และตกแต่งด้วยลวดลายไม้ฉลุได้เสื่อมความนิยมลง จากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ต่อเนื่องจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ ได้ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่อย่างต่อเนื่อง จากเรือนป่าเก่าที่อยู่อาศัยของชาวพื้นถิ่นเดิม เรือนไม้ร้านค้าสำหรับค้าขายย่านถนนเจริญเมืองของชาวไทยใหญ่ ชาวจีนและชาวพื้นถิ่น และเรือนขนมปังจิงที่อยู่อาศัยหอบหิดหรือผู้มีฐานะทางสังคม นอกเหนือจากเรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสามรูปแบบดังกล่าวการสร้าง

ที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะพิเศษหลายรูปแบบจึงได้จัดเรือนประเภทนี้เป็น “เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)”

บริเวณที่พบเรือนไม้ประยุกต์แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มบริเวณ คือ

กลุ่มที่ 1 บริเวณชุมชนวัดหัวข่วง ถนนคำแสน ซึ่งเป็นกลุ่มเจ้านายพื้นถิ่นเมืองแพะที่มั่งคั่งจากการทำธุรกิจป่าไม้เช่นกัน

กลุ่มที่ 2 บริเวณสี่แยกกลางเมืองภายในกำแพงเมือง ซึ่งเรือนไม้ประยุกต์ที่พบส่วนใหญ่เป็นสถานที่ราชการ บ้านพักข้าราชการรัฐบาลสยาม และบริเวณด้านทิศใต้นอกกำแพงเมืองซึ่งเป็นสำนักงานของชาวต่างชาติที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้และเผยแพร่ศาสนา

กลุ่มที่ 3 บริเวณชุมชนน้ำคือ ย่านถนนเจริญเมือง กลุ่มคหบดีและนักธุรกิจที่รับสัมปทานการเก็บภาษีอากรในเมืองแพะจากรัฐบาลสยาม

ทั้งสามกลุ่มบริเวณที่พบเรือนไม้ประยุกต์เป็นบริเวณเดียวกันกับศูนย์กลางของแนวแกนสัญจรหลักทั้งสามของเมือง กลุ่มชุมชนทั้งสามบริเวณมีความแตกต่างทางเชื้อชาติ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเรือนไม้พื้นถิ่นเป็นเรือนไม้ประยุกต์ในช่วงเวลาเดียวกันสะท้อนให้เห็นกลุ่มลักษณะฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่นอยู่ในสภาพที่ใกล้เคียงกัน

ลักษณะร่วมเรือนไม้ประยุกต์ที่มีความแตกต่างจากเรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสามประเภท คือ การพัฒนารูปแบบการวางผังเรือนมีความเป็นมวลรวม มีความเป็นอิสระในการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนเป็นสัดส่วนกระชับชัดเจน พื้นที่เอนกประสงค์ที่มีความยืดหยุ่นในการใช้งานหายไป เช่น เติ้น ชานแดด พื้นที่โล่งว่างระดับชานและพื้นที่กึ่งเปิดโล่งกลายเป็นพื้นที่ของระนาบผนังมีการปิดล้อมปิดชิด มีระบบการปิดเปิดด้วยบานประตูหน้าต่างอย่างเป็นระบบ รูปแบบของหลังคาต่อเนื่องกันภายในหลังคาพื้นเดียวปกคลุมพื้นที่มวลรวมของเรือนแบบเป็นกลุ่มก้อนเดี่ยว

จากลักษณะร่วมของเรือนไม้ประยุกต์ 25 หลังที่สำรวจ แบ่งรูปแบบเรือนไม้ประยุกต์เป็น 3 ประเภท คือ เรือนไม้ประยุกต์แบบเสือนบ่าเก่า เรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังขิง และเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม

ตาราง 4.9 องค์ประกอบผังบริเวณเรือนไม้ประยุกต์ 25 หลัง

เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	องค์ประกอบผังบริเวณ Element of Layout %			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
	ช่วง	88.0	12.0	-
คูบผี	48.0	2.0	32.0	-
ฮั่วไม้	56.0	44.0	-	-
น้ำบ่อ & ต่อมอบน้ำ	4.0	8.0	88.0	-
สวน	88.0	12.0	-	-
กุ๊ข้าว	4.0	8.0	88.0	-

เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนบ่าเก่าและเรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิงที่มีเจ้าของเรือนเป็นชาวพื้นถิ่น ผังบริเวณจะมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกับผังบริเวณเฮือนบ่าเก่ามาก ช่วง คูบผี ฮั่วไม้ ต่อมอบน้ำ สวน กุ๊ข้าว มีเกือบทุกหลังในอดีต เจ้าของเรือนไม้ประยุกต์ส่วนใหญ่จัดได้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นใหม่ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น จากการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนส่วนใหญ่ต่างส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือในสถาบันที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ เช่น ที่เชียงใหม่ กรุงเทพมหานคร บางหลังส่งไปเรียนถึงต่างประเทศ เมื่อจบการศึกษาต่างไม่ได้กลับบ้าน ทำให้สภาพบ้านเรือนมีเฉพาะผู้สูงอายุดูแลเท่านั้น บางหลังถูกทิ้งร้างไป การเสื่อมสภาพและขาดการดูแลรักษาจึงทำให้สภาพผังบริเวณและสภาพเรือนทรุดโทรมลง

เรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมจะตั้งอยู่ในพื้นที่กว้างใหญ่มาก องค์ประกอบของผังบริเวณจะมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับเรือนประเภทอื่น เนื่องจากเจ้าของเป็นชาวตะวันตก ลักษณะองค์ประกอบของผังจึงมุ่งเน้นการใช้สอยเพื่ออุตสาหกรรมป่าไม้เป็นหลักและองค์ประกอบอื่นๆ เพื่อการดำเนินกิจการที่พึ่งพาตนเองได้ เช่น น้ำบ่อ สวน บ้านพักพนักงาน อาคารสำนักงาน สนามกีฬา เป็นต้น

ตาราง 4.10 การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประยุกต์

เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม Spatial Organization in Wooden House			
	%			
	มี	ไม่มี	รื้อถอน	เพิ่มเติม
มุขหน้าบ้าน	20.0	80.0	-	-
ระเบียง	16.0	84.0	-	-
ซุ้มบันได	16.0	84.0	-	-
จานแดด	16.0	80.0	-	4.0
ฮ้านน้ำ	4.0	16.0	80.0	-
เดิน	56.0	44.0	-	-
หิ้งพระ	84.00	16.0	-	-
ห้องนอน	100.0	-	-	-
ครัวไฟ	100.0	-	-	-
ห้องน้ำ	100.0	-	-	-

สภาพพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนไม้ประยุกต์ทั้งสามรูปแบบมีลักษณะการจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมแตกต่างกันดังนี้

1) การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนบ่าเก่า การเปิดโล่งพื้นที่ชั้นล่างด้วยการยกพื้นสูง และมีบันไดเชื่อมต่อพื้นที่ชั้นบนด้านหน้าเรือน แต่เนื่องจากมีการยกพื้นสูงประมาณ 3 เมตร จึงทำให้มีการสร้างชานพักบันได แตกต่างจากบันไดเฮือนบ่าเก่าซึ่งเป็นบันไดช่วงเดียว การจัดเรียงตำแหน่งเสาเป็นรูปตารางที่ชัดเจนทำให้การกั้นพื้นที่ใช้สอยภายในเป็นไปตามโครงสร้างแนวเสาชัดเจน กลุ่มพื้นที่ใช้สอยยังแบ่งเป็นสี่กลุ่ม

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยซุ้มบันได เป็นพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (Semi-outdoor) เนื่องจากความกว้างและความสูงของบันไดที่เพิ่มขึ้นจึงทำให้เกิดจากชานพักบันไดชั้นล่างก่อนที่จะบันไดช่วงยาวจะพาดยาวถึงพื้นที่โถงก่อนเข้าสู่ตัวเรือน พื้นที่ชานพักจึงเป็นที่สำหรับนั่งเล่นที่เห็นสภาพพื้นที่ภายในฝั่งบริเวณทั้งหมด บางหลังเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่า “ฮ้านหมา” เนื่องจากสุนัขจะชอบมานั่งเล่น ส่วนพื้นที่โถงก่อนเข้าสู่ตัวเรือนชั้นบน เป็นพื้นที่พักผ่อน นั่งเล่น หรือรับแขก ประตูที่เชื่อมต่อเปิดกว้างกว้างด้วยบานเปิดคู่หรือบานเฟี้ยมไม้ ในช่วงเวลากลางวันจะเปิดโล่งตลอดเวลา

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยสาธารณะ เปรียบสภาพเหมือนเดินในเขื่อนป่าเก่า เดินเป็นพื้นที่ปลายต้นมีการเชื่อมต่อเฉพาะห้องนอนและชานเท่านั้น เนื่องจากสภาพของมิติที่วางได้เปลี่ยนไป มีการวางพื้นที่ใช้สอยล้อมรอบพื้นที่ว่างส่วนนี้ จึงทำให้พื้นที่ส่วนนี้มีสภาพเป็นโถงเพื่อเชื่อมพื้นที่ส่วนอื่นภายในบ้าน

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยห้องนอน เนื่องจากไม่นิยมนอนรวมกัน จึงมีการกั้นห้องตามแนวเสาเป็นห้องๆ แต่ระหว่างห้องมักมีประตูเชื่อมต่อกันได้ โดยห้องในสุดซึ่งเป็นห้องที่ส่วนตัวที่สุดจะเป็นห้องนอนเจ้าของเรือนและที่เก็บของมีค่า

- กลุ่มพื้นที่ใช้สอยครัวไฟ อยู่ด้านหลังของตัวเรือน สภาพรูปแบบการใช้งานครัวไฟเหมือนเขื่อนป่าเก่า ชานแดด ชานซักล้าง ถูกรวมเข้าเป็นพื้นที่เดียวกันใกล้ครัวไฟแต่มีขนาดพื้นที่เล็กลงมาก และพื้นที่บริเวณนี้เป็นตำแหน่งที่ตั้งบันไดหลังบ้าน

การจัดพื้นที่ใช้สอยทั้งสี่กลุ่มมีการลำดับพื้นที่คล้ายคลึงกับเรือนไม้ร้านค้า โดยวางพื้นที่สาธารณะด้านหน้าสุด พื้นที่ส่วนตัว และพื้นที่บริการภายในครัวเรือนไว้หลังสุด มีโถงเป็นทางเชื่อมกลางบ้าน ซึ่งแตกต่างกับเขื่อนป่าเก่าเมื่อเข้าสู่ตัวเรือนจะมีชานแดดเป็นพื้นที่เชื่อมต่อและเมื่อขึ้นอยู่กลางชานจะเห็นพื้นที่ใช้สอยต่างๆ แวดล้อมอย่างชัดเจน

2) การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิง ด้วยแนวคิดของเรือนขนมปังจิงที่เน้นความหรูหรา สง่างาม เป็นหลัก ส่งผลให้การจัดพื้นที่ใช้สอยภายในเป็นไปตามผัง การกั้นห้องต่างๆ ภายในจึงมีข้อจำกัด และเรือนขนมปังจิงภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ พื้นที่หลังบ้านยังมีลักษณะของเขื่อนป่าเก่าร่วมอยู่ด้วย ด้วยข้อแตกต่างดังกล่าวเรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิงมีการจัดที่ว่างภายในชั้นล่างและชั้นบนแบบองค์รวมทั้งหมด แต่ยังคงเน้นมุขด้านหน้าอาคารคล้ายการขึ้นมุขของเรือนขนมปังจิงเสมอ การกระจายของกลุ่มพื้นที่ใช้สอยด้วยโถงทางเดินภายในที่ซับซ้อนมากขึ้น บันไดหลักอยู่ภายในเรือน พื้นที่ชั้นล่างเป็นส่วนสาธารณะ รับแขก พักผ่อน ทานอาหาร ห้องทำงาน ครัวไฟ คนรับใช้ พื้นที่ชั้นบนเป็นส่วนห้องนอน ห้องพระ ห้องเก็บของมีค่า การเชื่อมต่อพื้นที่ด้วยชานแดดและกลุ่มพื้นที่แบบเดินไม่มี เนื่องจากการจัดวางครัวเรือนด้วยเฟอร์นิเจอร์แบบตะวันตก การใช้พื้นที่ระนาบพื้นโดยตรงทั้งหมดไป ระนาบของผนังปิดล้อมระหว่างภายในสู่ภายนอกด้วยลูกเล่นการตีผนังไม้ที่หลากหลายขึ้น ตำแหน่งช่องการเปิดประตูหน้าต่างคำนึงถึงสัดส่วนภายนอกและพื้นที่ใช้สอยภายใน นับได้ว่าเรือนไม้ประยุกต์เป็นพัฒนาการเรือนไม้พื้นถิ่นที่รับอิทธิพลการอยู่อาศัยแบบพื้นถิ่นน้อยมาก

3) การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม เนื่องจากการใช้งานมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้งานเป็นสำนักงาน ชั้นล่างจึงเป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะ ห้องเก็บของมีค่า มีการกั้นสัดส่วนด้วยโครงสร้างคอนกรีตและเป็นผนังรับน้ำหนักอาคาร บันไดเชื่อมต่อชั้นที่สอง

เป็นบันไดสองช่วงและมีชานพักอยู่ปีกด้านใดด้านหนึ่งของอาคาร พื้นที่ชั้นบนแบ่งพื้นที่ใช้สอยหลักเป็นสองส่วน พื้นที่โถงหน้าบันไดเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ สำหรับรับรองแขก พักผ่อน ทานอาหาร ห้องน้ำรวม และพื้นที่ส่วนพักอาศัยของผู้บริหาร เนื่องจากเป็นที่พักอาศัยแบบชั่วคราว พื้นที่ชั้นที่สองจึงมีการปรับเปลี่ยนตามรสนิยมของผู้พักอาศัยแต่ละคน

สัดส่วนความสูงพื้นที่ชั้นล่างสูงกว่าพื้นที่ชั้นบน ประกอบกับการวางแนวเสาโชนล้อมรอบตัวอาคารอย่างเป็นระเบียบจึงเพิ่มความน่าเชื่อถือและน่าเกรงขาม ถึงแม้ว่าสัดส่วนความสูงของพื้นที่ชั้นบนจะต่ำกว่าพื้นที่ชั้นล่าง แต่ด้วยการเปิดช่องเพดานตามแนวโครงสร้างหลังคามวลของที่ว่างภายในชั้นสองจึงมีขนาดใหญ่และโปร่งโล่งพื้นที่หลังคาชั้นบนยังเป็นชั้นลอยอีกชั้นหนึ่งสามารถใช้งานได้

รูปแบบสถาปัตยกรรม

1) เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่า จากจุดเด่นของรูปแบบเฮือนป่าเก่าที่เป็นเรือนยกพื้นใต้ถุนโล่ง พื้นที่ใช้สอยหลักทั้งหมดอยู่ชั้นที่สอง หลังคามีการกระจายตัวเป็นหลังๆตามกลุ่มพื้นที่ใช้สอย จุดเด่นของเรือนอยู่ที่มีชั้มนันไดอยู่ด้านหน้า โดยเรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่าจะมีการจัดพื้นที่ใช้สอยใกล้เคียงกันกับเฮือนป่าเก่า ชั้มนันไดยังคงอยู่ด้านหน้าอาคาร เดิมกลายเป็นโถงทางเดินเชื่อมไปพื้นที่ต่างๆ ส่วนรับแขก ทานอาหาร ห้องนอน ห้องน้ำ ครัวไฟ เป็นสัดส่วนชัดเจน มีผนังแยกเป็นห้องๆ ตามพื้นที่การใช้งานผนังภายนอกล้อมรอบมิดชิด การวางหน้าต่างเป็นสัดส่วนตามช่วงจังหวะเสา เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่าส่วนใหญ่เจ้าของเรือนเป็นคนพื้นถิ่นเชื้อสายไทยวนและพบมากในบริเวณแนวเส้นสัญจรที่ 1 ถนนคำลือและถนนคำแสน การวางแผนและฝีมือช่างน่าจะเป็นคนท้องถิ่นเนื่องจากมีพัฒนาการรูปแบบการอยู่อาศัยที่ปรับสภาพต่อเนื่องมาจากรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตตามรูปแบบของเฮือนป่าเก่า

ภาพ 4.14 เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่า D19

2) เรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิง จากรูปแบบเรือนขนมปังจิงที่มีการวางผังแบบสมมาตร มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ใช้สอยพื้นที่ทั้งชั้นล่างและบน แต่ยังคงรูปแบบวิถีชีวิตแบบเรือนป่าเก่าไว้พื้นที่ด้านหลังบ้าน รูปแบบเรือนเน้นโอ้อ่า ความสง่างาม ด้วยความเป็นจังหวะของเสาราย ลวดลายฉลุไม้ประดับประดาตกแต่งอย่างฟูฟ่า พัฒนาการเรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิงมีความใกล้เคียงกับแนวคิดของเรือนขนมปังจิงที่เน้นรูปร่างหน้าตาภายนอกเป็นสำคัญ การวางผังเรือนจึงวางบันไดหลักไว้ภายในบ้าน การขึ้นมุขมีทั้งแบบสมดุลหรือเน้นด้านใดด้านหนึ่งเพื่อแสดงความสง่างามของทรวดทรง มีการวางพื้นที่ใช้สอยทั้งชั้นบนและล่าง โดยชั้นล่างเป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะชัดเจน ห้องรับแขก ทานอาหาร ครัว อยู่ชั้นล่างเสมอ ส่วนพื้นที่ชั้นบนเป็นพื้นที่หลับนอนและพื้นที่ส่วนตัวเจ้าของบ้านเท่านั้น เรือนประเภทนี้พบมากบริเวณแนวแกนหลักสัญจรที่ 2 เจ้าของเรือนเป็นข้าราชการสยามหรือคหบดีใหม่

ภาพ 4.15 เรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิง D22

3) รูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม เรือนไม้ประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นอาคารสำนักงานหรือที่พักของชาวตะวันตกที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร่ อยู่บริเวณทางตอนใต้ของกำแพงเมืองและริมฝั่งแม่น้ำยม ลักษณะการวางผังแบบสมดุลคล้ายผังเรือนขนมปังจิง ชั้นล่างมีทางเดินรอบอาคารและเสาโชนี่เรียงรายเชื่อมต่อพื้นที่สำนักงาน รับรองแขก บางหลังมีเตาผิง ชั้นบนเป็นพักอาศัย เนื่องจากเป็นอาคารสาธารณะการจัดพื้นที่ภายในเน้นความเอนกประสงค์และปรับเปลี่ยนพื้นที่ พื้นที่ส่วนนี้มีขนาดใหญ่มาก บันไดอยู่ภายในตัวเรือนการกั้นห้องไม่ซับซ้อนเท่าเรือนขนมปังจิงและเรือนประยุกต์ทั้งสองแบบข้างต้น การปิดล้อมพื้นที่ผนังสู่ภายนอกสามารถปรับเปลี่ยนสภาพการอยู่อาศัยได้ตามสภาพภูมิอากาศพื้นถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

การเปิดช่องบานประตูหน้าต่างแบบเต็มช่วงเสา ลักษณะบานหน้าต่างแบบสองชั้นคล้าย บานหน้าต่างของเรือนขนมปังขิง ลักษณะรูปทรงอาคารแบบปั้นหยา มีการแบ่งจังหวะของหลังคา เป็นสองระดับเพื่อลดทอนสัดส่วนให้สมดุล สภาพเรือนประยุกต์แบบอาณานิคมประเภทนี้พบได้ ทั่วไปพื้นที่ที่ชาวตะวันตกได้เข้าถึง เช่น อินเดีย พม่า กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ เป็นต้น แต่เรือน ที่พบในเมืองแพร่คงเน้นการใช้สอย ก่อสร้างด้วยไม้ลักษณะการตกแต่งทางศิลปกรรมแบบ ตะวันตกมีน้อยมาก

ภาพ 4.16 เรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม D3

รูปแบบโครงสร้างเรือนไม้ประยุกต์

โครงสร้างของเรือนไม้ประยุกต์แบบเอือนบ่าเก่าและแบบเรือนขนมปังขิงยังคงเป็นการ ก่อสร้างระบบเสาคาน ใช้ไม้เป็นวัสดุหลัก ส่วนเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมผสมผสาน ระหว่างระบบเสาคานและการก่ออิฐเป็นผนังรับน้ำหนัก ส่วนโครงสร้างหลังคาทั้งหมดเป็นไม้ การวางแผนผังก่อสร้างเรือนไม้ประยุกต์เป็นระเบียบแบบแผนแบบทางเรขาคณิตมาก สะท้อนให้ เห็นความลงตัวของสัดส่วนเรือนและหลังคาถึงแม้ว่าจะมีความซับซ้อนมากแค่ไหน โครงสร้างยังเป็นกลุ่มก้อนกันอย่างเป็นระเบียบ โครงสร้างของเรือนไม้ประยุกต์พื้นถิ่นยกพื้น โถงเสาบ้านเริ่มมี ขนาดใหญ่ขึ้น ระดับพื้นชั้นล่างของเรือนประยุกต์แบบขนมปังขิงและแบบอาณานิคมมีการยกระดับ พื้นให้สูงกว่าพื้นดินประมาณ 1 เมตร ขนาดเสาชั้นล่างเน้นขนาดเพียงพอแก่การรับน้ำหนักและ ความสมส่วนในทางสุนทรียภาพเป็นหลัก

ระนาบของข้อและอะเสของโครงสร้างหลังคาอยู่ในระนาบเดียวกันเช่นเดียวกับระบบ โครงสร้างของเอือนบ่าเก่า ประกอบกับปกคลุมพื้นที่ใช้สอยขนาดใหญ่ และซับซ้อนมากขึ้นแต่ การนำโครงสร้างแบบตะเข้ต้นและตะเข้รางเข้ามาใช้ทำให้หลังคาถูกแบ่งเป็นส่วนๆ ที่ต่อเนื่องกันไป

แต่ไม่นิยมแบ่งโครงสร้างหลังคาแยกออกเป็นหลังๆ จึงทำให้หลังคาเรือนไม้ประยุกต์เป็นทรงสูง หากหลังคามีขนาดใหญ่มากก็จะทำหลังคาสองระดับเพื่อลดขนาดส่วนลง ดังนั้นเรือนไม้ประยุกต์ จึงเป็นพัฒนาการทางโครงสร้างที่ใช้วิชาการการก่อสร้างที่เข้ามาเผยแพร่เทคนิคการก่อสร้างแบบ ใหม่ส่งผลต่อการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตเทศบาลเมืองแพร่ในรูปแบบใหม่ๆ ภายหลัง

ส่วนโครงสร้างของเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมโดยเฉพาะ โครงสร้างหลังคาซึ่งมีช่วง ความกว้างมากกว่า 6-10 เมตร เรือนไม้ประยุกต์หลังที่ D1-6 มีการทำโครงหลังคาไม้แบบโครงถัก (Truss) และมีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ว่างของโครงหลังคาเป็นห้องใต้หลังคาด้วย ซึ่งจัดได้ว่า อิทธิพลทางวิศวกรรมโครงสร้างแบบตะวันตกได้เผยแพร่เข้ามาในเขตเทศบาลเมืองแพร่ในช่วงเวลา เดียวกันกับการก่อสร้างเรือนไม้ประยุกต์ประเภทอื่น

หลังคาเรือนไม้ประยุกต์

รูปแบบหลังคาเรือนไม้ประยุกต์สอดคล้องกับประเภทรูปแบบเรือนไม้ประยุกต์ทั้ง 3 ประเภท

1) หลังคาเรือนไม้ประยุกต์แบบเอือนป่าเก่า โดยการนำรูปแบบหลังคาเอือนป่าเก่า แบบ หน้าจั่วธรรมดา แบบหน้าจั่วมีปีกนกกร่วม หรือแบบจั่วผสมปั้นหยา แบบใดแบบหนึ่ง ปกคลุมพื้นที่ ใช้สอยของอาคารเป็นหลังคาพื้นเดียวขนาดใหญ่ ส่วนซุ้มบันไดบางหลังยังคงแยกหลังคาต่างหาก หรือถูกปกคลุมด้วยหลังคาพื้นใหญ่ไปเลยก็มี ความลาดชันของหลังคาเหมือนเอือนป่าเก่าประมาณ 30-40 องศา วัสดุคุมหลังคาเป็นแป้นเกล็ดไม้หรือกระเบื้องซีเมนต์ปลายตัดและกระเบื้องซีเมนต์ลาย ขนมเปียกปูน (กระเบื้องหลังเต่า)

2) หลังคาเรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังจิง โดยการนำรูปแบบหลังคาปั้นหยา หลังคา มะนิลา หรือจั่วผสมปีกนกเข้ามาผสมผสานเป็นหลังคาพื้นเดียวกัน โดยเน้นการทำมุขหลังค้ายื่นขอ มาด้านหน้าอาคารเป็นหลัก ความลาดชันของหลังคายังคงเหมือนเรือนขนมปังจิงประมาณ 30-45 องศา ส่วนใหญ่มุงด้วยแป้นเกล็ดไม้แต่ภายหลังเปลี่ยนเป็นกระเบื้องลอนคู่หรือสังกะสีภายหลัง

3) หลังคาเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม เป็นหลังคาแบบปั้นหยาแบ่งระดับพื้นหลังคา เป็นสองระดับส่วนหน้าจั่วด้านบนจะมีระดับความลาดชันมากกว่า 45 องศา ทำให้ความสูงโดยรวม ของอาคารสูงมาก แต่เนื่องจากอาคารตั้งในฝั่งบริเวณที่กว้างจึงให้ขนาดสัดโดยรวมของอาคารดูไม่ ใหญ่โตมากนัก ส่วนใหญ่มุงด้วยแป้นเกล็ดไม้แต่ภายหลังเปลี่ยนเป็นกระเบื้องลอนคู่หรือสังกะสี ภายหลัง

วัสดุและลักษณะศิลปกรรมตกแต่ง

เรือนประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่าไม้สักหรือไม้เนื้อแข็งเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างทั้งหมด ส่วนเรือนประยุกต์แบบขนมปังจิงและแบบอาณานิคม มีการผสมผสานของวัสดุใหม่ เช่น คอนกรีต เสริมเหล็ก การก่ออิฐฉาบปูน กระจก กลอน บานพับ สุขภัณฑ์ ดวงโคม เข้ามาเป็นส่วนประกอบของเรือนมากขึ้น ลักษณะการตกแต่งเรือนไม้ประยุกต์แบ่งออกเป็นสองส่วน

- การตกแต่งในโครงสร้างหลักของเรือน เช่น ผนังภายนอกรูปแบบการตีผนังแบบซ้อนเกล็ดเดียว ซ้อนเกล็ดสองชั้น แบบบังใบแนวนอน แบบบังใบแนวตั้งและแบบแนวนอนผสมแนวตั้ง ส่วนผนังภายในตีผนังบังใบแนวนอนแบบเรียบ ด้านบนสุดของผนังโดยรอบเป็นผนังเบาตีด้วยระแนงไม้โปร่งเพื่อการระบายอากาศ ฝ้าเพดานตกแต่งด้วยไม้เช่นกัน บานหน้าต่างส่วนใหญ่ประกอบเป็นลูกฟักไม้ชั้นเดียวผสมกับบานเกล็ดไม้เป็นหน้าต่างสองชั้นเหมือนเรือนขนมปังจิง

- การตกแต่งทั่วไปของเรือน การตกแต่งของเรือนไม้ประยุกต์ทั่วไปในแต่ละประเภทต่างรับแนวคิดของเรือนต้นแบบที่นำมาประยุกต์เป็นพื้นฐานการตกแต่งเนื่องจากเฮือนป่าเก่าการตกแต่งทางศิลปกรรมมีน้อยมากต่างกับเรือนขนมปังจิงที่มีไม้ฉลุลายตกแต่งตามส่วนต่างๆของเรือน จึงทำให้เรือนไม้ประยุกต์เกือบทุกประเภทนำไม้ฉลุลายมาตกแต่งเรือนตามรสนิยมเจ้าของเรือนและเทคนิคการออกแบบของสถาปนิก

4.2 ลักษณะสภาพแวดล้อมกายภาพเรือนไม้พื้นถิ่น

จากพัฒนาการสถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสี่ประเภทจัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบหลักอีกประเภทหนึ่งในสภาพแวดล้อมทางกายภาพภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ ที่มีเปลี่ยนแปลงระหว่างยุคสมัย สะท้อนให้เห็นได้ในสภาพแวดล้อมกายภาพปัจจุบัน

เพื่อเป็นหลักในการอธิบายถึงความแตกต่าง (Noticeable Difference) จินตภาพทางกายภาพ และลักษณะกิจกรรมภายในเทศบาลเมืองแพร่ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมกายภาพโดยรวมของเรือนไม้พื้นถิ่น โดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการตั้งถิ่นฐานและอัตลักษณ์ทางสังคม โดยใช้ทฤษฎีจินตภาพของเมือง The Image of the City (Kevill Lyn, 2004) เพื่อประกอบการอธิบาย

- 1) เส้นทาง (Path)
- 2) เส้นขอบ (Edge)
- 3) ภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)
- 4) ชุมทาง/ชุมชน (Node)
- 5) ย่าน (District)

ประกอบร่วมกับทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของ Amos Rapp port ที่เพิ่มความสำคัญของการวิเคราะห์ให้ความหมายในแต่ละองค์ประกอบเพื่อให้เห็นลักษณะของความเป็นเอกลักษณ์ของสภาพแวดล้อมทางกายภาพและการเปลี่ยนแปลงได้ดียิ่งขึ้น

โดยผลของการวิเคราะห์สามารถนำไปเชื่อมต่อเป็นหลักการในการวางแผนคิดเพื่อการอนุรักษ์เรือนไม้พื้นถิ่นในชุมชนได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของ Kevil Lyn และ Keypad ที่ประยุกต์ทฤษฎีจิตวิทยาเกสตัลท์ เพื่อเป็นหลักการในการออกแบบผังเมืองมี 2 ประการคือ การพยายามสร้าง เอกลักษณ์ (Identity) และการจัดระเบียบโครงสร้าง (Structure) ของเมืองให้อ่านหรือเข้าใจได้ง่าย (Legible) เพื่อให้สามารถวาดแผนที่ทางจิตออก (Imaginable) จนนำไปสู่จินตภาพที่ดีของเมือง

1) **เส้นทาง (Path)** ลักษณะจินตภาพที่สำคัญของเส้นทางภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ สามารถอธิบายได้ตามแนวแกนสัญจรของเมืองแบ่งออกเป็น 3 แนวแกนดังนี้

1.1) **แนวแกนสัญจรที่ 1** เส้นแนวแกนเหนือใต้ประตูขี้ม้า – ประตูมาร และเส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม - ประตูใหม่

1.2) **แนวแกนสัญจรที่ 2** เส้นแนวแกนเหนือใต้ประตูใหม่ – ประตูมาร และเส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม - ประตูใหม่

1.3) **แนวแกนสัญจรที่ 3** เส้นแนวแกนเหนือใต้วัดจอมสวรรค์ – โบสถ์คริสจักร และเส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม – วัดชัยมงคล

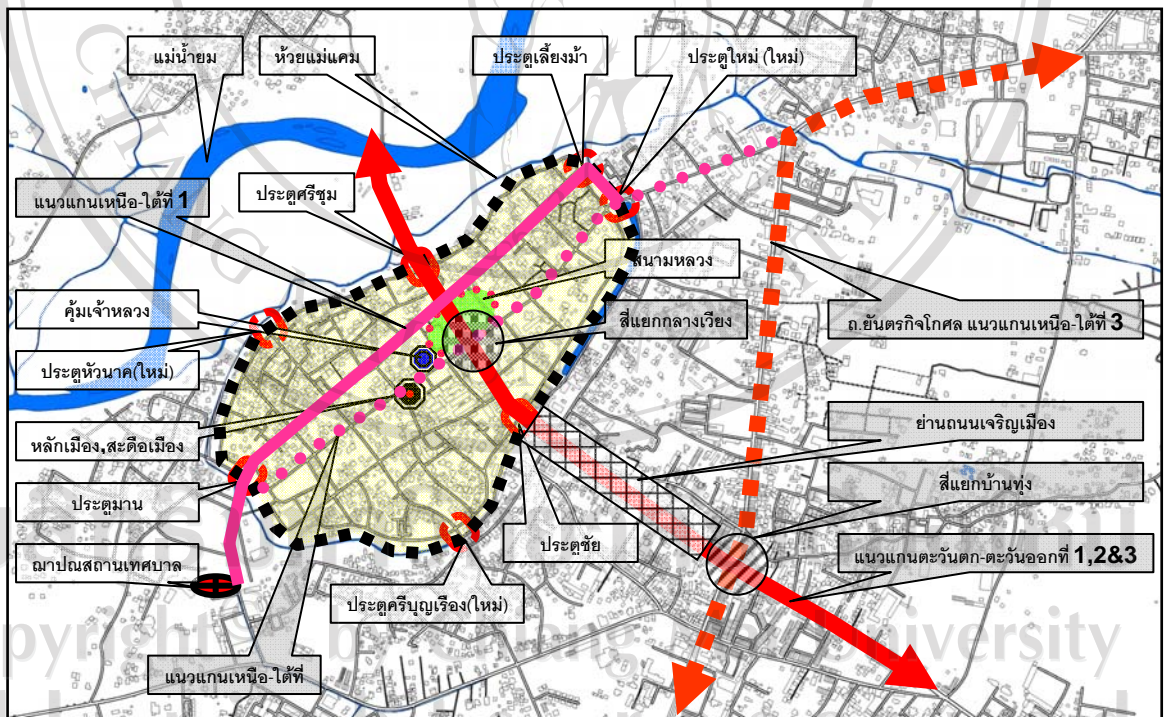
โดยเส้นแนวแกนสัญจรที่ 1 และแนวแกนสัญจรที่ 2 อยู่ภายในกำแพงเมืองส่วนแนวแกนสัญจรที่ 3 อยู่ภายนอกกำแพงเมือง

1.1) **แนวแกนสัญจรที่ 1** เป็นเส้นทางสัญจรที่ปรากฏมาตั้งแต่การสร้างเมืองในยุคแรก โดยเส้นแกนเหนือใต้ประตูขี้ม้าประตูมารปรากฏเป็นถนนค้าเสนาด้านทิศเหนือ ถนนค้าลือด้านทิศใต้จรดประตูมาร ส่วนเส้นแกนตะวันออกตะวันตกปรากฏเป็นถนนเจริญเมืองตั้งแต่ประตูศรีชุมถึงประตูชัย

ตามแนวเส้นแกนสัญจรที่ 1 เป็นสถานที่ตั้งถิ่นฐานของชนชั้นปกครองและไพร่พล โดยลักษณะแนวเส้นแกนมีความสัมพันธ์กับลำน้ำแม่ข่าย แนวกำแพงด้านทิศตะวันตกของเมืองซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าด้านอื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งขององค์ประกอบพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชน เช่น บริเวณประตูขี้ม้าเป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ ทำนา บริเวณวัดหัววงเป็นค่ายตำรวจฝึกซ้อมรบของกองทัพ วัดศรีชุมเป็นแหล่งศึกษาความรู้ทางพระพุทธศาสนา วัดหลวงสถานที่ตั้งพระธาตุกลางเมือง ต่อเนื่องไปถึงด้านทิศใต้ผ่านประตูมารเป็นฉาปนสถานของเมือง แนวเส้นแกนเหนือใต้

มีความสำคัญในการด้านการเมืองการปกครองและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ส่วนแนวเส้นแกนตะวันออกตะวันตกหรือถนนเจริญเมืองภายในกำแพงเมืองซึ่งเป็นเพียงเส้นทางผ่านที่เชื่อมต่อไปนอกเมือง เป็นย่านค้าขายและเป็นเส้นทางไปพระราชอุเชน

แนวแกนสัญจรที่ 1 ได้ลดความสำคัญลงในสมัยยุคอาณาจักรสยามเข้ามามีอิทธิพลในเมืองแพร่ มีการขยายเมืองก่อนมาทางด้านทิศตะวันออกภายในกำแพงเมือง โดยมีการสร้างวัดมิ่งเมืองเป็นศูนย์กลางใหม่แทนพระราชวัดหลวง สภาพของแนวแกนสัญจรที่ 1 ในปัจจุบันจึงเป็นเส้นทางค่อนข้างแคบ แต่ยังคงเป็นตั้งถิ่นฐานของวัดเก่าแก่ของเมือง เนื่องจากยังคงเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของเจ้านายพื้นถิ่นเรื่อยมา ทำให้บริเวณเส้นทางนี้เป็นที่ตั้งของเรือนไม้พื้นถิ่นที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง สภาพแวดล้อมทางกายภาพแนวแกนสัญจรที่ 1 จึงเป็นการผสมผสานระหว่างวัดเก่าแก่ เรือนไม้พื้นถิ่น ประเภท เือนบ่าเก่า เรือนขนมปังจิงและเรือนไม้ประยุกต์ต่างๆ อย่างหนาแน่น รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองในยุคแรก

ภาพ 4.17 แผนที่จินตภาพภายในกำแพงเมืองในเขตเทศบาลเมืองแพร่

1.2) แนวแกนสัญจรที่ 2 เส้นแนวแกนเหนือใต้ประตูใหม่ – ประตูมาร เป็นที่ตั้งถนนไชยบรรณด้านทิศเหนือ ถนนคุ้มเดิมด้านทิศใต้ และเส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม – ประตูใหม่ เป็นที่ตั้งถนนเจริญเมือง แนวเส้นแกนสัญจรที่ 2 เริ่มเด่นชัดในการขยายตัวในสมัยเจ้า

หลวงพิมพิสาร มีการสร้างคุ้มและสร้างวัดมิ่งเมืองบริเวณถนนคุ้มเดิม ทำให้เส้นแนวแกนสัจจรได้เปลี่ยนจากเดิมไป ต่อเนื่องจนถึงสมัยเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ได้สร้างคุ้มบริเวณเดียวกัน ประกอบกับการจัดระเบียบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของรัฐบาลสยามได้สร้างสถานที่ราชการในบริเวณถนนไชยบูรณ์แนวเส้นแกนด้านเหนือเพิ่มขึ้น จึงทำให้แนวเส้นแกนเหนือได้ใหม่นี้มีความสำคัญมากที่สุด

สภาพแวดล้อมของแนวเส้นแกนเหนือใต้ บนเส้นทางถนนไชยบูรณ์ด้านทิศเหนือจึงมีลักษณะเด่นเป็นสถานที่ตั้งราชการ บ้านพักข้าราชการสยาม ส่วนถนนคุ้มเดิมด้านแนวแกนใต้จึงเป็นสถานที่ตั้งคุ้มเจ้านายพื้นถิ่น องค์ประกอบเมืองเดิม เช่น วัดมิ่งเมือง ศาลหลักเมือง เล้าสนามหลวง บริเวณช่วงท้ายของถนนที่ตั้งของสำนักงานป่าไม้ บริษัทอีสต์เอเชียติก ต่อเนื่องทะเลผ่านประตูมาไปสู่ถนนเซตะวันจนสุดริมฝั่งแม่น้ำยมเป็นที่ตั้งสำนักงานป่าไม้ บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า จึงทำให้ลักษณะสถาปัตยกรรมบริเวณนี้ได้รับอิทธิพลจากสยามและชาวตะวันตกอย่างเด่นชัด เรือนประยุกต์แบบขนมปังจิงและแบบอาณานิคมตั้งอยู่บริเวณนี้มากที่สุด

ส่วนแนวเส้นแกนตะวันออกตะวันตก ความคับคั่งจะมีบริเวณถนนเจริญเมืองด้านนอกกำแพงเมืองบริเวณทิศใต้ ด้วยสิทธินอกอาณาเขตที่รัฐบาลสยามได้ทำกับชาวต่างชาติไว้ ทำให้ชาวไทใหญ่และชาวจีน ซึ่งได้ติดตามบริษัทชาวตะวันตกที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ รวมทั้งเจ้าภากษิอากรจากรัฐบาลสยามเข้าทำธุรกิจการค้าบริเวณนี้อย่างคึกคัก บริเวณนี้จึงลักษณะสิ่งแวดล้อมทางสถาปัตยกรรมเป็นเรือนแถวไม้ สลับกับเรือนไม้ค้ำขายเดี่ยว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันเรือนไม้บางส่วนจะถูกรื้อถอนออกไป แต่สภาพเรือนไม้ร้านค้าที่ยังหลงเหลืออยู่ยังคงเป็นเอกลักษณ์พื้นถิ่นที่บอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นได้อย่างดี

1.3) แนวแกนสัจจรที่ 3 เส้นแนวแกนเหนือใต้วัดจอมสวรรค์ – โบสถ์คริสจักร เป็นที่ตั้งของเส้นทางถนนยันตรกิจโกศลและเส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม – วัดชัยมงคล เป็นที่ตั้งของถนนเจริญเมืองด้านทิศตะวันออกและเป็นที่ตั้งของถนนหอเสาด้านทิศตะวันออก แนวแกนสัจจรนี้อยู่นอกกำแพงเมืองแพร่ด้านทิศตะวันออก เนื่องจากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจในช่วงก่อนเหตุการณ์จลาจล พ.ศ. 2440 ชาวไทใหญ่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีอิทธิพลด้านการค้าในท้องถิ่นเมืองแพร่ สังเกตการสร้างวัดตามคติการสร้างเมืองของชาวไทใหญ่จะประกอบด้วย วัดจองเหนือ(วัดสวรรค์นิเวศ) วัดจองกลาง(วัดสระบ่อแก้ว) และวัดจองใต้(วัดต้นธง) เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยวัดทั้งสามต่างตั้งอยู่แนวแกนสัจจรเหนือใต้ทำให้บริเวณนี้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวไทใหญ่อย่างหนาแน่น แต่หลังจากเหตุการณ์จลาจลสงบลง ชาวไทใหญ่บางส่วนได้อพยพออกไปจากเมืองแพร่ บางส่วนลคบทบาทการแสดงออกทางเชื้อชาติลงและยอมรับในวัฒนธรรมท้องถิ่นจนกลมกลืน ต่อเนื่องจนถึงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากรัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามกับ

ฝ่ายสัมพันธมิตร ชาวไทใหญ่บางส่วนที่ได้รับสิทธิออกอาณาเขตเกรงการถูกยึดทรัพย์สินจำต้อง
 ผ่องถ่ายทรัพย์สินออกไป บทบาทของชาวไทใหญ่ในด้านการค้าจึงถูกชาวจีนเข้ามามีอิทธิพลแทน
 โดยการเข้าครอบครองทรัพย์สินชาวไทใหญ่เดิม และขยายพื้นที่ค้าขายออกมาบริเวณสี่แยกบ้านทุ่ง
 และถนนซ่อเฮ

ลักษณะสิ่งแวดล้อมทางกายภาพบริเวณแนวแกนสัญจรที่ 3 จึงเป็นเรือนไม้แถวที่สร้างโดย
 ชาวไทใหญ่ และตึกแถวแบบสมัยใหญ่ในช่วงหลัง จากนั้นนโยบายปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 ทำให้การ
 ค้าขายไม่คึกคัก จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมเป็นไปอย่างคงที่ส่วนมากเป็นการขยับ
 ขยายไปทางแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างอาคารใหม่ไม้ก็ยังไม่ได้รับความนิยมใน
 การนำไปตกแต่งประดับอาคารเสมอ

2) **เส้นขอบ (Edge)** เส้นขอบที่มีความชัดเจนภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่แบ่งเป็นสองส่วน
 คือ เส้นขอบทางธรรมชาติและเส้นขอบที่มนุษย์สร้าง

ภาพ 4.18 แม่น้ำยมตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองแพร่

เส้นขอบทางธรรมชาติที่ปรากฏในเขตเทศบาลเมืองแพร่ที่สำคัญคือ เส้นขอบของลำน้ำ
 แม่น้ำยม ซึ่งเป็นขอบเขตของพื้นที่เทศบาลเมืองแพร่ด้านทิศตะวันตก ส่วนเส้นขอบของห้วยแม่
 แคมไหลลงแม่น้ำยมด้านทิศเหนือของเมือง เส้นขอบลำเหมืองแดงไหลลงคูเมืองบริเวณวัดเมธังกรา
 วาส (วัดน้ำคือ) และลำเหมืองหิดไหลอ้อมด้านทิศใต้ของเมือง เส้นขอบของลำน้ำทั้งสามสายใน
 ปัจจุบันไม่ปรากฏความชัดเจนเนื่องจากการสร้างอาคารบ้านเรือนชิดแนวลำเหมือง ส่วนลำเหมือง
 แดงและลำเหมืองหิดได้มีการสร้างถนนค่อมลำเหมืองทั้งสองสาย หากพิจารณาความสำคัญของ
 ลำน้ำทั้งสามสายในอดีตนับว่ามีความสำคัญเพราะเป็นลำน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมด้านทิศ
 ตะวันออกของเมือง เมื่อเมืองมีการขยายตัวออกไปด้านทิศตะวันออกมากขึ้นจึงทำให้พื้นที่เกษตรกรรม
 ลดลง การสร้างอาคารบ้านเรือนจึงเพิ่มมากขึ้น ลำเหมืองซึ่งเป็นเส้นขอบธรรมชาติจึงลดความ
 เด่นชัดลง

ภาพ 4.19 สภาพแวดล้อมภายในกำแพงเมืองย่านวัดศรีชุม วัดหลวงด้านทิศตะวันตกของเมือง

เส้นขอบที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ แนวกำแพงเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รับรู้ถึงความเป็นเมืองเก่าแก่และพื้นที่นอกกำแพงเมือง ถึงแม้ว่าแนวกำแพงเมืองบางส่วนถูกรื้อทำลายลงและกลายเป็นสถานที่ราชการ ร้านค้า เช่น บริเวณประตูชัย ประตูมรดกด้านทิศใต้ เป็นต้น แต่เนื่องจากเป็นแนวกำแพงที่มีขนาดใหญ่ และยังคงมีชื่อเรียกกันในปัจจุบัน จึงทำให้การรับรู้ทางสัณฐานวิทยาของคนในท้องถิ่นที่มีต่อแนวกำแพงเมืองยังคงอยู่ คนท้องถิ่นเรียกแนวกำแพงนี้ว่า “เมฆ” และ เรียกคูน้ำล้อมกำแพงเมืองว่า “น้ำคือ” ซึ่งเส้นขอบเหล่านี้ต่างเป็นองค์ประกอบเดิมของเมืองที่แสดงถึงความเป็นเมืองเก่าแก่ โดยเป็นที่น่าสังเกตว่าแนวเส้นขอบที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจะมีเพียงเส้นขอบของเส้นทางสัญจร ซึ่งไม่สามารถอธิบายถึงลักษณะใดใดที่มีความสำคัญได้เลย

ภาพ 4.19 จากการสำรวจมุมมองแนวสูง (Bird Eye View) สามารถเห็นสภาพสัณฐานพื้นที่เมืองได้อย่างทั่วถึงโดยทำให้เห็นว่าสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองแพร่ อยู่ท่ามกลางที่ราบการเกษตร และมีทิวเขาล้อมรอบเมือง ถึงแม้ว่าสภาพของเมืองในปัจจุบันจะมีอาคารบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้นแต่ความสูงของอาคารประมาณ 2 ชั้นเป็นส่วนใหญ่จะมีอาคารสูงเฉพาะสถานที่ราชการ สถานศึกษา และสถานบริการของเอกชนเท่านั้น โดยสีของวัสดุหลังคาอาคารบ้านเรือนที่หลากหลายได้ทำให้เกิดสภาพความขัดแย้งทางสายตามากที่สุด

ภาพ 4.20 สภาพแนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกของเมือง

โดยลักษณะเส้นขอบของแม่น้ำยมและแนวกำแพงเมืองถึงแม้ว่ามีความชัดเจนและเป็นที่รับรู้กันในชุมชน แต่สำหรับบุคคลภายนอกหากไม่สัมผัสหรือเข้าถึงอย่างถ่องแท้แล้ว ไม่สามารถที่จะรับรู้ของเส้นขอบได้ เนื่องจากเส้นทางสัญจรหลักในปัจจุบันอยู่บริเวณเส้นแนวแกนที่ 3 ด้านทิศตะวันออกของเมือง ส่วนเส้นขอบของแม่น้ำยมและแนวกำแพงเมืองตั้งอยู่ห่างจากเส้นทางสัญจรหลักและตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเมือง โดยเฉพาะเส้นขอบแม่น้ำยมยิ่งยากแก่การเข้าถึงเพราะอยู่ด้านหลังของกำแพงเมือง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าแนวกำแพงเมืองเป็นเส้นขอบที่มีความชัดเจนมากที่สุดในการอธิบายแผนที่ทางจิต (Mental Map)

3) **ภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)** ภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่คนพื้นถิ่นส่วนใหญ่ความเข้าใจในภูมิสัญลักษณ์เป็นภาพรวมกับสถานที่ตั้งมากกว่าการระบุที่ชี้ชัด เช่น วัด ศาสนสถาน สถานที่ราชการ โรงเรียน อาคารขนาดใหญ่ เส้นทางสัญจร ต่างถูกใช้อ้างอิงเป็นภูมิสัญลักษณ์ควบคู่กันไปกับสถานที่ตั้ง วัดพระบาทมิ่งเมืองเป็นภูมิสัญลักษณ์ที่สำคัญภายในกำแพงเมือง ตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของเมืองเก่าจึงถูกอ้างอิงในการเชื่อมต่อกับสถานที่ตั้งต่างๆ ภายในกำแพงเมือง ถึงแม้ว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมขององค์ประกอบทางกายภาพอื่นๆ จะไม่มีจุดเด่นใดที่เป็นเอกลักษณ์แต่ความเป็นเอกลักษณ์ของสถานที่ตั้งซึ่งแวดล้อมไปด้วย องค์ประกอบสำคัญของเมือง เช่น คู่มเจ้าหลวง สนามหลวง (สวนสุขภาพ) ศาลากลาง เป็นต้น

ภาพ 4.21 วัดพระบาทมิ่งเมือง บริเวณสี่แยกกลางเมืองแพร่

ภูมิสัญลักษณ์อื่นๆที่เป็นองค์ประกอบรองลงไปได้ ได้แก่วัดในชุมชน วัดหัวข่วง วัดศรีชุม วัดหลวง วัดพงษ์สุนันท์ วัดพระร่วง ประตุนิคมด้านทิศเหนือ ประตุมารด้านทิศใต้ ประตุนิคมด้านทิศตะวันตก และประตุนิคมด้านทิศตะวันออก ส่วนประตูยังมีปัจจุบันเป็นเพียงทางสัญจรขนาดเล็กไม่เป็นที่สังเกตหรือจดจำได้ง่าย ซึ่งแตกต่างกับประตุนิคมเป็นทางสัญจรหลักที่เชื่อมต่อระหว่างถนนไชยบูรณ์ต่อเนื่องสู่ถนนยันตรโกศลซึ่งเป็นถนนสายสำคัญและเป็นแนวแกนหลักของเมืองในปัจจุบัน

ส่วนพื้นที่ภายนอกกำแพงเมืองโดยพิจารณาจากเส้นแนวแกนที่ 3 เหนือได้ บริเวณถนนยันตรกิจโกศลซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักในปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นจุดคาดเคลื่อนการอ้างอิงทางภูมิสัญลักษณ์ที่ชัดเจน ส่วนใหญ่การอ้างอิงต่างใช้สถานที่เป็นการกล่าวอ้าง เช่น โบสถ์คริสจักร โรงเรียนเจริญราษฎร์ วิทยาลัยอาชีวศึกษา สี่แยกเหมืองหิด วัดต้นธง สี่แยกบ้านทุ่ง สี่แยกเหมืองแดง วัดสวรรค์นิเวศ วัดจอมสวรรค์ สนามกีฬาบ้านใหม่ ศูนย์การค้าโลตัส เป็นต้น

จากลักษณะภูมิสัญลักษณ์ภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ข้างต้น ทำให้เห็นว่าการอ้างอิงเชิงภูมิสัญลักษณ์ของคนในท้องถิ่นเมืองแพร่ ใช้ความคุ้นเคยในสถานที่ที่ใกล้ชิดหรือรู้จักกันเฉพาะกลุ่มหรือบุคคล เป็นภูมิสัญลักษณ์ในการอ้างอิง สามารถอธิบายได้ถึงลักษณะสภาพพื้นที่ภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ไม่มีความเด่นชัดทางภูมิสัญลักษณ์ใดๆที่อ้างอิงได้ในระดับเมืองที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป ส่วนเรือนไม้พื้นถินนั้นนอกจากเป็นเรือนที่มีขนาดใหญ่และมีลักษณะพิเศษภายในชุมชนเท่านั้นที่จะถูกอ้างอิงเป็นภูมิสัญลักษณ์เฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น

4) **ชุมทาง/ชุมชน (Node)** สถานที่รวมกลุ่มของชุมชนชุมชนบริเวณภายในกำแพงเมืองในปัจจุบันพิจารณาจากลักษณะกิจกรรมและความต่อเนื่องแล้ว แยกลักษณะชุมชนชุมชนเป็นสองประเภท ประเภทแรกเป็นแหล่งชุมชนเฉพาะกาล มีการรวมกลุ่มชุมชนเพื่อจัดกิจกรรมเฉพาะวันสำคัญทางศาสนาและประเพณีท้องถิ่น ได้แก่ วัด สนามหลวง(สวนสุขภาพ) บ้านเรือนที่มี

กิจกรรมเกี่ยวข้องกับประเพณีท้องถิ่น เช่น แต่งงาน งานบวช งานศพ เป็นต้น ประเภทที่สองเป็นแหล่งชุมชนที่มีความต่อเนื่องและสม่ำเสมอในเวลาและสถานที่ ได้แก่ สถานที่ติดต่อราชการต่างๆ โรงเรียน ตลาดสด โดยที่ชุมชนภายในกำแพงเมืองแล้วส่วนใหญ่ลักษณะของการชุมชนชนเกิดขึ้นเฉพาะในช่วงเวลากลางวันเท่านั้น ส่วนกลางวันเป็นการทำกิจกรรมเพื่อการดำเนินชีวิตตามปกติโดยไม่มีความหนาแน่นและการเคลื่อนไหวที่ซับซ้อนมากนัก ยกเว้นชุมชนชนบริเวณประตูชัยเท่านั้น ที่เป็นการรวมตัวของร้านค้าเคลื่อนที่ ขายอาหารและเครื่องดื่ม เริ่มตั้งแต่ตอนเย็นจนถึงเช้า บริเวณนี้เป็นที่รู้จักกันดีในชุมชนและทั่วไปว่าเป็นตลาดโต้รุ่งประตูชัยซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์เมืองแพร่ ถึงแม้ว่าบริเวณนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของแนวกำแพงเมืองเก่าลักษณะการชุมนุมชนก็ดำเนินเรื่อยมาจนเป็นปกติ

ส่วนบริเวณภายนอกกำแพงเมือง ลักษณะของชุมทางหรือชุมชนที่สำคัญเป็นการรวมกลุ่มของชุมชนที่กระจัดกระจายไปตามลักษณะเฉพาะกิจกรรม เช่น สถานศึกษาต่างๆ ส่วนราชการ โรงพยาบาล สถานีขนส่งผู้โดยสาร ศูนย์การค้า ตลาดสด เป็นต้น ความเด่นชัดของสถานที่ตั้งส่วนใหญ่อยู่บริเวณแนวเส้นแวงที่ 3 ของเมืองตามแนวถนนยันตรกิจโกศล

สภาพของเรือนไม้พื้นถิ่นที่ที่เป็นชุมชนชนส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ประยุกต์ที่ปรับสภาพเป็นสถานที่ราชการ โรงเรียน สถานที่ท่องเที่ยว เช่น เรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมในโรงเรียนป่าไม้ เป็นสถานที่ฝึกอบรม คุ่มวงศ์บุรีรัมย์เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นต้น แต่ก็มีเรือนไม้พื้นถิ่นอีกหลายหลังที่มีศักยภาพสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์เช่นเดียวกับเรือนไม้ประยุกต์ทั้งสองข้างต้น

5) ย่าน (District) ถนนเจริญเมืองจัดได้ว่าเป็นย่านการค้าที่สำคัญและมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของเมือง เนื่องจากเป็นที่อยู่อาศัยของชนหลายเชื้อชาติและเป็นย่านการค้าที่เก่าแก่มิพัฒนาการ การเจริญเติบโตควบคู่มากับเมืองแพร่ ต่อเนื่องมาจากย่านถนนเจริญเมืองด้านทิศตะวันออกได้เกิดย่านการค้าบริเวณสี่แยกบ้านทุ่งซึ่งเป็นส่วนที่ขยายต่อเนื่องตลอดจนถึงถนนหอเส ถึงแม้ว่าจะมีย่านการค้าใหม่ที่ตลาดน้ำทองบริเวณด้านใต้ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองก็ตาม แต่ความเป็นเอกลักษณ์ในถิ่นที่คงมีเฉพาะลักษณะกิจกรรมที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่บรรยากาศสภาพวิถี

ชีวิตที่มีความต่อเนื่องกับประวัติศาสตร์ย่านถนนเจริญเมืองยังคงมีองค์ประกอบของเรือนไม้ร้านค้า เรือนขนมปังจิง เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่าและแบบขนมปังจิงจำนวนหลายหลังในบริเวณย่านนี้ รวมทั้งสภาพวิถีชีวิตแบบพื้นถิ่นและความหลากหลายทางเชื้อชาติที่สอดคล้องแทรกให้เห็น เช่น ดึกแถวฝรั่ง ศาลจีน วัดไทย เป็นต้น

ตาราง 4.11 จินตภาพภายในเขตกำแพงเมืองแพะ

ลักษณะจินตภาพ Image of City	สถานที่ Place	องค์ประกอบ Element	เอกลักษณ์ Identity	ความหมาย Meaning
(1) เส้นทาง (Path)	ถนนเจริญเมือง-คำ ลือ-คำแสน ถนนเจริญเมือง-คุ้ม เดิม- ไชยบูรณ์	แนวเส้นแกนหลัก 1 แนวเส้นแกนหลัก 2	คุ้มเจ้านายพื้นถิ่น ที่ตั้งสถานที่ราชการ, เรือนไม้ร้านค้า เส้นทาง ค้าขาย	ศก.ชนชั้นปกครองพื้นถิ่น ศก.อำนาจจากสยาม
(2) เส้นขอบ (Edge)	แนวกำแพงดิน (เมฆ)	กำแพงโบราณ	แนวคันดินขนาดใหญ่ ความสูงอาคารและสี หลังคา	เมืองโบราณเทียบเคียงหรือ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์, เมืองขนาดเล็ก ไม่มี อาคารสูง
(3) ภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)	สี่แยกกลางเมือง ประตูกำแพงเมือง วัดในกำแพงเมือง บ้านเรือนขนาดใหญ่ พิเศษแตกต่างแต่ละ ชุมชน	น้ำพุ ประตูเมือง ศาสนาสถาน องค์ประกอบการ อยู่อาศัยซับซ้อน แตกต่าง	จุดอ้างอิงภายในเมือง ทางเข้าออกของเมือง ตลาดสดเทศบาล รูปร่าง รูปทรง ขนาด เรือนที่เอกลักษณ์ชัดเจน	ศูนย์กลางเมือง ความหมายแต่ละประตู ลักษณะศิลปกรรมพื้นถิ่น สถานภาพทางสังคม การเป็นที่รู้จักในชุมชน
(4) ชุมทาง/ชุมชน (Node)	ตลาดสดเทศบาล เมืองแพะ ศูนย์ราชการแพะ โรงเรียนนารีรัตน์ ,ร.ร.ป่าไม้ วัดในกำแพงเมือง	ร้านค้าใกล้เคียง ตึกขนาดใหญ่ใน เมือง อาคารเรียน พื้นที่ โล่ง ศาสนาสถาน	ซื้อขายตลอดทั้งวัน ติดต่อช่วงกลางวัน ใช้งานเฉพาะกลางวัน ศูนย์รวมกิจกรรมชุมชน ประยุกต์ใช้งานเรือนไม้ ประยุกต์แบบต่างๆ	แหล่งซื้อขายอาหารสด ศูนย์กลางการปกครอง ศูนย์กลางวิชาการ ศูนย์รวมจิตใจชุมชน
(5) ย่าน (District)	ศูนย์ราชการ ประตูชัย	อาคารขนาดใหญ่ ห้ามเร่แผงลอย อาหาร	ศูนย์รวมสถานที่ราชการ กิจกรรมเฉพาะกลางคืน	ศูนย์กลางอำนาจ รูปธรรมใหม่ประตูชัย

ตาราง 4.12 จินตภาพภายนอกเขตกำแพงเมืองแพร่

ลักษณะจินตภาพ Image of City	สถานที่ Place	องค์ประกอบ Element	เอกลักษณ์ Identity	ความหมาย Meaning
(1) เส้นทาง (Path)	ถนนเจริญเมือง-ซ่อแฮ- ชั้นตรกิจโกศล	แนวเส้นแกนหลัก 3	เส้นทางค้าขาย เรือนไม้ ร้านค้า ที่ตั้งสถานที่ราชการ หน่วยใหม่	ศก.ค้าขาย คมนาคมเส้นหลักเชื่อม ระหว่างชุมชนและเมือง
(2) เส้นขอบ (Edge)	แม่น้ำยม แนวกำแพงดิน (เมฆ) ถนนเจริญเมือง ถนนชั้นตรกิจโกศล	แม่น้ำ กำแพงโบราณ อาคารพาณิชย์ อาคารพาณิชย์	ไหลหลากในหน้าฝน แนวคันดินขนาดใหญ่ เรือนไม้ร้านค้า ตึกแถว 2-3 ชั้น	แหล่งน้ำสำคัญของเมือง กำแพงเมืองโบราณ ย่านค้าขายเก่าแก่ ย่านค้าขายใหม่
(3) ภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)	ประตูกำแพงเมือง วัดต้นธง วัดสุวรรณคีรีเวศ วัด จอมสวรรค์	ประตูเมือง พุทธศาสนาสถาน	ทางเข้าออกของเมือง รูปร่าง รูปทรง การ ตกแต่งที่แตกต่าง องค์ประกอบวัดพื้นเมือง และวัดไทใหญ่	ความหมายแต่ละประตู ลักษณะศิลปกรรมพื้นถิ่น และชนต่างชาติ
(4) ชุมทาง/ชุมชน (Node)	วัดภายนอกกำแพงเมือง โบสถ์คริสต์นิกายบ้านทุ่ง ตลาดสดบ้านทุ่ง สนามกีฬากลางบ้านใหม่ ศูนย์การค้าเทศบาลโก๊ตโตตัส โรงเรียนภายนอกเมือง โรงแรม โรงพยาบาล	พุทธศาสนาสถาน คริสตศาสนาสถาน ตลาด อาคารกีฬา พื้นที่โล่ง อาคารขนาดใหญ่ อาคารเรียน พื้นที่โล่ง อาคารขนาดใหญ่	ซื้อขายตลอดทั้งวัน เรือนไม้ร้านค้า ค้าส่ง ปลีก ของสด ศูนย์นันทนาการเมือง ศูนย์การค้าข้ามชาติ ศูนย์รวมกิจกรรมชุมชน ศูนย์บริการขนาดใหญ่	แหล่งซื้อขายอาหารสด ตลาดสินค้าเกษตรกรรม ศูนย์กลางวิชาการ การค้าทุนนิยมขนาดใหญ่ สถานการศึกษาวิชาการ ธุรกิจบริการขนาดใหญ่
(5) ย่าน (District)	บ้านใหม่ ฉาปนสถานประตุมาร	ย่านค้าขายใหม่ ฉาปนสถานเทศบาล	ย่านชาวไทใหญ่เดิม เรือนไม้ร้านค้า สถานที่ฉาปนสถาน โบราณ	การขยายเมืองด้านเหนือ ความเก่าแก่ของเมือง

จากตาราง 4.11 และ 4.12 เรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสี่ประเภทต่างเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมความเป็นเอกลักษณ์ร่วมกับสิ่งแวดล้อมกายภาพของเมือง และส่งเสริมให้จินตภาพของเมืองมีความหมายเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมพื้นถิ่น โดยอธิบายความสัมพันธ์ของเรือนไม้พื้นถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในจินตภาพของเมืองได้ดังนี้

1) ความสัมพันธ์เรือนไม้พื้นถิ่นกับเส้นทาง (Relationship between Path and Local Wooden House) เรือนไม้พื้นถิ่นที่ตั้งอยู่ตามเส้นแนวแกนหลักทั้งสามของเมือง ให้ความหมายของยุคสมัยการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมและเป็นองค์ประกอบร่วมที่ส่งเสริมบรรยากาศของเมืองในปัจจุบัน

- เส้นแกนสัญจรที่ 1 เป็นสถานที่พักอาศัยอย่างสงบ ตามวิถีชีวิตแบบพื้นถิ่นเดิม เนื่องจากเป็นที่ตั้งของวัดวาอาราม การจราจรไม่พลุกพล่าน ใกล้สวนสาธารณะกลางเมืองและสามารถเดินเล่นพักผ่อนริมฝั่งแม่น้ำยมโดยง่าย

- เส้นแกนสัญจรที่ 2 เป็นสถานที่ราชการ สถานที่รับแขกบ้านแขกเมืองอย่างเป็นทางการ เนื่องจากมีสถานที่ราชการและที่โล่งกว้างสำหรับทำกิจกรรมชุมนุมชนได้ ประกอบกับเป็นที่ตั้งของวัดพระบาทมิ่งเมืองวัดสำคัญประจำเมือง รวมทั้งกลางคืนยังมีร้านอาหารได้รุ่งบริเวณประตูชัย

- เส้นแกนสัญจรที่ 3 ให้ความหมายของเส้นทางการค้าเก่าแก่ของเมืองที่มีเรือนไม้ร้านค้าทั้งสองฝั่งถนน

2) ความสัมพันธ์เรือนไม้พื้นถิ่นกับเส้นขอบ (Relationship between Edge and Local Wooden House) ความสูงของเรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสี่ประเภทและองค์ประกอบของผังบริเวณทำให้เกิดเส้นขอบทิวทัศน์ของเมือง รวมทั้งสีของหลังคาเรือนไม้พื้นถิ่นที่กลมกลืนเป็นมิตรกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ นอกจากนี้เส้นขอบของแนวกำแพงเมืองหรือ “เมฆ” นอกจากเป็นกำแพงดินที่มีสภาพสมบูรณ์ยังเป็นพื้นที่สีเขียวของเมืองสามารถเข้าถึงและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจได้

3) ความสัมพันธ์เรือนไม้พื้นถิ่นกับภูมิสัญลักษณ์ (Relationship between Landmark and Local Wooden House) เนื่องจากลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นมีอายุการก่อสร้างมากกว่า 50 ปีจึงทำให้มีสภาพรูปแบบภายนอกที่แตกต่างจากอาคารทั่วไปที่ก่อสร้างในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะลักษณะวัสดุและการตกแต่ง ดังนั้นเรือนไม้พื้นถิ่นจึงเป็นการอ้างอิงของความเก่าและความใหม่ของยุคสมัย หากสามารถใช้อ้างอิงร่วมกับองค์ประกอบอื่นจนเป็นภูมิสัญลักษณ์ของพื้นที่นั้นๆ ได้ เช่น บริเวณเรือนไม้ร้านค้าย่านประตูชัย คุ้มวงศ์บุรีย่านวัดพระนอน

4) ความสัมพันธ์เรือนไม้พื้นถิ่นกับชุมทางและชุมนุมชน (Relationship between Node and Local Wooden House) เรือนไม้พื้นถิ่นที่มีการปรับสภาพเพื่อการใช้สอยอย่างต่อเนื่องปัจจุบันสามารถใช้อ้างอิงเพื่อเป็นสถานที่จูงใจให้เป็นแหล่งชุมนุมชนเพื่อทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ได้

เช่น คุ้มวงศ์บุรีย์เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมพื้นถิ่น เรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมของโรงเรียนป่าไม้จัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์ป่าไม้เมืองแพร่ และเรือนไม้ประยุกต์ของสำนักงานป่าไม้ริมแม่น้ำยมปรับปรุงเป็นที่รับรองแขก เป็นต้น ถึงแม้ว่าการชุมนุมชนจะเป็นเพียงเฉพาะกิจหากเรือนไม้พื้นถิ่นสามารถปรับสภาพให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องแล้ว เรือนไม้พื้นถิ่นยังสามารถเป็นจุดมุ่งหมายของการเข้าถึงเพื่อสันทนากการประเภทอื่นได้

5) ความสัมพันธ์เรือนไม้พื้นถิ่นกับย่าน (Relationship between District and Local Wooden House) ถึงแม้ว่าสภาพที่ตั้งของเรือนไม้พื้นถิ่นจะมีลักษณะการกระจายตัวกัน แต่ยังคงสภาพของนัยยะความสำคัญที่ตั้งที่มีความผูกพันกับชุมชนด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กิจกรรมทางพุทธศาสนา งานบุญประเพณี จารีตความเชื่อตามเชื้อชาติ หรือกิจกรรมทางสังคมที่ไปในทิศทางเดียว เช่น การค้าขาย องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เรือนไม้พื้นถิ่นรวมตัวกันเป็นย่านใดย่านหนึ่งเฉพาะด้านได้ เรือนไม้พื้นถิ่นย่านพระนอน เรือนไม้พื้นถิ่นย่านบ้านทุ่งต้อม เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนป่าเก่าย่านวัดหัววง เรือนไม้ร้านค้าย่านถนนเจริญเมือง เป็นต้น

ดังนั้นการนำลักษณะเด่นและเอกลักษณ์เรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภทให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความหมายในโครงสร้างสภาพแวดล้อมกายภาพของเมืองให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Sense of Place) ผ่านการสร้างการเข้าใจให้ชุมชนรับรู้ความหมายอย่างมีระเบียบแบบแผน เชื่อถือได้ เพื่อให้ภาพของการรับรู้ที่เข้าใจเป็นระเบียบแบบแผนร่วมกัน ในการสร้างแนวทางการอนุรักษ์ภายในชุมชนให้ไปทิศทางเดียวกันได้

4.3 ลักษณะสภาพแวดล้อมชุมชนของเรือนไม้พื้นถิ่น

การแบ่งพื้นที่ชุมชนภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ปัจจุบันได้แบ่งเป็น 18 ชุมชนดังนี้

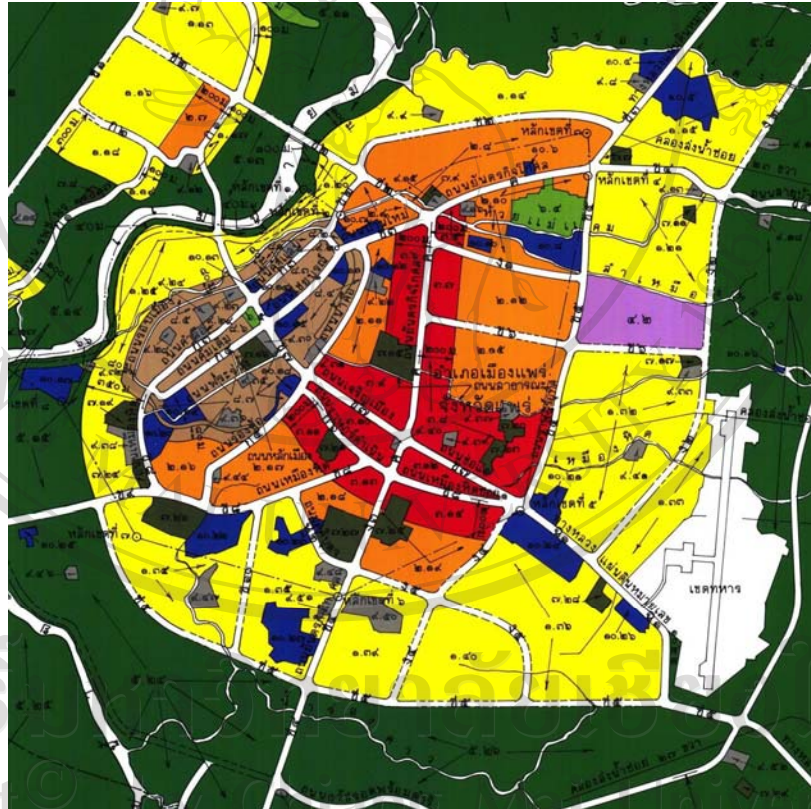
ตาราง 4.13 ข้อมูล ประชากร ครัวเรือน และ หลังคาเรือนรายชุมชน

ชุมชน	จำนวนหลังคาเรือน	จำนวนครอบครัว	จำนวนประชากร
ชุมชนเขตนวน	307	357	1,207
ชุมชนพระนอน	173	294	775
ชุมชนวัดหลวง	124	232	406
ชุมชนหัวข่วง	233	483	868
ชุมชนสวรรคตนิเวศ	394	414	1,611
ชุมชนเหมืองแดง	253	447	1,197
ชุมชนชัยมงคล	298	465	1,251
ชุมชนเหมืองหิดคันธง	264	372	1,159
ชุมชนเหมืองหิดพัฒนา	461	520	1,629
ชุมชนร่องซ้อ	392	431	1,573
ชุมชนน้ำค้อ	401	621	1,782
ชุมชนพระร่วง	159	254	614
ชุมชนศรีบุญเรือง	116	220	412
ชุมชนสระบ่อแก้ว	281	298	1,116
ชุมชนเพชรรัตน์	196	350	780
ชุมชนทุ่งค้อม	346	364	1,390
ชุมชนศรีชุม	114	238	429
ชุมชนพงษ์สุนันท์	111	221	382
รวมทั้งหมด	4,609	6,361	18,491

ที่มา สำนักงานพาณิชย์จังหวัดแพร่

จากตาราง 4.13 ประชากรภายในกำแพงเมืองซึ่งประกอบไปด้วยชุมชนพระนอน ชุมชนวัดหลวง ชุมชนหัวข่วง ชุมชนพระร่วง ชุมชนศรีบุญเรือง ชุมชนศรีชุมและชุมชนพงษ์สุนันท์ มีประชากรเพียง 21 เปอร์เซ็นต์ของประชากรเทศบาลเมืองแพร่ ส่วนพื้นที่ด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองซึ่งประกอบไปด้วยชุมชนน้ำค้อ ชุมชนเหมืองหิด-คันธง ชุมชนเหมืองแดง ชุมชนชัย

มณฑล ชุมชนเมืองหิโตพัฒนาและชุมชนทุ่งด้อมมีจำนวนประชากรถึง 46 เปอร์เซนต์ เป็นน่าสังเกตว่าจำนวนประชากรและครัวเรือนภายในเขตกำแพงเมืองมีจำนวนน้อยกว่าครึ่งของชุมชนนอกกำแพงเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับลักษณะการใช้พื้นที่ของเมืองเนื่องจากพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของเมืองเป็นพื้นที่ด้านพาณิชยกรรมที่สำคัญของเมือง มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นเนื่องจากการคมนาคมที่สะดวกและการขยายตัวของเมืองทำได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนชุมชนภายในเขตกำแพงเมืองซึ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยดั้งเดิม กิจกรรมด้านพาณิชยกรรมมีเฉพาะบริเวณข้างเคียงสถานที่ราชการเท่านั้น ส่วนพื้นที่ด้านทิศเหนือและทิศใต้ของเมืองจำนวนประชากรและครัวเรือนมีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่มีแนวโน้มเป็นส่วนรองรับการเจริญเติบโตของพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของเมือง ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนเฉพาะพื้นที่ที่ติดกับถนนยันตร โทศล

ภาพ 4.22 ผังเมืองรวมเมืองแพร่ (พ.ศ.2542)

ที่มา กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

จากภาพ 4.22 แผนผังกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินฉบับที่ 421 (พ.ศ.2542) ผังเมืองรวมเมืองแพร่ ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2518 โดยกำหนดเขตการใช้ประโยชน์

ที่ดินตามสีที่กำหนด โดยพื้นที่ภายในกำแพงเมืองแพร์ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทยและเป็นสถาบันราชการ ส่วนพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของเมืองได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ประเภทพาณิชยกรรมและอยู่อาศัยหนาแน่น ซึ่งตรงกับย่านถนนเจริญเมือง ย่านสี่แยกบ้านทุ่ง และตามแนวเส้นทางของถนนยันตรกิจโกศลที่ผ่านเขตเทศบาลเมืองแพร์ ส่วนบริเวณด้านทิศเหนือและทิศใต้ได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่การอยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง และการอยู่อาศัยหนาแน่นน้อย

ตาราง 4.14 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดินเขตเทศบาลเมืองแพร์

ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน	ชุมชน	การใช้ประโยชน์ที่ดินปัจจุบัน	ข้อกำหนดตามผังเมืองรวมเมืองแพร์
1.พื้นที่ภายในกำแพงเมือง	ชุมชนพระนอน ชุมชนวัดหลวง ชุมชนหัวข่วง ชุมชน พระร่วง ชุมชนศรี บุญเรือง ชุมชนศรีชุม และชุมชนพงษ์สุนันท์	ที่พักอาศัยและสถานที่ราชการ	เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและสถานที่ราชการ
2.พื้นที่นอกกำแพงด้านทิศเหนือ	ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนสระบ่อแก้ว และชุมชนเพชรรัตน์	ที่พักอาศัยและพาณิชยกรรม	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง
3.พื้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก	ชุมชนน้ำค้อ ชุมชน เหมืองหิต-ตันธง ชุมชนเหมืองแดง ชุมชนชัยมงคล ชุมชน เหมืองหิตพัฒนาและ ชุมชนทุ่งค้อม	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากและศูนย์กลางพาณิชยกรรม	พาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่น
4.พื้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้	ชุมชนเขตตะวันและ ร่องซ้อ	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย สถานที่ราชการและสถาบันการศึกษา	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย

เมื่อพิจารณาจากตาราง 4.14 พบว่าในภาพรวมของการกำหนดใช้ที่ดินตามผังรวมเมืองแพร่ มีความสอดคล้องกับสภาพพัฒนาการของเมืองแพร่ ประกอบกับการสำรวจที่ตั้งเรือนไม้พื้นถิ่นเพื่อการอนุรักษ์แล้ว ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง และพื้นที่ด้านทิศตะวันออก ทิศใต้บริเวณภายนอกกำแพงเมือง ซึ่งทั้งสามพื้นที่ดังกล่าวต่างอยู่ในข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินที่แตกต่างกันไป

ดังนั้นการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์จำเป็นต้องพิจารณาลักษณะสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละพื้นที่ เพื่อให้การอนุรักษ์เป็นไปแนวทางที่สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพการใช้ที่ดินในปัจจุบัน โดยกำหนดให้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองเป็นพื้นที่อ้างอิงในการกำหนดลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินแบ่งเป็น 4 กลุ่มดังนี้

1) กลุ่มพื้นที่บริเวณภายในกำแพงเมือง เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชนพื้นถิ่นเดิม แม้ว่าบริเวณภายในกำแพงเมืองแพร่ได้ผ่านการปฏิรูปการปกครองหลายยุคสมัย ดังปรากฏเป็นสถานที่ว่าราชการจนถึงปัจจุบัน การถือครองที่ดินส่วนใหญ่เป็นของเครือญาติชนชั้นปกครองพื้นถิ่นเดิมที่สืบทอดต่อกันมา เนื่องจากในอดีตเจ้าหลวงหรือเจ้านายต่างมีภรรยาและลูกหลานจำนวนมาก จึงมีการจัดสรรที่ดินให้ลูกหลานแต่ละคนพร้อมทั้งบริวารกระจายกันภายในกำแพงเมือง ปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานพื้นที่ภายในกำแพงเมืองแพร่ประกอบไปด้วย 7 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนพระนอน วัดหลวง หัวข่วง ศรีบุญเรือง พระร่วง ศรีชุม และพงษ์สุนันท์ โดยแต่ละชุมชนจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของแต่ละชุมชน

นอกจากนี้พื้นที่ในกำแพงเมืองยังเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของเมือง โดยเป็นที่ตั้งของศาลหลักเมือง วัดประจำเมือง ประชากรที่อาศัยภายในกำแพงเมืองนอกจากเครือญาติของชนชั้นปกครองแล้วยังประกอบไปด้วย ช่างฝีมือ เช่น ชุมชนวัดพระนอนศูนย์รวมช่างทำเครื่องเงิน ชุมชนวัดหัวข่วงศูนย์รวมช่างทอง เป็นต้น

2) กลุ่มชุมชนด้านทิศเหนือบริเวณนอกกำแพงเมือง ประกอบไปด้วยชุมชนสระบ่อแก้ว บ้านใหม่ และเพชรต้นพื้นที่บริเวณนี้เดิมเป็นทุ่งนาของชุมชนวัดหัวข่วง ในสมัยเจ้าหลวงพิมพิสาร พ.ศ. 2372 มีการกวาดต้อนชาวไทพวนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณตำบลทุ่งไธสง และชาวไทใหญ่ หรือ “เงี้ยว” ได้เข้ามาทำป่าไม้มีการสร้างบ้านเรือนบริเวณบ้านใหม่ โดยมีวัดสระบ่อแก้วและวัดจอมสวรรค์เป็นศูนย์กลางของชาวไทใหญ่ ส่วนชนพื้นเมืองมีวัดสวรรค์นี้เวศเป็นศูนย์กลางของชุมชน

จากการสร้างถนนจากประตูใหม่เชื่อมกับถนนยันตรกิจโกศลผ่านชุมชนสระบ่อแก้วและชุมชนบ้านใหม่ ทำให้เมืองขยายตัวตามเส้นทางถนน (Path) กลายเป็นย่านธุรกิจอีกแห่งหนึ่งของเมือง

สำหรับพื้นที่ชุมชนเพ็ชรรัตน์เป็นชุมชนใหม่ที่จัดตั้งขึ้นภายหลังเดิมเป็นทุ่งนา ปัจจุบัน บางส่วนของพื้นที่มีสร้างเป็นหมู่บ้านจัดสรรแบบสมัยใหม่

3) กลุ่มชุมชนด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงเมือง ประกอบไปด้วยชุมชนน้ำคือ เหมืองหิต- ดันธง เหมืองแดง ชัยมงคล เหมืองหิต-พัฒนาและทุ่งค่อม พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ส่วนขยายจาก แนวแกนหลักเดิมภายในกำแพงเมือง

จุดศูนย์กลางของบริเวณย่านนี้มีสี่แยกบ้านทุ่งเป็นศูนย์กลาง นับเป็นแนวแกนหลักใหม่ของ เมือง โดยมีแนวแกนตะวันออกต่อเนื่องจากประตูชัยผ่านถนนเจริญเมืองต่อเนื่องจนส่งย่านวัดชัย มงคล และแนวแกนเหนือได้เริ่มจากบริเวณวัดสุวรรณนิเวศผ่าน โรงเรียนพิริยาลัย สี่แยกเหมืองแดง สี่แยกบ้านทุ่ง จนถึงโรงเรียนเจริญราษฎร์

ย่านการค้าและพาณิชยกรรมสำคัญเดิมของเมืองอยู่บริเวณถนนเจริญเมือง ส่วนใหญ่เป็น ชาวจีน และเข้ามาเพิ่มมากขึ้นภายหลังมีระบบประมูลภาษีประเภทต่างๆ การค้าคึกคักมากยิ่งขึ้น หลังจากรถไฟมาถึงเด่นชัยในปี พ.ศ. 2457 สินค้าอุปโภคและบริโภคจากกรุงเทพฯ ได้หลั่งไหล เข้ามาเมืองแพร่ การค้าในย่านนี้ส่วนใหญ่เป็นการนำเข้าสินค้าเข้ามาขายภายในท้องถิ่นและชุมชน ใกล้เคียง เนื่องจากพ่อค้าชาวจีนซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและทุน ทำให้การค้าขายมีความ ได้เปรียบกว่าชาวพื้นถิ่น ศูนย์รวมของชุมชนชาวจีนมีศาลเจ้าปู่เถากงเป็นศูนย์กลาง และนอกจาก ชาวจีนแล้ว ยังมีชาวไทยใหญ่ที่มีวัดตันธงเป็นศูนย์กลางชุมชน ชาวแขกที่อพยพมาภายหลังได้เข้ามา ตั้งถิ่นฐานค้าขายเกี่ยวเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มบริเวณประตูชัยแต่ไม่ปรากฏศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชนชาติ นี้เลย

เนื่องจากบริเวณย่านถนนเจริญเมืองการขยายตัวค่อนข้างลำบาก การคมนาคมที่ไม่สะดวก ทำให้เมืองขยายตัวออกไปบริเวณสี่แยกบ้านทุ่ง ซึ่งเป็นเดิมเป็นพื้นที่ทำนา ในสมัยเจ้าหลวง พิมพ์สารได้มอบหมายให้พญาภิโพนตันตระกูลวิริยะวงศ์เป็นผู้นำฆราวาสร่วมกับครูบาวงศ์เจ้า อาวาสวัดพระบาทมิ่งเมืองผู้นำทางสงฆ์ รวบรวมไพร่พลเมืองบุกเบิกที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและ ที่ทำนาตั้งแต่บริเวณบ้านทุ่งถึงบริเวณสนามบินปัจจุบัน โดยมีการสร้างวัดชัยมงคลเพื่อเป็น ศูนย์กลางชุมชน (สุนันท์ธนา แส่นประเสริฐ, 2550)

เมื่อการสร้างถนนยันตรกิจโกศลแล้วเสร็จได้เชื่อมโยงโครงข่ายถนนสายต่างๆ เข้าด้วยกัน เช่นถนนเจริญเมือง ถนนช่อแฮ ถนนเหมืองแดงและถนนเหมืองหิต ทำให้การคมนาคมขนส่ง บริเวณนี้สะดวกยิ่งขึ้น จึงเป็นที่ตั้งของตลาดสดบ้านทุ่ง ตลาดสดชมภูมิ่ง และร้านค้าต่างๆ ศูนย์ รวมการค้าส่ง ค้าปลีกสินค้าอุปโภคและบริโภคจึงมารวมกันอยู่บริเวณนี้

ถัดจากบริเวณสี่แยกบ้านทุ่งลงมาบริเวณทิศใต้เป็นที่ตั้งของชุมชนทุ่งค่อม ซึ่งเดิมเป็นทุ่งนา ต่อมามีการอพยพของชุมชนบริเวณรอบวัดพระบาทภายในกำแพงเมืองมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้าน

ทุ่งด้อมเป็นการถาวร จากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย ชาวบ้านทุ่งด้อมส่วนใหญ่ยังคงไปทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่วัดพระบาทเสมอซึ่งปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

4) กลุ่มชุมชนด้านทิศใต้นอกกำแพงเมือง ประกอบไปด้วยชุมชนตะวันตกตั้งถิ่นฐานด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดกับแม่น้ำยม และชุมชนรุ่งช่อตั้งถิ่นฐานด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ติดกับกำแพงเมือง บริเวณทิศใต้ของเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของสุสานประจำเมือง มีประตุมารเป็นทางเชื่อมต่อของชุมชนตะวันตกและชุมชนรุ่งช่อ

ชุมชนตะวันตกมีวัดตะวันตกเป็นศูนย์กลางชุมชน ในฤดูฝนจะมีน้ำท่วมเสมอทำให้การตั้งถิ่นฐานของชนพื้นถิ่นเป็นไปอย่างเบาบาง

พ.ศ.2437 คณะเพรสไบทีเรียนแห่งสหรัฐอเมริกาโดย ดร.วิลเลียมบริกส์และภรรยาพร้อมทั้งคณะเดินทางจากลำปางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาโปรเตสแตนต์แก่ชาวเมืองแพร่ ตั้งบ้านเรือนที่บ้านตะวันตก ริมแม่น้ำยมฝั่งทางตอนใต้ของเมืองแพร่ เนื่องจากประสบปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากจึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งด้อมในปี พ.ศ. 2456 โดยได้สร้างโบสถ์คริสเตียน โรงพยาบาลแพร่คริสเตียน และโรงเรียนเจริญราษฎร์เป็นการถาวรขึ้น

ช่วงของการทำอุตสาหกรรมป่าไม้รุ่งเรือง บริษัทบอมเบย์เบอร์มาได้ตั้งสำนักงานที่บ้านตะวันตก การตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้จึงประกอบไปด้วยชนหลายเชื้อชาติ ชุมชนตะวันตกซึ่งป็นชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่จะมีอาชีพโดยเป็นลูกจ้างทำป่าไม้กับบริษัทต่างชาติและเจ้านายพื้นถิ่น บางส่วนทำเกษตรกรรมริมฝั่งแม่น้ำยม ในสภาพปัจจุบันการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ได้ยุติลง พื้นที่บริเวณนี้ส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการ สถานศึกษา เช่น บริเวณสำนักงานบริษัทบอมเบย์เบอร์มาปัจจุบันเป็นสำนักงานป่าไม้แพร่ สำนักงานบริษัทอีสเอเชียติกเป็นที่ตั้งของโรงเรียนป่าไม้เดิม เป็นต้น

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนและกิจกรรมต่างๆ ภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่จึงสรุปลักษณะการใช้ที่ดินได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มชาวพื้นเมือง และกลุ่มชาวต่างถิ่น

กลุ่มการตั้งถิ่นฐานของชาวพื้นเมือง เดิมสภาพการดำเนินชีวิตเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมนับถือพุทธศาสนาและมีความเชื่อในการนับถือผีในเครือญาติเดียวกัน มีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการดำเนินชีวิต การตั้งบ้านเรือนจึงรวมตัวกันเป็นกลุ่มในเครือญาติเดียวกันตามสถานภาพทางสังคม เกิดเป็นกลุ่มชุมชนเป็นหน่วยย่อยขึ้น ภายในกำแพงเมืองเป็นอยู่อาศัยของเครือญาติเจ้านายไพร่พล และเป็นสถานที่ราชการ เนื่องจากเจ้านายและไพร่พลภายในกำแพงเมืองแพร่ต่างมีที่นาบริเวณภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ ทำให้หลังฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวได้ถูกส่งลำเลียงมาเก็บไว้ภายในกำแพงเมือง ทำให้สภาพภายในกำแพง

เมืองเปรียบเสมือนเป็นคลังสำรองอาหารเพื่อการเลี้ยงชีพของพลเมืองแพร่ ส่วนด้านทิศตะวันตกของเมืองอยู่ติดกับแม่น้ำยม จึงมีการเพาะปลูกพืชผักกสิกรรม การหาปลา หาของป่าจากแหล่งป่าใกล้เคียงด้วย ไม้สักซึ่งมีจำนวนมากจึงทำให้เกิดอุตสาหกรรมป่าไม้ ด้วยมีปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน การตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้จึงมีลักษณะเบาบาง ดังนั้นพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองจึงเป็นพื้นที่เพื่อประกอบการเกษตรกรรม อุตสาหกรรมป่าไม้และการเลี้ยงชีพที่สำคัญของชาวพื้นเมืองในอดีต

ความสำคัญของพื้นที่ด้านทิศตะวันตกของเมืองได้ลดความสำคัญลง เมื่อการค้าขายแบบทุนนิยมหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษต่อเนื่องจนถึงเมื่อรถไฟมาถึงเด่นชัย การพาณิชย์กรรมได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือการเกษตรกรรม ประกอบกับการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ขบเซาหลงในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้พื้นที่ด้านทิศตะวันออกได้เข้ามาเป็นศูนย์กลางการทำมาหาเลี้ยงชีพแบบทุนนิยมมากยิ่งขึ้น

กลุ่มชาวต่างถิ่น แบ่งเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรกเป็นกลุ่มชนที่ดำเนินชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม ยังคงเลือกตั้งถิ่นฐานติดกับแม่น้ำยมและแหล่งน้ำสาขาที่สำคัญเพื่อการเกษตรกรรม เช่น ชุมชนชาวไทยพวนตั้งถิ่นฐานติดแม่น้ำยมด้านทิศเหนือของเมือง ส่วนที่สองเป็นกลุ่มชนที่เข้ามาทำการค้าขายและทำอุตสาหกรรมไม้ ได้แก่ ชาวจีน ชาวไทใหญ่ และชาติตะวันตก ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่เข้ามาทำการค้าทั่วไป ชาวจีนมีศาลเจ้าปู่เถาปางเป็นศูนย์รวมกิจกรรมชุมชน ย่านทิศเหนือและย่านถนนยันตรกิจโกศลเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ มีวัดจอมสวรรค์ วัดสระบ่อแก้วและวัดต้นธง เป็นศูนย์รวมชุมชนไทใหญ่ส่วนบริเวณทิศใต้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวตะวันตกที่เข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้และเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนา

ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงชาวต่างชาติมีกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินเท่าเทียมชาวพื้นเมือง เนื่องจากสิทธิขาดการให้ที่อยู่อาศัยต่างถิ่นอยู่กับเจ้าหลวงเมืองแพร่แต่เพียงผู้เดียว แต่หลังจากมีสนธิสัญญาเบาว์ริงเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์ทางด้านสิทธินอกอาณาเขตและเพื่อการงดเว้นจ่ายภาษีการค้าให้กับนายอากรท้องถิ่น ชาวต่างชาติบางส่วนเลือกที่เข้าเป็นคนในบังคับตามเจ้าอาณานิคม นั้น ๆ เช่น ชาวจีน ไทใหญ่ ขมุ เป็นต้น

ลักษณะการใช้ที่ดินของแต่ละชุมชนสังเกตได้จากลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญของแต่ละชุมชนและเชื้อชาติ โดยมีโครงข่ายการสัญจรและกิจกรรมเป็นขอบเขตการแบ่งชุมชน เนื่องจากเป็นสังคมในเมืองเมื่อพ้นจากการรวมกลุ่มของชุมชนต่างๆ แล้ว จะมีทุ่งนาล้อมรอบตัวเมือง

ถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งกลุ่มชุมชนในเขตเทศบาลปัจจุบัน โดยพิจารณาการรวมกลุ่มของชุมชนโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางและมีโครงข่ายการสัญจรเป็นเส้นแบ่งขอบเขตชุมชนที่ชัดเจนแล้ว แต่ในสภาพของความเป็นจริงบางพื้นที่ซึ่งอยู่คนละชุมชนแต่การดำเนินกิจกรรมทางสังคมยังต้องพึ่งพาอาศัยกัน เช่น บริเวณย่านถนนเจริญเมืองซึ่งเป็นย่านที่อยู่ของชาวจีน ชาวไทใหญ่และชาว

พื้นเมือง แต่มีการแบ่งเขตชุมชนเป็น 3 ชุมชน โดยใช้ถนนเจริญเมืองเป็นเส้นแบ่งขอบเขตส่วนหนึ่ง อยู่ในเขตชุมชนน้ำคือ เขตชุมชนเหมืองหิน-ตันธงและเขตชุมชนทุ่งด้อม

จากการแบ่งขอบเขตชุมชนโดยใช้หลักทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว จึงทำให้การดำเนินกิจกรรมที่มีลักษณะร่วมกันทางเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อและกิจกรรม มีปัญหาและอุปสรรคในการประสานงานและร่วมมือกัน

4.4 สรุปผลการศึกษาเบื้องต้น

1) ลักษณะบริเวณที่ตั้งเรือนไม้พื้นถิ่น

ตามแนวแกนสัญจรที่ 1 2 ภายในกำแพงเมืองและแนวแกนสัญจรที่ 3 ภายนอกกำแพงเมือง พบเรือนไม้พื้นถิ่นมากที่สุด ซึ่งบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์สอดคล้องกับพัฒนาการตั้งถิ่นฐานภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ ถึงแม้ว่าที่ตั้งของเรือนไม้พื้นถิ่นทั้งสี่ประเภทจะกระจายกันไปแต่ละชุมชนทั่วบริเวณภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่ก็ตาม แต่บริเวณที่ตั้งของเรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภทต่างมีความสัมพันธ์กับแนวแกนสัญจรหลักทั้งสามของเมือง ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1) แนวแกนสัญจรที่ 1 เป็นเส้นทางสัญจรหลักตั้งแต่การสร้างเมืองในยุคแรก เส้นแกนเหนือได้เริ่มตั้งแต่ประตูยั้งม้าถึงประตูมหาราษฎร์เป็นถนนกำแพงด้านทิศเหนือ ถนนกำแพงด้านทิศใต้จรดประตูมหาราษฎร์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพในพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นการผสมผสานระหว่างวัดเก่าแก่ เรือนไม้พื้นถิ่น และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองในยุคแรก บริเวณถนนกำแพงและถนนกำแพงปัจจุบัน พบเรือนไม้เก่าจำนวน 3 หลัง เรือนไม้ร้านค้าจำนวน 2 หลัง เรือนขนมปังจิงจำนวน 2 หลัง เรือนไม้ประยุกต์จำนวน 9 หลัง เจ้าของเรือนแบ่งเป็นสามกลุ่มคือ เรือนที่มีเชื้อสายเจ้านายพื้นถิ่น ข้าราชการสยาม และเรือนไม้ของคหบดีหรือช่างฝีมือ เช่น เรือนป่าเก่าหลังที่ A1 เจ้าของเรือนเป็นสถาปนิก เรือนป่าเก่าหลังที่ A2 เจ้าของเรือนเป็นช่างเงิน เรือนขนมปังจิงหลังที่ C1 C2 เจ้าของเรือนมีเชื้อสายเจ้านายพื้นถิ่นชั้นสูงและเป็นคหบดีค้าไม้ เรือนไม้หลังที่ D12 ของตระกูลวังซ้าย เรือนไม้หลังที่ D13 ของตระกูลเมืองพระ เรือนไม้หลังที่ D7 D8 และ D9 เป็นบ้านพักข้าราชการสยาม เรือนไม้หลังที่ D11 ของช่างทำทอง เป็นต้น

แนวเส้นแกนตะวันออกตะวันตกหรือถนนเจริญเมืองเริ่มจากประตูศรีชุมผ่านย่านการค้าเจริญเมืองด้านนอกกำแพงเมืองและเป็นเส้นทางไปพระธาตุช่อแฮ เป็นเส้นแกนด้านการค้าและการศาสนาที่สำคัญของเมือง ปัจจุบันแนวแกนสัญจรภายในกำแพงเมืองเป็นเส้นทางค่อนข้างเล็กและแคบ เป็นที่ตั้งของวัดเก่าแก่ของเมือง และสถานที่ราชการ

บริเวณถนนเจริญเมือง ผ่านสี่แยกบ้านทุ่งและถนนช่อแฮเป็นย่านการค้าขายที่สำคัญของเมืองพบเรือนไม้ร้านค้าจำนวน 20 หลัง เรือนขนมปังจิงจำนวน 2 หลัง เรือนไม้ประยุกต์จำนวน

5 หลัง เจ้าของเรือนส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่และชาวจีนหรือคหบดีเป็นส่วนใหญ่ เช่น เรือนไม้
ร้านค้าหลังที่ B22 เจ้าของเรือนเดิมเป็นชาวไทยใหญ่ เรือนไม้ประยุกต์หลังที่ D21 D22 D23 D24
และD25 ต่างเป็นคหบดีที่ประสบความสำเร็จในการค้าขาย

2) แนวแกนสัญจรที่ 2 เส้นแนวแกนเหนือใต้ประตูใหม่ – ประตูมาร เป็นที่ตั้งถนนไชย
บุรณต์ด้านทิศเหนือและถนนคุ้มเดิมด้านทิศใต้ เริ่มมีการขยายตัวในสมัยเจ้าหลวงพิมพิสารต่อเนื่อง
ถึงสมัยเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์มีการสร้างคุ้มและสร้างวัดมิ่งเมืองบริเวณถนนคุ้มเดิมของสี่แยกกลาง
เวียง จึงทำให้เส้นแนวแกนสัญจรที่ 1 ลดความสำคัญลง ประกอบกับเป็นช่วงการจัดระเบียบการ
ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของรัฐบาลสยามได้สร้างสถานที่ราชการบริเวณถนนไชยบุรณต์ตาม
แนวเส้นแกนด้านเหนือเพิ่มขึ้น จึงทำให้แนวเส้นแกนเหนือใต้ใหม่เป็นเส้นแนวแกนที่มี
ความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครอง รูปแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ ได้รับอิทธิพลจากรัฐบาล
สยาม เช่น คุ้มเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์รูปแบบเรือนตึกก่อสร้างด้วยคอนกรีตตกแต่งลวดลายแบบ
เรือนขนมปังขิง มีความคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในพระราชวังสวนดุสิตซึ่งร่วมสมัยเดียวกัน
ส่วนบริเวณถนนคุ้มเดิมก่อนผ่านประตูมารเป็นที่ตั้งสำนักงานบริษัทอีสเอเชียติกส์ของชาวเดนมาร์ก
ทะลุไปสู่ถนนเซตะวันจนสุคริมฝั่งแม่น้ำขมเป็นที่ตั้งสำนักงานป่าไม้ บริษัทบอมเบย์เบอร์มาของ
ชาวอังกฤษ จึงทำให้ลักษณะสถาปัตยกรรมบริเวณนี้ได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตก เช่น อาคาร
สำนักงานเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบอาณานิคม (Colonel Style) เช่น เรือนไม้ประยุกต์ D1 D3
D4 และD5

ส่วนแนวเส้นแกนตะวันออกตะวันตก บริเวณถนนเจริญเมืองยังคงเป็นแนวแกนสัญจร
หลักตะวันออก-ตะวันตกเดิมที่คงความเป็นสำคัญเป็นเส้นทางการค้าขายที่สำคัญของเมือง

3) แนวแกนสัญจรที่ 3 เส้นแนวแกนเหนือใต้วัดจอมสวรรค์ – โบสถ์คริสจักร เป็นที่ตั้งของ
ถนนยันตรกิจโกศล เรือนไม้พื้นถิ่นบริเวณนี้ส่วนใหญ่เจ้าของเป็นชาวไทยใหญ่และมีอิทธิพลด้าน
การค้าในท้องถิ่นเมืองแพร่ ชาวไทใหญ่ได้สร้างวัดตามคติการสร้างเมืองของชาวไทใหญ่จะ
ประกอบด้วย วัดจองเหนือ(วัดสวรรค์นี้เวศ) วัดจองกลาง(วัดสระบ่อแก้ว) และวัดจองใต้(วัดต้นธง)
เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยวัดทั้งสามตั้งอยู่แนวแกนสัญจรเหนือใต้ทำให้บริเวณนี้เป็นที่ตั้งถิ่น
ฐานของชาวไทใหญ่อย่างหนาแน่น เรือนไม้พื้นถิ่นที่พบบริเวณนี้ได้แก่เรือนขนมปังขิงหลังที่ C8
เรือนไม้ประยุกต์ D19 และ D20 ส่วนบริเวณทางตอนใต้ของถนนยันตรกิจโกศลเป็นที่ตั้งของ
ชุมชนคริสเตียนที่ย้ายจากบ้านเซตะวัน ปรากฏเรือนไม้พื้นถิ่น D6 ซึ่งเป็นอาคารสำนักงานที่รับ
อิทธิพลรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบอาณานิคม (Colonel Style)

เส้นแนวแกนตะวันออกตะวันตกประตูศรีชุม – วัดชัยมงคล บริเวณถนนเจริญเมืองด้านทิศ
ตะวันออกก่อนถึงบริเวณสี่แยกบ้านทุ่งยังคงความเป็นย่านการค้าที่สำคัญของเมืองและขยายต่อเนื่อง

ถึงถนนช่อแฮ เรือนไม้พื้นดินบริเวณนี้ส่วนใหญ่เจ้าของเป็นชาวจีนที่สร้างฐานะใหม่ เรือนไม้ร้านค้า จึงมีลักษณะเรียบง่ายเน้นพื้นที่การใช้สอยเป็นหลัก ได้แก่เรือนไม้ร้านค้า B23 B24 และ B25

จากลักษณะที่ตั้งของเรือน ไม้พื้นดินตามแนวแกนสัญจรหลักทั้ง 3 เส้น จึงสรุปลักษณะที่ตั้งของเรือนไม้พื้นดินแต่ละประเภทได้ดังนี้

1) ที่ตั้งเรือนป่าเก่า (Bakao House's Location) ตั้งอยู่นอกเหนือแนวแกนเส้นสัญจรหลักของเมือง แต่จะตั้งอยู่บนเส้นทางสัญจรย่อย รวมกันเป็นกลุ่มภายในแต่ละชุมชน กล่าวได้ว่าเรือนป่าเก่าเป็นเรือนสำหรับชาวพื้นดินทั่วไปภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่

2) ที่ตั้งเรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House's Location) ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนถนนเจริญเมืองตามแนวแกนสัญจรหลักด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองต่อเนื่องถึงถนนช่อแฮ โดยเรือนไม้ร้านค้าบริเวณถนนเจริญเมืองเป็นเรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนไม้ร้านค้าเดี่ยวและแบบเรือนแถว ส่วนตามชุมชนจะเป็นเรือนไม้ร้านค้าเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่

3) ที่ตั้งเรือนขนมปังขิง (Ginger Bread House's Location) มีลักษณะการตั้งเรือนแต่ละหลังเป็นศูนย์กลางของแต่ละชุมชน เนื่องจากเจ้าของเรือนส่วนใหญ่เป็นผู้นำทางการเมือง การปกครอง และผู้นำเศรษฐกิจในแต่ละชุมชน

4) ที่ตั้งเรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House's Location) ตั้งอยู่ตามแนวแกนเส้นทางสัญจรหลักของเมืองทุกเส้นทาง โดยเฉพาะใกล้สถานีที่ราชการและเส้นทางการค้าที่สำคัญของเมือง

ตาราง 4.15 ตำแหน่งการวางตัวเรือน (Orientation)

ประเภทเรือนไม้พื้นดิน Type of Wooden House	ตำแหน่งการวางตัวเรือน (Orientation)							
	%							
	N	S	E	W	N/E	N/W	S/E	S/W
1.เรือนป่าเก่า (Bakao House)	-	21.0	-	-	36.0	14.0	8.0	21.0
2.เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	-	-	-	-	50.0	-	4.0	46.0
3.เรือนขนมปังขิง (Gingerbread House)	12.5	-	-	-	37.5	-	25.0	25.0
4.เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	4.0	-	-	-	28.0	36	20.0	12.0

ส่วนวางตำแหน่งตัวเรือนตาม ตาราง 4.15 เนื่องจากแนวแกนการวางตำแหน่งผังเมืองแพร่ อยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โครงข่ายของเมืองจึงวางตามทิศทางของผังเมืองไปด้วย เรือนไม้พื้นดิน

ส่วนใหญ่จึงหันหน้าเรือนกับถนนหน้าเรือนในทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยทิศตะวันตกการสร้างเรือนจะไม่หันไปทางทิศนี้เนื่องจากเป็นความเชื่อพื้นถิ่นที่ว่าทิศตะวันตกเป็นทิศที่ไม่เป็นมงคล นอกจากนี้การวางตำแหน่งทางขึ้นบันไดหลักของเรือนต้องวางในตำแหน่งที่ขึ้นในทิศเหนือหรือทิศตะวันออกเท่านั้น เรือนไม้พื้นถิ่นทั้งหมดที่สำรวจพบต่างยึดถือแบบแผนนี้

2) ช่วงระยะเวลาการสร้างเรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภท

ตาราง 4.16 ช่วงระยะเวลาการสร้างเรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภท

ประเภทเรือนไม้พื้นถิ่น Type of Wooden House	ช่วงปีการสร้าง (Average Built Time BC.)	ช่วงระยะเวลาการสร้าง (Period of Built Time BC.)
1. เรือนบ่าเก่า (Bakao House)	2470	2440-2500
2. เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	2470	2440-2500
3. เรือนขนมปังจิง (Ginger Bread)	2455	2440-2470
4. เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	2480	2460-2500

ตาราง 4.17 เจ้าของผู้สร้างเรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภท

ประเภทเรือนไม้พื้นถิ่น Type of Wooden House	ประเภท %	ไทยวน %	ไทใหญ่ %	สยาม %	จีน %	ตะวันตก %
1. เรือนบ่าเก่า (Bakao House)	20.0	100.0	-	-	-	-
2. เรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House)	34.5	12.0	48.0	-	36.0	4.0
3. เรือนขนมปังจิง (Ginger Bread)	11.0	75.0	25.0	-	-	-
4. เรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House)	34.5	40.0	8.0	20.0	12.0	20.0
รวม	100.0	57.0	20.0	5.0	12.0	6.0

จากตาราง 4.16 4.17 และ 4.18 อธิบายได้ว่าสถานที่ตั้งของเรือน ช่วงเวลาการก่อสร้าง และเชื้อชาติของเจ้าของเรือนสามารถอธิบายลักษณะสภาพทางสังคมในแต่ละยุคสมัยได้ดังนี้

1) ช่วงเวลาการสร้างเรือนบ่าเก่า (Bakao House's Period) ส่วนใหญ่เป็นเรือนของคนพื้นถิ่นเชื้อสายไทยวน ปลูกสร้างในช่วงคาบเกี่ยวระหว่างก่อนและช่วงต้นการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

2) ช่วงเวลาการสร้างเรือนไม้ร้านค้า (Wooden Shop House's Period) เจ้าของส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ ที่อพยพเข้ามาพร้อมกับชาวตะวันตกที่เข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้ โดยมีวัดต้นธงเป็นศูนย์กลางชุมชน หลังเหตุการณ์จลาจลเมื่อปี พ.ศ. 2440 ต่อเนื่องจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง

ชาวจีนได้เข้ามามีอิทธิพลการค้าบริเวณถนนเจริญเมืองแทนที่ชาวไทใหญ่เมื่อรถไฟมาถึงเด่นชัย
เรือนไม้ร้านค้าที่สำรวจส่วนใหญ่ปลูกสร้างในช่วงคาบเกี่ยวระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง

3) ช่วงเวลาการสร้างเรือนขนมปังจิง (Ginger Bread House's Period) เจ้าของส่วนใหญ่เป็น
คหบดีมีความมั่งคั่งจากการค้าไม้และเป็นเจ้านายพื้นเมืองเชื้อสายไทยวนรวมทั้งคหบดีชาวไทใหญ่
การปลูกสร้างจะอยู่ในช่วงที่ชาวต่างชาติเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร่

4) ช่วงเวลาการสร้างเรือนไม้ประยุกต์ (Applied Wooden House's Period) เจ้าของเรือน
ส่วนใหญ่เป็นชาวต่างถิ่นที่เข้ามาทำงาน หรือรับราชการ และบางส่วนเป็นชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย
วนที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี การปลูกสร้างเรือนอยู่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ตาราง 4.18 การแยกประเภทลักษณะรูปแบบเรือนไม้พื้นถิ่นที่ทำการศึกษาในเขตเทศบาล
เมืองแพร่

ช่วงระยะเวลา ก่อสร้าง	เอื้อนบ่าเก่า	เรือนไม้ร้านค้า		เรือน ขนมปังจิง	เรือนไม้ประยุกต์		
		แบบ เรือนเดี่ยว	แบบ เรือนแถว		แบบเอื้อน บ่าเก่า	แบบเรือน ขนมปังจิง	แบบอาคาร นิคม
- พ.ศ.2441ประเทศ ราช	A3	B16		C1,C9			
พ.ศ.2442- พ.ศ.2474เทศบาล ฯ-เปลี่ยนแปลง การปกครอง	A2,A4,A6,A9, A14	B1,B2,B17,B21 B22,B24,B25		C2,C3 C4,C5,C6 C7,C8	D12,D13 D16,D24	D21,D22 D23	D1,D3,D4 D5,D6
พ.ศ.2475- พ.ศ.2484 เปลี่ยนแปลง การปกครอง- ยกเลิกสัมปทาน ชาวต่างชาติ	A1, A5,A7,A8 A11,A12,A13	B3,B6,B11 B20,B23	B15, B18		D2,D11	D7,D8,D9 D13,D14,	D20
พ.ศ.2485- พ.ศ.2532องค์การฯ ป่าไม้- การปิดป่า	A10	B4,B5,B7, B9 B13	B8,B10,B12 B14,B19		D10,D19	D14,D18	

3) ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมของเรือนไม้พื้นดิน จากการแบ่งประเภทเรือนไม้พื้นดินเป็น 4 ประเภทตาม ตามแผนภูมิ 4.2 วิเคราะห์จากลักษณะองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมภายนอกแบ่งประเภทของเรือนไม้พื้นดินตามลักษณะการใช้งานเป็น 2 รูปแบบ คือ เรือนไม้พื้นดินเฉพาะการพักอาศัย เช่น เรือนไม้พื้นดินกลุ่ม A C และ D และเรือนไม้พื้นดินเพื่อการพักอาศัยร่วมกับการพาณิชย์กรรม เช่น เรือนไม้พื้นดินกลุ่ม B และ D (ดูภาพ 4.1 บทที่ 4)

ลักษณะเด่นของเรือนไม้พื้นดินเฉพาะการพักอาศัย เป็นเรือนไม้สองชั้น มีใต้ถุน พื้นที่หลบนอนอยู่ชั้นที่สอง เช่น เรือนไม้พื้นดินกลุ่ม A ซึ่งเจ้าของส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทยวนเป็นคนในพื้นที่ การวางผังบริเวณและผังเรือนได้รับอิทธิพลแบบเรือนล้านนาในภาคเหนือ ส่วนเรือนไม้พื้นดินกลุ่ม C และ D เจ้าของเรือนบางหลังเป็นคนต่างถิ่นการวางผังเรือนและรูปแบบผังบริเวณจึงมีลักษณะแตกต่างกันไปตามความเชื่อของเจ้าของแต่ละเชื้อชาติ แต่เมื่อพิจารณาร่วมกับช่วงระยะเวลาการก่อสร้างและเชื้อชาติของเจ้าเรือนไม้พื้นดินแล้ว รูปแบบของเรือนไม้พื้นดินเฉพาะการพักอาศัยต่างมีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน เรือนไม้พื้นดินกลุ่ม A ชาวพื้นดินทั่วไปนิยมปลูกสร้างเพื่อการอยู่อาศัยและเรียกกันในพื้นที่ว่า “เฮือนบ่าเก่า”

เรือนไม้พื้นดินกลุ่ม C เจ้าของเรือนมีทั้งเชื้อสายไทยวนและชาวไทยใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นปกครองพื้นดินเดิมหรือคหบดี วางผังเรือนแบบสมมาตรในบริเวณด้านหน้าและวางพื้นที่ใช้สอยด้านหลังแบบพื้นดินเดิม เน้นการตกแต่งประดับประดาของไม้ฉลุลายทั้งภายนอกและภายในอย่างหรูหรา รูปแบบเรือนประเภทนี้เรียกว่า “เรือนขนมปังขิง” ซึ่งเป็นเรือนที่รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกผ่านราชอาณาจักรสยาม ปลูกสร้างช่วงที่เมืองแพร่มีการทำสัมปทานป่าไม้กับชาวตะวันตก

ส่วนเรือนไม้พื้นดินกลุ่ม D ซึ่งเป็นเรือนที่มีความหลากหลายในรูปแบบการใช้งานและรูปทรงทางสถาปัตยกรรมภายนอก บางหลังมีการแบ่งพื้นที่ใช้งานเป็นสำนักงานร่วมกับการพักอาศัยด้วย ปัจจัยที่เป็นพื้นฐานในการเลือกรูปแบบสถาปัตยกรรมเพื่อการประยุกต์ ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติ สถานะทางสังคมและวัตถุประสงค์เพื่อการใช้งาน ลักษณะเด่นของเรือนไม้ประยุกต์แยกออกเป็นสามกลุ่มย่อยตามรูปแบบที่ได้รับอิทธิพล ได้แก่ เรือนไม้ประยุกต์แบบเฮือนบ่าเก่า เรือนไม้ประยุกต์แบบเรือนขนมปังขิง และเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคม เรือนไม้ประยุกต์ทั้งสามประเภทนี้มีช่วงระยะเวลาในการก่อสร้างที่แตกต่างกันมาก เช่น เรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมหลังที่ D3 D4 D5 และ D6 ต่างมีประวัติการสร้างตั้งแต่ในยุคตอนต้นของการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งร่วมสมัยกับเรือนขนมปังขิง

หากจะจัดเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมกับเรือนขนมปังขิงให้เป็นเรือนที่ได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตกเหมือนกัน ก็จะมีข้อขัดแย้งต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เนื่องจากเรือนขนมปัง

จึงมีพื้นฐานแนวคิดเพื่อการพักอาศัยที่ผ่อนคลาย มีรายละเอียดที่ประณีตเน้นการประดับตกแต่งด้วยไม้ฉลุลาย ส่วนเรือนไม้ประยุกต์แบบอาณานิคมนั้นเป็นเรือนที่มีพื้นฐานเพื่อประยุกต์การใช้งานของชาวตะวันตกที่เข้ามาปลูกสร้างในเมืองเขตร้อน ลดทอนการตกแต่งตามส่วนต่างๆทางสถาปัตยกรรมแต่มุ่งเน้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามทางรูปทรงเป็นหลัก ดังนั้นการจัดประเภทเรือนไม้ประยุกต์ออกเป็นสามประเภทดังกล่าว จึงสอดคล้องกับพื้นฐานการใช้สอยและแนวคิดพื้นฐานการประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมของแต่ละประเภท

สำหรับเรือนไม้พื้นถิ่นเพื่อการพักอาศัยร่วมกับการพาณิชย์กรรม เรือนไม้กลุ่มนี้ตั้งอยู่ย่านถนนเจริญเมือง ศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญของเมืองแพร่ เรือนไม้เหล่านี้เจ้าของเรือนส่วนใหญ่มีเชื้อสายชาวจีนและชาวไทยใหญ่ มีการปลูกสร้างในช่วงการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลต่อเนื่องจนถึงก่อนการยกเลิกสัมปทานป่าไม้กับชาวตะวันตก ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจภายในเมืองแพร่ที่รุ่งเรืองจากการทำสัมปทานป่าไม้ในช่วงนั้น โดยมีลักษณะรูปแบบการสร้างเรือนไม้แยกออกเป็นสองประเภท คือ เรือนไม้แบบเรือนเดี่ยว และเรือนไม้แบบเรือนแถว เรือนไม้แบบเรือนเดี่ยวเจ้าของส่วนใหญ่มีเชื้อสายชาวไทยใหญ่รูปทรงทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับเรือนป่าเก่า มีการวางพื้นที่ใช้สอยทั้งสองชั้นไม่มีใต้ถุน ชั้นล่างเป็นพื้นที่ค้าขายส่วนใหญ่ ส่วนเรือนไม้ร้านค้าแบบเรือนแถว จากการสัมภาษณ์เจ้าของกรรมสิทธิ์ปัจจุบันส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่าเรือนไม้เหล่านี้มีการจัดสรรเพื่อขายกรรมสิทธิ์เป็นห้องๆ โดยคบคิดชาวพื้นถิ่น ชาวไทใหญ่ หรือชาวจีนที่มีฐานะจากการค้าขาย จากลักษณะรูปแบบเรือนไม้ทั้งสองประเภทที่แตกต่างกัน แต่มีจุดเด่นร่วมกันคือ มีทางเดินด้านหน้าและมีหลังคาคลุมเพื่อกันแดดกันฝน (Colonnade) ซึ่งมีลักษณะแบบลอดใต้ถุนและแบบปีกนก ถึงแม้ว่าบางส่วนได้ถูกปรับเปลี่ยนสภาพการใช้งานไปแต่ยังคงเค้าโครงของทางเดินประเภทนี้อยู่ในปัจจุบัน

จากการแยกประเภทของเรือนไม้พื้นถิ่น โดยพิจารณาจากรูปแบบการใช้งานและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ โดยมีเงื่อนไขของช่วงระยะเวลาที่ทำให้เกิดรูปแบบเรือนไม้พื้นถิ่นแต่ละประเภทขึ้น

โดยเฉพาะในช่วงการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลต่อเนื่องจนถึงก่อนการยกเลิกสัมปทานกับชาวตะวันตก รูปแบบเรือนไม้พื้นถิ่นได้ก่อรูปเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ทำให้ปรากฏรูปแบบเรือนไม้พื้นถิ่นทั้ง 4 ประเภทตามแผนภูมิ 4.2 และได้ส่งผลต่อพัฒนาการรูปแบบเรือนไม้ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ในภายหลังแต่ก็เป็นไปในแนวทางของวัตถุประสงค์เพื่อการใช้งานและความนิยมเฉพาะตัวบุคคลเป็นหลัก

แผนภูมิ 4.2 ลักษณะประเภทเรือนไม้พื้นถิ่นในเขตเทศบาลเมืองแพร่

จากลักษณะเด่นของการวางผัง การจัดที่ว่างทางสถาปัตยกรรม รูปแบบสถาปัตยกรรม ลักษณะโครงสร้าง องค์ประกอบงานสถาปัตยกรรม วัสดุ ลักษณะศิลปกรรมตกแต่งเรือน และรูปแบบการใช้งานของเรือนแต่ละประเภท ตามตาราง 4.18 เรือนบ่าเก่าสร้างขึ้นบนพื้นฐานของการใช้สอยจริงในวิถีการดำเนินชีวิตแบบพื้นถิ่นเดิม เรือนไม้ร้านค้าสร้างขึ้นเพื่อการค้าขายและอยู่อาศัยไปพร้อมกันเนื่องจากต้องอยู่ในย่านที่มีความหนาแน่นพื้นที่ใช้สอยจึงเป็นไปอย่างกระชับ เรือนขนมปังขิงเป็นเรือนของผู้มีฐานะทางสังคมถึงแม้ว่าจะมีการตกแต่งอย่างหรูหรา แต่ก็ยังเป็นไปตามฐานะรูปของเจ้าของ เรือนไม้ประยุกต์รูปแบบต่างๆ เป็นการประยุกต์การใช้สอยที่สอดคล้องกับสภาพวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาของประวัติศาสตร์พัฒนาการของเมือง

ในอดีตไม้ซึ่งเป็นวัสดุท้องถิ่นหาได้ง่ายภายในจังหวัดแพร่ การสร้างเรือนไม้ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ในอดีตจึงเป็นการคุ้มค่าที่นำทรัพยากรมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันไม้เป็นวัสดุหายากเนื่องจากการนำมาใช้กินพอดี ประกอบกับนโยบายการปิดป่าเพื่อรักษาป่าไม้ให้เป็นทรัพยากรธรรมชาติของชาติ การสร้างสรรค์ที่อยู่อาศัยด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ตอบสนองกับการใช้สอยและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นที่เหมาะสมเพื่อหลีกเลี่ยงการทำลายป่าไม้จึงเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมและสนับสนุน

หากแต่หลังจากฟื้นฟูของเรือนไม้ประยุกต์ ไม่ได้กลายเป็นวัสดุที่มีค่าบงบอกถึงรสนิยม และฐานะของผู้อยู่อาศัย ซึ่งแตกต่างจากเดิมการใช้ไม้เป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ ประกอบกับอิทธิพลการก่อสร้างด้วยวัสดุสมัยใหม่และรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบ ตะวันตกที่แผ่อิทธิพลเข้ามาในท้องถิ่น ที่พักอาศัยที่สร้างขึ้นใหม่ในยุคหลังเรือนไม้ประยุกต์จึงเป็น ลักษณะของการชิงเด่นทางสถาปัตยกรรมด้วยไม้และวัสดุแบบใหม่ จึงรูปแบบสถาปัตยกรรม ประเภทเรือนไม้ในเขตเทศบาลเมืองหรือทั่วทั้งจังหวัดแพร่ ต่างเน้นรูปร่างภายนอกเกินความ จำเป็น ส่งผลให้พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในเขตเทศบาลเมืองได้หยุดชะงักลงไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตาราง 4.19 ลักษณะเด่นเรือนไม้พื้นถิ่นในเขตเทศบาลเมืองแพร่

ลักษณะเด่น	เอือนบ่าเก่า	เรือนไม้ร้านค้า		เรือนขนมปังจิง	เรือนไม้ประยุกต์		
		แบบเรือนเดี่ยว	แบบเรือนแถว		แบบเอือนบ่าเก่า	แบบเรือนขนมปังจิง	แบบอาณานิคม
องค์ประกอบผังบริเวณ	ข้าง, คูบตี, ฮั่ว, บ่อน้ำ, ต่อมอาบนํ้า, สวน, ภูเขา	ทางเดินด้านหน้า (Colonnade) ประตูตรง			ข้าง, คูบตี, ฮั่ว, บ่อน้ำ, ต่อมอาบนํ้า, สวน, ภูเขา		พ.ท. โลง ส่วนสันตนา การ สวนขนาดใหญ่
การจัดที่ว่าง	พ.ท. ใช้สอย 4 กลุ่ม ชุ่ม บันได เติ้น ห้องนอน & ครัว ไฟชานแดดเชื่อมต่อ	พ.ท. ใช้สอย 3 กลุ่ม ส่วนค้าขาย ส่วนครัว, เถ็บของ และส่วนนอน		พ.ท. ใช้สอย 4 กลุ่ม สาธารณะ รับแขก นอน ครัว บันไดวางภายใน	พ.ท. ใช้สอย 4 กลุ่ม บันไดหน้าบ้าน โถงห้องนอนครัว, ชานแดดขนาดเล็ก	พ.ท. ใช้สอย 3 กลุ่ม ส่วนทำงาน, โถงเนกประสงค์และส่วนพักอาศัย	
รูปแบบ	มีได้ถุน พ.ท. ใช้สอย หลีกอยู่บนเรือน, หลังคา แยกส่วนตามกลุ่มพ.ท. ใช้สอยระหว่างหลังคา เชื่อมด้วยรางน้ำ	เรือนชั้นเดียวหรือสองชั้น วางพ.ท. ใช้สอย อีสระ มีหลังคาปกคลุม รอบอาคาร รูปแบบประยุกต์เอือนบ่าเก่า	เรือนชั้นเดียวหรือสองชั้น วางพ.ท. ใช้สอยแนว ลีค วางหลังคาแยกส่วน ตามช่วงเสาและพ.ท. ใช้สอย ขนานกับถนน	ผังเรือนแบบสมมาตร ซ้ายขวา สองชั้นทรงสูง พื้นที่ใช้สอยด้านหน้า แบบสมัยใหม่ด้านหลัง แบบเอือนบ่าเก่า	เรือนสองชั้นได้ถุน โถงสูงโปร่ง บันไดด้านหน้า มีชานพัก มีโถงระเบียง หน้าเรือน พ.ท. ใช้สอย คล้ายเอือนบ่าเก่า	ต้องมิมุขโชว์ด้านหน้า สูงโปร่ง พื้นที่ใช้สอยทั้งบนและล่าง ยกพื้นชั้นล่างสูงจากดินประมาณ 1 เมตร บันไดในเรือน	ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงโปร่ง ใช้พื้นที่ทั้งสองชั้น ชั้นล่างมีเสารายรอบบ้าน วางพื้นชั้นล่างติดดิน ช่องเปิดกว้างมาก
รูปทรงหลังคา	จั่วสูงชันผสมปีกนก ลาดชัน 35-45 องศา	จั่วผสมปั้นหยางองศา 35-40 องศาทางเดิน ด้านหน้าแบบปีกนก	จั่วผสมปั้นหยางองศา 35-40 องศาทางเดินเป็น ส่วนหนึ่งของเรือน	หลังคาจั่วปั้นหยาหรือ มะนิลา หลังคาสองระดับ องศา 35-45	หลังคาจั่วปั้นหยา เน้น หลังคาพื้นเดียว องศา 35-40	หลังคาจั่วปั้นหยาหรือ มะนิลา หลังคาสองระดับ องศา 35-50	หลังคาจั่วปั้นหยาหรือ มะนิลา หลังคาสองระดับ องศา 35-60
ลักษณะรูปแบบโครงสร้าง	ระบบเสา – คาน, ระบบเสาปีก, โครงสร้างไม้	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างไม้	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างไม้และคสล.	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างไม้	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างไม้	ระบบเสา – คาน, โครงสร้างไม้และคสล.	ระบบเสา – คาน, ผนังรับนน. โครงสร้างไม้
วัสดุ	ไม้สักหรือเนื้อแข็ง มุงกระเบื้องซีเมนต์	ไม้สัก, เนื้อแข็ง กระเบื้องซีเมนต์, เป็นเกล็ดไม้			ไม้สัก, เนื้อแข็ง กระเบื้องซีเมนต์, เป็นเกล็ดไม้		
ลักษณะศิลปกรรม การตกแต่งเรือน		เน้นองค์ประกอบรูปทรง ไม้ทาสีเรือน		รูปทรงสมดุล สง่างาม ด้วย ไม้ฉลุลาย ทาสีเรือน	รูปทรงมวลขนาดใหญ่ โข้วเสาไม้ใหญ่ ทาสี	เน้นรูปทรง ไม้ฉลุลาย บ้าง ทาสีเรือน	เน้นองค์ประกอบรูปทรง ทาสีเรือน